

Ion Popescu

QUINE

Corabia lui Tezeu

Ion C. Popescu

CORABIA LUI TEZEU
sau
EMPIRISMUL FĂRĂ DOGME

© Editura PAIDEIA, 1997
Bd. Ștefan cel Mare 2
71216 București 2
ROMANIA
tel. (00401) 2104593
fax (00401) 2106987

ISBN 973-9131-64-6

Ion C. Popescu

CORABIA LUI TEZEU
sau
EMPIRISMUL FĂRĂ DOGME

EDITURA PAIDEIA
- 1997 -

Iar corabia în care a plutit și s-a întors cu bine Theseus cu tinerii, care avea treizeci de vâsle, atenienii au păstrat-o până în vremea lui Demetrios din Phaleron, îndepărtând bucățile de bârne vechi și înlocuindu-le cu altele puternice și încheindu-le în așa fel încât această corabie a fost și pentru filosofi o pildă de cuvânt îndoielnic, de vreme ce unii spuneau că este aceeași corabie, iar alții susțineau că nu s-a mai putut păstra aceeași corabie care fusese la-nceput.

Plutarh, Vieți paralele

Whistling in the dark is not the method of true philosophy.

W.V. Quine, Word and Object.

Cuprins

Cuvânt înainte	9
----------------------	---

I. INTRODUCERE

§1. Epic și liric	11
-------------------------	----

II. EMPIRISMUL PRAGMATIC

§2. Cinci pietre de hotar	20
---------------------------------	----

§3. Idee și cuvânt	24
--------------------------	----

§4. Virtuțile parafrazei	28
--------------------------------	----

§5. Un înțeles pentru "înțeles"	33
---------------------------------------	----

§6. Interanimarea propozițiilor	41
---------------------------------------	----

§7. Teorie și experiență	47
--------------------------------	----

§8. Subdeterminarea teoriei	58
-----------------------------------	----

§9. Un dualism de nesuținut	72
-----------------------------------	----

§10. Epistemologia naturalizată	83
---------------------------------------	----

III. RELATIVITATEA ONTOLOGICĂ

§11. Nestatorniciile referinței	89
---------------------------------------	----

§12. Ontogeneza referinței	100
----------------------------------	-----

§13. Regimentarea limbajului	110
------------------------------------	-----

§ 14. Extravaganța ontologică	133
-------------------------------------	-----

§15. Reducția ontologică	144
--------------------------------	-----

§ 16. Decizia ontică	162
§17. <i>Entia non grata</i> într-un univers transcendent	170
§ 18. Indiferența ontologiei	191

IV. ÎNCHEIERE

§19. A treia dogmă?.....	200
Bibliografie generală.....	219
Bibliografie Quine	223
Glosar	231
Postfață	235

Cuvânt înainte

Cartea de față este o monografie menită să ocazioneze cititorului român întâlnirea cu o concepție filosofică foarte influentă în America, dar foarte puțin cunoscută la noi: empirismul pragmatic al lui Willard Van Orman Quine, profesor emerit la Universitatea Harvard, despre care am fi tentați să spunem, daă nu ne-ar tempera conștiința arbitrariului stabilirii de clasamente printre incomensurabile, că este cel mai mare filosof american în viață. Nu vom face aici, cum se obișnuiește, o biografie glorioasă gânditorului pentru a induce la cititor idolul magistrului; ne putem mulțumi cu un scurt pasaj din autobiografia publicată în 1985: "*The Philosophers' Index*" a raportat cam 500 publicații sub titlul "Quine" de-a lungul decadei trecute". Un autoportret sumar ni-l prezintă ca ordonat și frugal, urând risipa, pentru că "vandalismul este de două ori crima care este hoția". Este adeptul exprimării literale; când, ocazional, se surprinde băjbâind după metafore și analogii fanteziste, recunoaște în asta un semn că trebuie să-și lase masa de scris și să iasă în natură, pentru a cumpăni ideile "fără beneficiul sau maleficiul tocului și al hârtiei". Nu are nici aptitudinea, nici temperamentul pentru dispute în care este confruntat cu motive vădit altele decât căutarea adevărului, cu apărarea unor preconcepții mai curând decât cu înfruntarea faptelor: "Un vast abis, insuficient remarcat, îi separă pe aceia care sunt preocupați în primul rând de *a fi avut* dreptate de aceia care sunt preocupați de *a avea* dreptate. Aceștia din urmă, îmi place să cred, vor moșteni pământul".

Câteva cuvinte despre așa-numitul "aparatur critic" al cărții. În ordonarea bibliografiei, ca și în trimerile bibliografice, am folosit metoda modernă a identificării lucrării prin numele autorului și anul apariției. Acolo unde este vorba de lucrări republicate, anul primei apariții este indicat în paranteză. Din rațiuni de economie a spațiului tipografic, trimerile la lucrările lui Quine se fac direct la anul de apariție, fără a se mai repeta numele autorului. Mulțumesc profesorului Quine pentru a-mi fi pus la dispoziție lista completă a publicațiilor sale, din care n-am reprodus, firește, decât lucrările la care am făcut efectiv trimiteri în text. Capitolele mai importante au, la sfârșit, trimeri bibliografice cuprinzătoare.

În redactarea cărții am urmărit să conservăm, pe cât a fost posibil, construcția frazei specifică autorului monografiat; pentru asta am resimțit nevoia să dăm unor termeni și expresii englezești o traducere proprie – "nestandard", ca să zicem așa – pentru care am anexat un mic glosar, avizați de precedente nefericite. Iată un exemplu. "*Sinn und Bedeutung*" a lui Frege a fost tradusă în românește ca "Sens și semnificație". Russell și Carnap au tradus "*Sinn*"-ul lui Frege în limba engleză prin "*Meaning*". Pe de altă parte, "*Meaning and Necessity*" a lui Carnap a fost tradusă în românește ca "Semnificație și necesitate". Așadar, s-a tradus în românește prin "semnificație" atât "*Bedeutung*"-ul lui Frege, care e referința, cât și "*Meaning*"-ul lui Carnap, care e înțelesul; glosarul nostru este destinat să preîntâmpine asemenea confuzii.

Motourile care deschid fiecare § sunt din Quine.

I.C.P.

I. INTRODUCERE

§1. Epic și liric

Cei care studiază cerurile sunt separabili în astronomi și astrologi tot așa de lesne ca rumegătoarele domestice mici în oi și capre, dar separația filosofilor în înțelepți și excentrici pare să fie mai sensibilă la cadrul de referință.

Sub o aparență perversă de unicitate, forma lingvistică "filosofie" a ajuns să adăpostească în fapt o întreagă hoardă de omonimi, fiecare cu înțelesul lui propriu. În ciuda numelui comun, tot mai mulți aderenți la acea mică sectă culturală care este îndeobște numită comunitatea filosofilor se văd siliți să mărturisească astăzi sentimentul acut al unei disarmonii, al unei lipse de comunicare înlăuntrul acestei presupuse comunități, pusă pe seama cel puțin a unor diferențe de *stil* de filosofare. Uneori intensitatea acestui sentiment nu este egalată decât de dificultatea de a face explicite aceste diferențe; pentru că, grație unei reflexivități ironice a limbajului, cuvântul "stil" poate să fie întrebuintat

el însuși în stiluri diferite, iar diferențele pot să fie percepute din perspective greu de coordonat.

O perspectivă posibilă ar distinge, în orice încercare de comunicare, un conținut sau un subiect și o formă sau un mod; și stilul ar fi modul. Dintr-o altă perspectivă, comunicarea ar include un fapt comunicat și un sentiment trezit de el, și stilul ar reprezenta aspectul afectiv. Dintr-o încă altă perspectivă, subiectul comunicat ar fi extern actului comunicării, care ar avea o structură a sa internă sau intrinsecă, și stilul ar fi structura, pe care comunicarea respectivă n-ar face decât s-o exemplifice. Chiar dacă ne oprim aici cu enumerarea perspectivelor alternative, pentru cineva foarte scrupulos cu exactitatea exprimării, distincțiile cu care se operează sunt prea locale, prea dependente de context pentru a dispune de o operaționalitate satisfăcătoare; pentru că forma de aici este conținutul de acolo, cum stau lucrurile în mod și mai evident cu externul și cu internul, iar a încerca un sentiment poate să fie un fapt dintre cele mai brute. În același timp, fiecare dintre aceste perspective poate să dea sentimentul că ar conține un *insight* parțial în natura stilului, chiar dacă este departe de a o epuiza; și situația de ansamblu poate să fie resemnat și vag rezumabilă în spusa că stilul ar reprezenta o pecete caracteristică foarte complexă, a cărei surprindere ar putea să presupună nu numai componente tacite, ci chiar inefabile, rebele la orice explicitate completă, fără rest (GOODMAN, 1978, cap. II).

Avizați de modestia predestinată a rezultatelor la care ar putea în principiu să ajungă o încercare de evidențiere a diferențelor în stilul filosofării, să examinăm pe scurt o sugestie care pare să se ofere de la sine: întrucât limbajul este mediul obligatoriu al oricărei filosofări, o marcă a stilului n-ar putea oare să fie utilizarea unui limbaj propriu (sau literal), ori, dimpotrivă, a unui figurat (sau

metaforic)? Dacă (sau: în măsura în care) limbajul literal este caracteristic științei iar cel metaforic artei – celei poetice în primul rând –, distincția de stil propusă ar putea să fie aceea între o filosofie de inspirație științifică și o filosofie de inspirație artistică sau poetică. Imaginația creatoare este îngrădită în știință de căutarea adevărului, care comandă valori ca precizia, simplitatea și claritatea exprimării: de unde liniaritatea și austeritatea limbajului literal utilizat. În artă însă – și mai ales în poezie – zborul fanteziei este liber și orice glisare a sensurilor este permisă: de unde vivacitatea și culoarea limbajului metaforic. Distincția propusă aici se apropie de vechea distincție literară dintre epic și liric, dacă aceasta din urmă este amendată în chip potrivit.

La o analiză mai detaliată, distincția ar putea să pară mai puțin operantă decât la prima vedere, din pricina instabilității semanticii acestui tetrasilab: "metaforă". Dacă metafora prosperă pe analogie, care este inima ei, tot așa o face și limbajul în genere, inclusiv cel propriu al științei. Plăpândul și prietenosul nostru Fido și robustul și agresivul Brutus al vecinului sunt cât se poate de departe de a fi identici, și numai asemănarea lor ne face să le aplicăm amândurora eticheta "câine"; iar "câine", spus despre Fido și Brutus, este tot ce poate fi în mod mai tipic limbaj literal. Aplică o etichetă potrivită pentru Fido câinelui vecinului, și ai dat naștere unui termen general; aplică aceeași etichetă vecinului însuși – care are niște trăsături de caracter asemănătoare cu cele ale lui Brutus – și ai dat naștere unei metafore, împingând analogia prea departe. Dar cât de departe poate să fie împinsă o analogie fără să fie prea departe? La marginile științei, metafora pare să fie singurul mijloc de expansiune a limbajului ei. Moleculele își fac intrarea în știință prin analogii ingenioase: între un gaz și un roi de țăntari, între o masă și o căpiță de arcuri de somieră absurd de mici. Atât de izbutite au fost metaforele,

încât moleculele au fost delcarate reale și termenul "corp" a fost lărgit astfel încât să le acopere la propriu: metafora a fost ucisă și înmormântată în literal. La fel, discuția despre undele luminoase apare ca metaforică dacă "undă" este înțeles la modul tradițional și dacă nu există nici un eter ale cărui unde să fie ele, și apare ca literală dacă folosirea lui "undă" este liberalizată în mod potrivit. Au existat chiar oameni de știință care au făcut din folosirea analogiei – sub forma modelului – o componentă obligatorie a oricărei teorii științifice demne de acest nume (CAMPBELL, 1970). Și dacă vocația austerității nu împiedică știința să apeleze în acest fel la metaforă, cum ar putea filosofia – cu lipsurile ei notorii în materie de austeritate, chiar atunci când se reclamă de inspirație științifică – să se dispenseze complet de ea?

Un răspuns liniștitor la această întrebare ni-l poate sugera chiar cariera schițată mai sus a metaforei în știință, unde ajunge în cele din urmă să fie îmbălsămată în folosirea literală. Aici, metafora, ca flotoarele folosite la copii pentru a-i învăța înotul, ne ajută tocmai să învățăm cum să ne descurcăm fără ajutorul ei. Cu alte cuvinte, întorcând o metaforă a lui Wittgenstein împotriva metaforei în genere, aceasta din urmă este scara căreia îi dăm cu piciorul după ce ne-am cocoțat undeva sus cu ajutorul ei. La propriu vorbind, ceea ce ar constitui marca distinctivă a filosofiei de inspirație științifică ar fi nu neapărat evitarea completă a metaforei, ci folosirea ei ca un auxiliar dispensabil mai curând decât ca un substituit al exprimării literale. Analogia pare să fie, simultan, punctul tare și punctul slab al metaforei, virtutea și viciul ei; pentru că, dacă rostul analogiei este de a regăsi legături în diversitatea care separă, slăbește exigențele și vei regăsi legături peste tot. În funcția ei fondatoare de limbaj literal, analogia este o relație tare, tranzitivă; în funcția ei fondatoare de limbaj metaforic, analogia se estompează treptat până la pierderea

tranzitivității, care este restabilă – în cazurile rare în care lucrul acesta izbuteste – numai cu prețul vieții metaforei. Ea pare să poată rămâne vie numai atâta timp cât noi rămânem suspendați, numai atâta timp cât ne aflăm încă pe scară și nu-i putem da cu piciorul pentru cel mai simplu motiv din lume: acela că n-am ajuns încă nicăieri. Dar după ce am ajuns, metafora își poate regăsi un rol nou, cu adevărat și pur estetic: acela de a încheia o explicitare literală, lungă și elaborată, cu acolada unei imagini inofensiv rezumative, lesne de constituit și de regăsit, ca atunci când, după ce am elaborat o astronomie literală, continuăm să vorbim abreviat despre cer ca boltă sau despre soare ca răsărind. Sau ca atunci când, după ce am dezvăluit nestărniciile limbajului obișnuit și am imaginat modalități de eliminare a lor prin construirea unui limbaj științific, spunem că limbajul este conceput în păcat și că știința este mântuirea lui. Sau ca atunci când, pentru a sublinia continuitatea acestei întreprinderi, caracterul ei de bricolaj mai curând decât de construcție plecând de la zero, spunem că limbajul științific este o țandără a limbajului obișnuit (riscând chiar sugestia-bumerang, bagatelizantă, a proverbului care spune că țandăra nu sare, la urma urmei, prea departe de trunchi). Cognitiv, metafora pare să fie mai curând un eveniment decât un proces, o plecare sau o ajungere mai curând decât o parcurgere a unei porțiuni de drum, oricât de mică.

Se conturează deja, în cele spuse, valorizări tinzând spre o bifurcație între frumos și adevăr ca valori dominante; pentru că restaurarea metaforei într-un rol pur estetic, în sensul de mai sus, coincide cu retrogradarea ei într-o funcție subordonată, dispensabilă la nevoie. Adevărul ca valoare dominantă este secundat, în ce privește limbajul, de valori ca simplitatea, claritatea, precizia; or, cum ar putea servi unor astfel de valori limbajul obișnuit, în care

propoziții ultrabanale, cum sunt "Broasca orăcăie" și "Broasca ruginește", își permută valorile de adevăr cu ocaziile rostirii? Un cuvânt – un înțeles; acesta este, de la Frege și Russell, idealul de limbaj capabil să servească scopurile științei, ideal de care acel nucleu imprecis delimitat al limbilor naturale pe care-l numim limbaj obișnuit este foarte departe. Și totuși din el purced toate celelalte sublimbaje, numai că mergând în sensuri diferite. Omonimiile sunt cazuri extreme de abatere de la idealul înfățișat mai sus, prin multiplicarea înțelesurilor cuvintelor, ceea ce generează ambiguitate ca în propozițiile cu broasca: ele încalcă flagrant exigențele de precizie și claritate. Sinonimiile sunt cazurile extreme care multiplică, simetric, cuvintele înțelesurilor, cum e cazul cu "burlac" și "celibatar" sau cu "drobiță" și "grozamă", generând redundanță și încălcând astfel exigența de simplitate. Între aceste extreme se întinde un registru imens de cazuri intermediare, caracterizate prin polisemie parțială. În dicționarele monolingve, ele constituie intrări cărora le corespund ieșiri multiple, conținând un fel de indicații de regie care orientează folosiri dependente-de-context: cu alte cuvinte, polisemia difuză este analizată în sinonimii contextuale; dar aceasta înseamnă simultan că, în fiecare asemenea context, luat de unul singur, apariția intrării apare ca omonimă cu aparițiile ei în fiecare din toate celelalte.

În acest punct, două căi se deschid evoluției limbajului obișnuit pentru a ajunge să caracterizeze două stiluri de filosofare. O cale este transformarea cuvintelor limbajului obișnuit în "termeni tehnici", precizați, ceea ce este uneori un efect automat al separării "disciplinelor"; la urma urmei, în limbajul tehnic al lăcătușilor, ca și în cel al naturaliştilor, nu există decât câte o singură broască. Efectul poate să fie însă exploatat în mod deliberat: din pluralitatea de contexte în care apare, cu înțelesuri diferite un cuvânt, se selectează

un context privilegiat la care se reduce înțelesul cuvântului respectiv, înțeles devenit în acest fel unic: cuvântul funcționează ca o prescurtare a expresiei ce-l stabilizează (vezi, de exemplu, CARNAP, 1972, pp. 50 - 51). Așa se atinge, printr-o ancorare artificială a ceea ce în mod natural este liber-plutitor, idealul corespondenței biunivoce între cuvinte și înțelesuri. Metafora apucă exact calea inversă: în loc să le reducă, mutiplică contextele cu înțeles în care poate să apară un cuvânt, sporindu-i polisemia prin instituirea unor noi sinonimii parțiale sau dependente-de-context. Așa pot să ajungă, la urma urmei, broasca de la ușa să orăcăie și broasca din lac să ruginească, dacă-și găsesc poetul destul de inspirat. În construcția limbajului propriu, filosofia de inspirație științifică va alege prima cale iar filosofia de inspirație poetică pe cea de a doua: paradigma uneia este contrastul celeilalte. Limbajul științei sărăcește limbajul obișnuit, cel al artei îl îmbogățește; în raport cu "naturalul", primul constituie o "amputare" (eventual însoțită de proteze), celălalt constituie o "tumoră". Desigur că este posibilă o întreagă gamă de variante intermediare, de amestecuri în proporții variabile ale celor două genuri de limbaj, corespunzătoare unor variante de stil moderate în îndepărtarea lor de limbajul de toate zilele și rezistente la dihotomia inspirație-științifică/inspirație-poetică; dar acestea vor fi privite cu repulsie, ca bastarde, de pe ambele poziții situate mai spre extremele spectrului. La lipsa de comunicare dintre variantele extreme se adaugă lipsa de comunicare a fiecăruia dintre acestea cu variantele intermediare.

Îndepărtarea de limbajul obișnuit nu poate conduce, firește, decât la unul neobișnuit: exploatarea consecventă a unui anumit stil de a filosofa sfârșește în discurs ermetic, accesibil doar unor inițiați. Filosofia cu un stil distinctiv prea marcat pare să-și piardă contactul nu numai cu specia opusă, ci și cu cititorul profan, care preferă moderația. Cine

are de pierdut aici, filosofia sau cititorul? Dacă îndepărtarea de limbajul obișnuit este prețul care trebuie plătit pentru a putea spune ceva interesant, nebanal, care să merite să fie spus? La urma urmei, în pierderea contactului cu cititorul profan, filosofia de inspirație științifică nu face decât să urmeze știința însăși din care se inspiră.

Ei bine, pare să rămână deschisă posibilitatea instalării de scări wittgensteiniene sub forma exegezei, mergând până la popularizare sau vulgarizare. Există precedente celebre în știință (vezi, de exemplu, HEISENBERG, 1971, cap. III, pentru explicitarea unor aspecte "neconvenționale" ale interpretării de la Copenhaga a mecanicii cuantice); și există, în orice caz, o nevoie presantă de asemenea vulgarizări în filosofia pe care am numit-o de inspirație științifică, a cărei înclinație către tehnicitate – simplitate, claritate, precizie – a condus-o până la o preferință pentru limbajul în întregime artificial al logicii simbolice. Logica simbolică va fi fiind, poate, un instrument puternic de clarificare și, pusă în serviciul reflecției, va fi contribuit poate la adâncirea *insight*-urilor filosofilor, la precizarea problemelor și a soluțiilor lor; dar toate acestea necesită exegeză pentru a deveni accesibile publicului larg. Dacă unele "exegeze" abundă încă în formule simbolice, introduse abrupt, fără "traduceri" în limbajul cititorului profan, nici o mirare că el privește aceste formule ca pe niște hieroglife misterioase, ca pe niște inscripții ale unei culturi străine, încă în așteptarea unui Champollion mai dibaci pentru a se vedea ce au de spus, dacă au de spus ceva.

Geniul propune, Dumnezeu dispune, vulgarizatorul expune; *caeteris paribus* oricine poate să încerce, și așa vom face și noi, încercând să prezentăm cititorului român concepția epistemologică și ontologică a lui Willard Van Orman Quine, logicianul de la Harvard, dar asumându-ne restricția de a nu folosi nici o formulă simbolică fără s-o

parafrazăm în limbaj obișnuit. Aceasta ar putea facilita, după cum credem, receptarea unui discurs filosofic de inspirație științifică despre care credem și că merită să fie receptat.

Nimic din ce am spus – în acest prea lung § introductiv – despre diferențele de stil de filosofare nu satisface exigențele stilului pe care l-am numit de inspirație științifică: nu este deloc simplu, clar, precis, ci împărtășește mai degrabă defectele limbajului obișnuit. Dar acesta poate să fie, la urma urmei, un semn bun, un semn că scara se reazemă pe ceea ce trebuie să se reazeme. Poate că, pe măsură ce expunerea va avansa, ceea ce am spus despre diferențele de stil, în loc să se clarifice, se va estompa și mai mult, până în punctul în care ceea ce mai rămâne este doar o deosebire de grad între mai epic și mai liric; dacă însă cele ce se vor spune se vor vădi în final a fi meritat să fie spuse, putem să ne mulțumim cu ele și să dăm cu piciorul diferențelor de stil.

II. EMPIRISMUL PRAGMATIC

§2. Cinci pietre de hotar

*Corabia noastră continuă să plutească
pentru că la fiecare modificare păstrăm
cea mai mare parte a ei neştirbită și în
stare de funcționare.*

În 1951 începea pentru toată lumea a doua jumătate a secolului al douăzecilea; dar pentru o mare parte a mișcării filosofice a acestui secol, lucrul se întâmpla nu doar pentru că acesta era primul an al deceniului al șaselea, ci și pentru că atunci apărea "Două dogme ale empirismului" de Quine, în care mulți au văzut un recviem pentru empirismul înmormântat definitiv: filosofia de inspirație științifică intra atunci într-o epocă nouă, epoca post-empiristă. Ciudat este că nu astfel vede lucrurile Quine însuși, pentru care empirismul făcea ceva mai bun decât să moară: evolua. Dar prima impresie își avea justificările ei: autorul lui "Două dogme" recunoștea ulterior că acest titlu "s-a dovedit nefericit prin sugestia lui, neintenționată dar foarte reală, că nu există nici un empirism fără dogmele în chestiune" (1960, p. 68n).

Istoria pare să fie o chestiune de succesiune de generații, adică o chestiune de genealogii – ale persoanelor, ale evenimentelor, ale stărilor. Așa-numita cale regală în istorie nu pare să fie altceva decât genealogie trunchiată: arborii genealogici naturali sunt prea stufoși pentru imaginația noastră limitată și, în retrospectivă noastră tendențioasă, ei sunt tunși cu o brutalitate care nu poate să fie comandată decât de idiosincrazii. De natura unei asemenea simplificări apare a fi, de exemplu, stabilirea de filiații în linie paternă ale întâilor născuți și numirea acestor cioturi privilegiate, când sunt regale, dinastii, iar a idiosincraziei care le-a dirijat tunsoarea, legitimitate. Din loc în loc, o ramură până atunci dreaptă se strâmbă într-o parte, semn că acolo un bastard a izbutit să uzurpe și să întemeieze o nouă dinastie, cu o nouă legitimitate; și cel puțin unele dintre aceste cotituri sunt evaluate retrospectiv, cel puțin de unii dintre istorici, ca benefice. Istoria filosofiei nu pare să facă excepție, fiind ea însăși o chestiune de genealogii, numai că de genealogii spirituale; un fel de "*Who's who*" al numelor care au ilustrat-o, cu înrudirile de rigoare: așa, de exemplu, spunem "Socrate, magistrul lui Platon" la fel cum spunem "Abraham, tatăl lui Isaac".

Despre empirismul britanic, clasic sau tradițional, se poate spune că reprezintă o încercare de uzurpare mic-burgheză a spiritului aristocratic reprezentat în filosofie de speculația abstractă și ermetică, o încercare de vulgarizare a filosofiei; sau, schimbând perspectiva, o încercare de infuzare a unei doze de sânge plebeu sănătos în niște artere aristocratice în care circula un lichid subțiat de o vaguitate sterilă. "De multă vreme" – scria Locke în "Epistola către cititor" care deschidea celebrul său *Eseu* – "formele de exprimare vagi și fără nici un înțeles, precum și limbajul impropriu, trec drept mistere ale științei; vorbe mari sau greșit întrebuințate, care înseamnă prea puțin sau

nimic, au căpătat, prin prescripție, un asemenea drept de a fi luate în mod greșit drept învățătură adâncă și înălțime a speculației, încât nu va fi ușor să-i convingem pe cei care le întrebuintează sau pe cei care le ascultă că ele nu sunt decât un mijloc de a ascunde neștiința și de a pune piedici adevăratei cunoașteri" (LOCKE, 1961, p. 6). Vulgarizarea ar consta în convertirea filosofilor, incapabili de comunicare în disputele lor de inițiați, la principiul care face atât de fluentă comunicarea în piață: "*only sense makes sense*", numai simțurile sunt generatoare de înțeles sau, cum am spune mai pe departe și mai pe românește, "ochii văd, inima crede". Vulgul comunică fără dificultăți sau distorsiuni pentru că vorbește numai despre lucruri vulgare, palpabile. "Această frunză este verde", spusă despre o frunză verde, este o propoziție pe care o va înțelege și la care va consimți oricine, oriunde și oricând, o propoziție care nu va stârni dispute tocmai pentru că se limitează la a relata mărturia simțurilor, aceeași pentru toți. Dacă în piață s-ar face comerț mai curând cu abstracții, e de presupus că înțelegerea ar fi mult mai puțin lesnicioasă decât este. Iată, așadar, soluția la problema comunicării filosofilor: excomunicarea abstracțiilor care o blochează. Dacă discuția abstractă nu produce decât ceartă interminabilă, de ce n-am încerca să schimbăm tactica? Întrebării i se poate concede cel puțin bunul simț.

Au existat de atunci, spune Quinte, cinci puncte – adevărate pietre de hotar – în care empirismul a făcut câte o cotitură spre mai bine. Primul a fost o comutare a atenției filosofice de la idei la cuvinte, adică adoptarea politicii de a discuta despre expresii ligvistice în locul ideilor oriunde lucrul era posibil, politică profesată deja în parte de nominaliștii medievali. Al doilea a fost comutarea atenției de la cuvinte la propoziții, iar al treilea – de la propoziții la sisteme de propoziții, adică la teorii. Toate trei sunt

comparabile cu revoluția copernicană din astronomie atât prin faptul de a fi o schimbare de centru, cât și prin faptul de a nu fi evidente din capul locului. Ultimele două sunt renunțări: abandonarea dualismului analitic-sintetic și abandonarea țelului unei filosofii prime, anterioară și superioară științelor naturii (1981.7).

Mai curând decât să se impună cu autoritatea descoperirii a ceva obiectiv preexistent, cele cinci "mutatii" sunt de natura unor decizii călăuzite de considerente de convenabilitate, de unde eticheta de "empirism pragmatic" aplicată rezultatului lor final. Să încercăm să urmărim mai în detaliu tot acest traiect.

§3. Idee și cuvânt

*Ideile sunt așa cum sunt, dar
cuvintele sunt afară, unde le putem
vedea și auzi.*

Admițând că oamenii izbutesc să comunice măcar din când în când, ce-și comunică ei, ce anume constituie obiectul comunicării? Superstiția cea mai răspândită este că, în afară de boli, ceea ce-și comunică oamenii cel mai adesea sunt idei. Semantica necritică este mitul unui muzeu adăpostit de mintea fiecărui om, în care exponatele sunt idei iar cuvintele sunt etichete ale acestora. A traduce înseamnă a schimba etichete. A comunica înseamnă a induce un exponat prin intermediul unei etichete: o idee care există, înaintea comunicării, într-o minte, ajunge să fie reduplicată, după comunicare, în altă minte. Dar cum am putea noi să aruncăm o privire în negura minții altcuiva pentru a putea spune cât de fidel este duplicatul? Aceasta este vaguitatea ideii de idee: nimeni nu poate spune precis care ar putea fi forma, conținutul și limitele măcar ale uneia singure dintre ideile noastre. Nimeni, inclusiv noi înșine. Unde începe și unde se sfârșește o astfel de entitate misterioasă? Când avem de-a face cu o singură idee în mod repetat și când cu idei diferite, alta de fiecare dată?

Filosofia este reflexivă într-un sens mai vag, psihologic, și poate să fie reflexivă într-unul mai puțin vag, gramatical. În sensul mai vag, a spune că filosofia este reflexivă înseamnă a spune că ea utilizează "metoda" distinctivă a reflecției; și e foarte greu să spunem în ce constă această reflecție astfel încât să fie distinctivă pentru filosofie. Orice

dictionar se va mărgini să ne furnizeze o serie de sinonime parțiale, needificatoare: reflecția este gândire, meditație etc., toate cu articol nehotărât și nici una rezervată în exclusivitate pentru filosofie. În sensul mai puțin vag, cel gramatical, a spune că filosofia poate fi reflexivă înseamnă a spune că ea se poate răsfrânge asupra ei înseși, că, reflectând asupra lumii, poate reflecta și asupra aceluia aspect subțirel al vieții oamenilor care este activitatea de a filosofa; îndeobște, despre aceste reflecții filosofice asupra filosofiei se vorbește ca despre metafilosofie. Sensul acesta este mai puțin vag în măsura în care dispune de o ilustrare paradigmatică în gramatică: aceea a formei în care pacientul acțiunii denotate de un verb este identic cu agentul ei. Limbajul natural include un strat subțire în care vorbește despre el însuși, un metalimbaj: cuvântul "cuvânt" este un cuvânt ca oricare alt cuvânt, substantivul "substantiv" este un substantiv ca oricare alt substantiv, iar verbul "a conjuga" se conjugă el însuși ca oricare al verb: eu conjug, tu conjugi ș.a.m.d. În măsura în care gramatica este acceptabilă, circularitatea pe care o ilustrează limbajul în metalimbaj este distinctă de aceea care poate să intervină în procesul construcției raționamentelor și care este "vicioasă"; și circularitatea metafilosofiei poate să fie la fel de benefică pentru filosofie în genere pe cât este aceea a metalimbajului pentru limbaj în genere. Ei bine, empirismul clasic eșuează la proba reflexivității: preceptul lui de bază este încălcat de el însuși. Deviza empiriștilor clasici "Sunt acceptabile numai ideile care se bazează pe mărturia simțurilor" stabilește un standard la înălțimea căruia ideea de idee nu se poate ridica, ceea ce va fi fost resimțit în mod nebulos chiar de Locke însuși: în primul capitol din *Eseu*, el cere iertare cititorului "pentru folosirea frecventă a cuvântului 'idee' pe care o va găsi în acest tratat" (LOCKE, 1961, p. 17). E greu de văzut cum s-ar putea baza

ideea de idee pe mărturia simțurilor, deși lucrurile stau altfel cu cuvântul "idee".

Să acceptăm pentru un moment ideea necritică a ideilor în minte și a cuvintelor care le etichetează. Ideea (conceptul) de câine are un conținut și o sferă (sau o intensiune și o extensiune, sau un înțeles și o referință): conținutul ei este constituit de totalitatea "notelor definitorii", ca faptul de a fi un vertebrat, un mamifer, un patruped etc., iar sfera ei este mulțimea tuturor obiectelor la care "se aplică" sau despre care "este adevărată", adică toți câinii, trecuți, prezenți și viitori, de pe pământ și de oriunde altundeva în univers, unde s-ar întâmpla să fie câini; dar exact același lucru poate să fie spus despre cuvântul "câine". Dacă fiecare idee își are propria ei etichetă verbală, atunci toate peregrinările oricărei perechi de asemenea gemeni siamezi pot fi descrise cu privire la unul singur, pentru că unde se află el, se află vrând-nevrând și celălalt: la ce bun două istorii paralele? Dar despre care dintre ei ar trebui să vorbim? Între idee și cuvânt, un empirist reflexiv n-are decât o alegere: ideea este privată sau subiectivă în timp ce cuvântul este public sau intersubiectiv, și termenii pentru entități abstracte sunt entități cât se poate de concrete, accesibile simțurilor. Replierea semantică de la idei la "idei" este o manevră tactică pe care o dictează strategia empiristă însăși.

Această revoluționare empiristă a empirismului, ca să zicem așa, este, în originile pe care i le atribuie Quine, contemporană chiar cu empirismul tradițional: în 1786 filologul John Horne Tooke scria că "cea mai mare parte din eseul d-lui Locke, adică tot ceea ce se leagă de ceea ce el numește abstracția, complexitatea, generalizarea, relația etc. ale ideilor, privește într-adevăr pur doar limbajul" (1981.7, p. 67). Transpusă în termenii lui Tooke, deviza empirismului britanic părea să spună că cuvintele au înțeles numai în măsura în care sunt definibile în termeni senzoriali.

Dacă sâmburele utilizabil din *insight*-ul acestui filolog din secolul al optsprezecelea a trebuit să aștepte până la Quine pentru a fi citat într-o ordine de idei care ține de istoria filosofiei, faptul s-ar putea datora eșecului lui în fața obstacolului unor cuvinte dintre cele mai uzitate: particulele gramaticale. Cum ar putea fi definite în termeni senzoriali prepozițiile sau conjuncțiile, evident indispensabile discursului coerent? Linia adoptată de Tooke, calificată drept "eroică" de Quine, a fost de o consecvență oarbă: el argumenta că particulele gramaticale ar fi în realitate termeni concreți obișnuiți, numai că prezenți sub forme degenerate. "If" ar veni de la "give", "but" de la "be out". Este suficient să se iasă din limba engleză pentru a se vedea că ingeniozitatea cheltuită pentru "reconstituirea" unor asemenea etimologii era lipsită de speranță, de unde și epitetul "eroică". De fapt, această cale este tot pe atât de nenecesară pe cât este de lipsită de speranță; există posibilitatea unei alte abordări a problemei "definirii" particulelor gramaticale într-o manieră empirist-respectabilă, posibilitate care se realizează odată cu a doua cotitură spre mai bine a empirismului: comutarea atenției filosofice de la cuvinte la propoziții.

§4. Virtuțile parafrazei

E o chestiune de masă critică semantică.

Noua abordare a problemei particulelor gramaticale se datorează unui *insight* al lui Jeremy Bentham și constă în recunoașterea caracterului *sincategorematic* al acestora: ele n-au înțeles – și deci nu pot fi definite – în izolare, ci numai în context. Așa cum sunt defective de referință (există lauri, dar nu există nici un fel de la-uri, și există poate daruri dar nu există nici un fel de dar-uri), particulele gramaticale sunt defective și de înțeles de sine stătător: "înțelesul" lor le vine din folosirea în acele contexte care au înțeles propriu ca întreguri, propozițiile, din contribuția pe care o aduc la înțelesul acestora. Ideea "definirii" unui simbol prin folosirea lui a însemnat un progres față de imposibilul empirism termen-cu-termen al lui Locke și Berkeley: propoziția este unitatea minimă susceptibilă de critică empirică.

Progresul este vizibil în faptul că Bentham a dat ideii de sincategorematicitate o exploatare care depășește sfera particulelor gramaticale. Dacă un gen de cuvinte, cum este cel al particulelor, poate să dobândească un înțeles derivativ din faptul de a apărea în propoziții care au înțeles primar luate ca întreguri, de ce n-ar fi posibil acest lucru și pentru alte genuri de cuvinte? Să presupunem că un cuvânt la prima vedere categoremic, cu aparență de termen autentic, care este foarte convenabil din punctul de vedere al fluenței comunicării, devine stingheritor când e vorba să i se precizeze referința: cum s-ar putea reconcilia convenabilitatea lui pragmatică cu neconvenabilitatea lui ontologică?

Ideea lui Bentham era că, pentru a explicita un termen, nu e nevoie să specificăm un obiect la care el să se refere, și nici măcar să specificăm un alt cuvânt sau o expresie care să aibă același înțeles, adică să întrețină cu el relația de sinonimie; este suficient să arătăm cum se pot parafraza toate propozițiile în care el apare prin propoziții care nu fac nici un uz de el, tratându-l astfel ca sincategorematic. Dacă parafrazele sunt capabile să facă treaba originalelor, înseamnă că ele "exprimă aceeași idee", și e nerezonabil să se ceară mai mult. Procedeu oferă astfel empiristului posibilitatea de a vorbi cu înțeles despre corpuri exterioare, chiar dacă nu admite ca reale decât impresiile senzoriale: propozițiile despre corpuri sunt echivalate cu propoziții despre impresii, fără să fie nevoie să se echivaleze corpurile însele cu niște "complexe de senzații" sau cu orice altceva (1969.3, p. 72). Tot astfel empirismul poate fi făcut reflexiv: în principiu, folosirea de către empiriști a unor termeni abstracți, neempirici, precum "idee", poate să fie reconciliată cu poziția lor empiristă, care favorizează folosirea termenilor concreți, dacă folosirea celor abstracți este restrânsă la contexte care admit parafraze în termeni concreți. Pentru a clarifica discuția despre idei nu este necesar să spunem ce sunt ideile: este suficient să arătăm cum se poate parafraza sistematic discuția despre idei în discuție despre limbaj (1987, p. 88). Iar dacă putem să facem acest lucru, atunci – mai ales când parafrazele sunt lungi și complicate – putem continua să vorbim nestingheriți în termeni de idei, contând pe faptul că vom fi înțeleși în termeni de limbaj. Parafraza aduce această consolare discursului filosofic în genere, abstract prin excelență: că, pentru a ne bucura de binefacerile faptului de a arăta cum să ne dispensăm de un concept nu e nevoie să ne dispensăm efectiv de el (1960, p. 190).

Importanța instrumentului pe care Bentham îl numea parafrază și pe care noi îl numim azi definiție contextuală a devenit transparentă prin utilizarea pe care i-a dat-o Russell în logica tehnică. Russell tratează termenii în general ca pe niște "funcții propoziționale", adică niște expresii care conțin unul sau mai mulți constituenți nedeterminați și care devin propoziții prin determinarea acestora (RUSSELL, 1956, p. 230). Astfel, simbolul potrivit pentru proprietatea *galben*, de exemplu, nu este cuvântul "galben", de unul singur, ci funcția propozițională "*x este galben*", a cărei structură arată care este poziția pe care trebuie s-o ocupe cuvântul "galben" pentru a avea înțeles la transformarea funcției propoziționale într-o propoziție efectivă prin determinarea lui *x* (RUSSELL, 1956, p. 338). Așadar, o funcție propozițională este un "simbol incomplet", numit astfel pentru că n-are înțeles când e luat izolat, dar dobândește înțeles într-un context care-l completează în mod potrivit (RUSSELL, 1956, p. 253). Ideea poate fi sesizată destul de intuitiv pe un exemplu devenit celebru în literatura de specialitate. George al IV-lea dorea să știe dacă sir Walter Scott era autorul lui *Waverley*. Se pune întrebarea ce înseamnă expresia "autorul lui *Waverley*" din propoziția "Scott este autorul lui *Waverley*". Dacă expresia "autorul lui *Waverley*" ar însemna "Scott", atunci propoziția "Scott este autorul lui *Waverley*" ar însemna, la rândul ei, "Scott este Scott", ceea ce este o tautologie; lăsând deoparte faptul că bunul rege nu dorea să afle dacă Scott este Scott, ceea ce desigur că știa la fel de bine ca oricare dintre noi, propoziția "Scott este Scott" rămâne adevărată chiar dacă Scott n-ar fi scris niciodată *Waverley*, ceea ce nu e cazul cu "Scott este autorul lui *Waverley*". Așadar, "autorul lui *Waverley*" nu poate să însemne "Scott". Dacă însă expresia în discuție ar însemna altceva decât "Scott", propoziția "Scott este autorul lui *Waverley*" ar fi falsă, ceea ce iarăși nu e cazul; și

posibilitățile examinate sunt exhaustive. "Prin urmare", conchide Russell "'autorul lui *Waverley*' nu înseamnă nici 'Scott', nici altceva, adică 'autorul lui *Waverley*' nu înseamnă nimic" (RUSSELL, 1966, p. 91). Nici nu e nevoie să însemne ceva, și dacă întrebarea continuă să ne sâcăie, parafraza ne stă lesne la îndemână: "Scott a scris *Waverley*" pare capabilă să îndeplinească toate scopurile pe care le îndeplinește "Scott este autorul lui *Waverley*" – pe cel al lui George al IV-lea în orice caz – și în ea expresia cu pricina nu mai apare deloc.

Empirismul logic pare să subscrie, la rândul lui, la această abordare holistă: Carnap, care consideră problema "În ce condiții are înțeles o propoziție?" drept una dintre problemele centrale ale teoriei cunoașterii, justifică restrângerea problemei înțelesului la propoziții prin faptul că "alte expresii decât propozițiile au înțeles dacă și numai dacă pot să apară într-o propoziție cu înțeles" (CARNAP, 1965, pp. 130, 167).

Recunoașterea primordialității semantice a propoziției constituie, în evoluția empirismului, o schimbare tot atât de revoluționară ca și heliocentrismul copernican, cu care spuneam că se aseamănă nu numai în faptul de a fi o schimbare de centru, ci și în faptul de a nu fi deloc de natura evidenței. Primatul cuvintelor este tot atât de incontestabil evident ca și faptul că soarele răsare și apune: propozițiile fiind potențial infinite în număr și varietate, pe cele mai multe dintre ele nu le putem înțelege decât prin construcție dintr-un stoc finit de cuvinte anterior familiare, la care aplicăm un număr finit de rețete de concatenare. Primele cuvinte le învățăm în copilărie ca pe niște propoziții eliptice; învățăm alte cuvinte în context, învățând diferite propoziții scurte care le conțin; învățăm rețete de concatenare observând structurile invariante ale acestor propoziții cu componente variabile, și, în cele din urmă, înțelegem

propoziții noi construindu-le prin analogie cu cele deja cunoscute. Acestea sunt fapte; dar între ele și primatul semantic al propozițiilor nu există în mod necesar un conflict. Putem să îngăduim propozițiilor monopolul înțelesului deplin sau de sine stătător, fără a nega că acest înțeles trebuie să fie întocmit, sau elaborat: a cunoaște cuvinte înseamnă a ști cum să elaborăm înțelesurile propozițiilor care le încorporează. "Definițiile de dicționar ale cuvintelor sunt simple clauze într-o definiție recursivă a înțelesului propozițiilor". (1981. 8, p. 76).

§5. Un înțeles pentru "înțeles"

Idiomul francez este mai la obiect: cela veut dire.

Quine a trebuit să facă arheologie pentru a restitui ideii lui Tooke un loc în istoria empirismului, între altele din pricină că, pe calea deschisă de Bentham, această idee a fost îngropată sub praful preocupării mentaliste pentru înțelesuri, care a continuat. Holismul nu este, prin el însuși, incompatibil cu mentalismul; și Russel, de exemplu, în teoria sa a descripțiilor ilustrată de tratamentul aplicat "autorului lui Waverley", nu a retras termenilor dreptul la înțelesuri decât pentru a-l acorda propozițiilor. Se introduce chiar o distincție terminologică între *propoziții* (*sentences*) și *propozițiuni* (*propositions*), cele din urmă constituind înțelesurile celor dintâi. Pe de altă parte, sufletul empirist se poate consola, cum am văzut, cu duplicitatea: putem să arătăm cum ne-am putea dispensa de un termen, fără să ne dispensăm efectiv de el. Putem să ducem o viață dublă: și cu trupu-n păcat – continuând să folosim termenul "înțeles" în pofida conotațiilor lui mentaliste tradiționale – și cu sufletu-n rai – înțelegând prin el nu o entitate mentală indetectabilă empiric, ci o folosire observabilă în comportamentul extern. Să vedem cam în ce ar consta manopera.

În primul rând, termenul însuși de propoziție ar trebui să fie degajat de aderențele neempirice. Tradițional, el este înțeles ca un conglomerat, cumva, de semnal și de mesaj, de expresie și de exprimat. Dar expresiile pot să aibă sau nu un înțeles așa cum cineva poate să aibă sau nu "un unchi sau un cont la bancă" (1981. 5, p. 44). Pentru un empirist, o

expresie este un șir nud de obiecte: de foneme, dacă e vorba de limbajul oral, sau de litere și pauze, dacă e vorba de cel scris. Unele expresii, de obicei șiruri mai scurte, sunt cuvinte; altele, de obicei șiruri mai lungi, sunt propoziții. După tratarea clasică, două omonime sunt două cuvinte distincte, care doar "prin accident" arată, pe dinafară, la fel; după cea empiristă, ele constituie o singură expresie, și a spune că au înțelesuri diferite înseamnă a spune că expresia este ambiguă. Dar ea rămâne una și aceeași expresie, unul și același obiect observabil. Principalul este ca noțiunii de expresie să nu i se permită să presupună noțiunea de înțeles.

Așadar, o propoziție este un șir inocent de foneme sau de litere. Ea poate să nu aibă înțeles în nici o limbă – și atunci, după abordarea clasică, ea "nu există" – sau poate, printr-o coincidență rară, să aibă înțelesuri diferite în limbi diferite – și atunci, după abordarea clasică, avem de-a face cu două propoziții diferite și nu cu una singură; din perspectivă empiristă, și într-un caz și în celălalt propoziția există, și este unică. Atunci când o propoziție se întâmplă să aibă un înțeles pentru un vorbitor oarecare, cum îl dobândește ea? Ei bine, a afla înțelesuri înseamnă a învăța limbaj: asta este ceea ce fac, în practică, atât copilul ignorant cât și lingvistul de teren savant. Și cum ideea tradițională de traducere ilustrează cel mai izbitor mitul semantic al etichetelor interșanjabile, Quine recurge la un experiment mintal numit al "traducerii radicale" pentru a ilustra intrarea într-un limbaj.

Traducerea radicală este întreprinderea unui lingvist de teren care încearcă să pătrundă în limbajul, până atunci complet necunoscut, al vreunui trib exotic. Că traducerea este *radicală* înseamnă că limbajul în cauză este foarte îndepărtat de cel nativ al lingvistului și că acesta nu poate beneficia de serviciile vreunui informant bilingv. Toate datele de care dispune atunci lingvistul nostru pentru a se

descurca în tentativa lui de întocmire a unui dicționar – în fapt, a unui manual de traducere – se rezumă la comportamentul extern observabil, vocal și de altă natură, al vreunui băștinaș ales ca informant, și la circumstanțele observabile în care acest comportament se manifestă.

Rostirile cel dintâi și cel mai sigur traduse într-un astfel de caz sunt cele acordate la evenimentele prezente care sunt evidente simultan pentru lingvist și informant. Să presupunem că, în prezența unui iepure alb vizibil pentru amândoi, băștinașul rostește "Gavagai" și lingvistul notează, cu titlu de traducere de probă, de supus unei testări ulterioare, propoziția de un cuvânt "Iepure" (eliptic pentru "Iată un iepure" sau "Acesta este un iepure").¹ Dar

1. Cineva ar putea să protesteze împotriva tratării în acest fel a lui "Iepure" ca o propoziție eliptică (în numele primatului semantic al propozițiilor), obiectând că ar fi mai naturală în aparență tratarea lui ca un cuvânt (termen); dar n-ar avea dreptate. Primatul propozițiilor pare să fie real, atât în învățarea cât și în folosirea limbajului. Pe de o parte, în ce privește învățarea limbajului, empiriștii au de partea lor părerea celor care contează ca specialiști în domeniu: Piaget, de exemplu, afirmă că ea procedează după ordinea "bine cunoscută de la Stern" a "cuvintelor-fraze" urmate de "frazele de două cuvinte" (PIAGET, 1972, p. 236). Pe de altă parte, în ce privește utilizarea adultă a limbajului deja învățat, reflecția asupra a ceea ce ne furnizează observația curentă este suficientă pentru a acredita ideea. În primul rând, în categoria termenilor există unii compuși care rezumă propoziții, oricât de lungi, și pare natural ca ceea ce este rezumat să preceadă ceea ce rezumă. Așa, propoziția "L-am cumpărat pe Fido de la un om care l-a găsit" apare ca un adevărat rezervor de termeni compuși: "Cel care l-a cumpărat pe Fido de la un om care l-a găsit" desemnează vorbitorul; "câinele pe care l-am cumpărat de la un om care l-a găsit" îl desemnează pe Fido; și "omul de la care am cumpărat câinele pe care l-a găsit", sau "omul care a găsit câinele pe care l-am cumpărat (de la el)", sau "omul care l-a găsit pe Fido, de la care l-am cumpărat", sau "omul de la care l-am cumpărat pe Fido și care l-a găsit", desemnează vânzătorul, sau fostul posesor, sau găsitorul lui Fido (vezi și § 13). Apoi, când vorbim efectiv în cuvinte izolate, ca în piață: "Cât?" "Zece mii", ar trebui să fie

expresia ar putea să însemne la fel de bine "Animal" sau "Alb": cum decide atunci lingvistul între aceste alternative? Din fericire, aceste propoziții sunt de un fel special, și anume sunt *propoziții de ocazie*: propoziții care, ca, "Ușa este deschisă", își schimbă valoarea de adevăr de la ocazie la ocazie, permițând astfel folosirea vechii metode pe care Mill o numea a variației concomitente. Așadar, ceea ce are de făcut lingvistul nostru este să învețe cumva particulele băștinașului pentru consimțire și dezmințire, corespondentele lui "Da" și "Nu", și să preia inițiativa interrogând propoziția urmărită în prezența unor iepuri care nu sunt albi, a unor animale albe care nu sunt iepuri și a unor obiecte albe care nu sunt animale. Să presupunem că el a reușit să facă toate acestea și că a dobândit dovezi inductive pentru traducerea propoziției "Gavagai" prin propoziția "Iepure": asta nu înseamnă decât că el presupune despre informant că ar folosi "Gavagai" în aceleași condiții în care el însuși ar folosi "Iepure". "Aceleași condiții" înseamnă condiții de stimulare care se traduc în structuri sau *pattern*-uri foarte similare ale receptorilor senzoriali activați ai lingvistului și ai informantului în fiecare dintre ocaziile de testare.

Dacă "Gavagai" înseamnă "Iepure", adică dacă înțelesul lui "Gavagai" este "Iepure", lingvistul apare ca un bilingv în al cărui limbaj-tandem înțelesul unei propoziții este o altă propoziție. Asta pare needicator pentru cazul monolingv, deși sună bine pentru cel bilingv. Dar este un fapt simptomatic că, atunci când cerem înțelesul unei expresii

clar pentru oricine caracterul eliptic al vorbirii. "Cât?" contează ca eliptic pentru "Cât costă asta" (arătarea cu degetul substituie pronumele demonstrativ) mai curând decât "Cât măsoară" sau ceva de acest gen. Iar "Zece mii" contează ca eliptic pentru "Costă zece mii" mai curând decât "Măsoară zece mii", și pentru "Costă zece mii de lei" mai curând decât pentru "Costă zece mii de dolari", având în vedere paritatea. Vorbirea în cuvinte izolate este efectiv vorbire cu jumătate-gură, dacă e să dăm un sens literal acestei metafore.

chiar în limba maternă, nu cerem ceva de altă natură decât expresiile: ne mulțumim să ni se dea o altă expresie care este deopotrivă cu cea cu cea dintâi ca înțeles. Expresiile, ni se spune, *semnifică*. Dar acest verb poate să fie luat ca tranzitiv, și atunci se presupune că expresiile semnifică ceva diferit de ele și acest ceva este tocmai înțelesul, sau ca intransitiv, și atunci semnificația nu mai este o entitate distinctă de expresii și asociată cu ele, ci este activitatea acestora, este ceea ce fac ele: cum propovăduiau Dewey și Wittgenstein, înțelesul este folosire. Înțelesul unei expresii, luat în acest sens intransitiv, nu este altceva decât mulțimea expresiilor care semnifică la fel cu ea.

S-ar părea că, dacă știm ce înseamnă că două expresii semnifică la fel, restul e ușor; dar cum aflăm asta? Dacă prin "două propoziții semnifică la fel" înțelegem că cele două propoziții sunt cognitiv echivalente, adică au exact aceleași condiții de adevăr, atunci un răspuns ar putea fi acesta: supunându-le unui vorbitor al limbii căreia îi aparțin, pentru consimțire sau dezmințire, cele două propoziții vor obține totdeauna verdicte armonizate. Vorbitorul va consimți la una în exact aceleași condiții în care va consimți la cealaltă, și o va dezminți pe prima exact în aceleași condiții în care o va dezminți pe cealaltă. Echivalența cognitivă pentru întreaga comunitate lingvistică este apoi o generalizare a celei pentru idiolect: două propoziții sunt cognitiv echivalente pentru o comunitate lingvistică atunci când sunt cognitiv echivalente pentru fiecare vorbitor care este membru al comunității. Rezultatul poate fi extins și la cuvinte sau alte expresii mai scurte decât propozițiile, a căror echivalență cognitivă este mai cunoscută sub numele de sinonimie: un cuvânt este sinonim cu un alt cuvânt sau cu o altă expresie dacă substituirea lor reciprocă generează totdeauna propoziții echivalente.

Dacă se admit toate acestea, atunci avem deja pusă o întreagă fundație conceptuală pentru un concept brut de înțeles empiric, după cum urmează. Întâi există similaritatea stimulării senzoriale a unui individ în momente de timp diferite, definită teoretic prin identitatea *pattern*-ului mulțimii de receptori activați. Apoi există relația de echivalență cognitivă a propozițiilor de ocazie pentru un individ, definită ca dispoziția de a da verdicte armonizate când propozițiile respective sunt interogate sub stimulări globale identice. Apoi există relația de echivalență cognitivă a propozițiilor de ocazie pentru întreaga comunitate lingvistică, definită ca echivalență cognitivă pentru fiecare vorbitor din comunitate. Există în fine relația de sinonimie a unui cuvânt cu un alt cuvânt sau cu o altă expresia, definită ca intersanjabilitate în propoziții *salva aequalitate*. Și, dacă dorim, putem să facem încă un pas și să definim înțelesul cognitiv al unui cuvânt ca mulțimea sinonimelor lui cognitive (1981.5).

Să reamintim că toate acestea sunt limitate la un gen foarte special de propoziții: anume, propozițiile de ocazie ale căror condiții de adevăr sunt constituite exclusiv din stimulări non-verbale. Acestea sunt propozițiile numite mai familiar propoziții de observație, al căror înțeles este mai bine numit stimulo- înțeles (*stimulus meaning*), întrucât este clasa tuturor stimulărilor care ar determina consimțirea (1960, § 8), iar sinonimia componentelor lor se rezumă la stimulo-sinonimie (*stimulus synonymy*), adică la identitatea de stimulo- înțeles (1960, § 11). De aceea și vorbeam mai sus despre un concept *brut* de înțeles *empiric*, adică un concept respectabil dintr-un punct de vedere empirist. Dar un concept respectabil este, dacă este definibil, fie direct fie contextual, un concept dispensabil; de unde viața lui dublă.

În punctul în care ne aflăm, un partizan ireductibil al înțelesului mentalist tradițional ar putea să folosească în interes propriu definițiile pe care noi înșine le-am instituit, atribuind fiecărei mulțimi de expresii lingvistice cognitiv echivalente câte o entitate mentală pe care s-o semnifice și restabilind astfel tranzitivitatea verbului "a semnifica". Toate argumentele privind eventualele beneficii de claritate în favoarea ideii de echivalență cognitivă a unor expresii lingvistice contează automat în favoarea a tot ce se sprijină direct pe ea. Dar dacă nu putem să stabilim un înțeles fără să stabilim în prealabil echivalența cognitivă a unei mulțimi de expresii lingvistice, și dacă nu putem să specificăm un înțeles decât citând o expresie din respectiva mulțime, vorbirea despre înțelesuri în acest sens dependent de vorbirea despre expresii lingvistice devine, în mod evident, teoretic superfluă. (Pentru alte argumente împotriva înțelesurilor ca entități vezi și § 18.)

"Propozițiile au înlocuit gândurile și dispozițiile de a consimți au înlocuit credința", deplânge un critic al lui Quine. Dar dacă prin aceasta el înțelege că, pentru Quine, nu e nimic mai mult de spus despre gândire și credință, atunci îl înțelege greșit. Poziția lui Quine este mai curând că noțiunile de gândire și credință sunt foarte potrivite ca *obiecte* ale clarificării și analizei științifice și filosofice, dar sunt în egală măsură nepotrivite ca *instrumente* de clarificare și analiză științifică și filosofică. Și la fel stau lucrurile și cu noțiunea de înțeles, pentru că înțelesurile, dacă există, sunt gânduri sau idei. În calitate de instrumente de analiză, Quine privește mai curând la propoziții și dispoziții de a consimți sau dezminți pentru că propozițiile sunt direct observabile și dispozițiile sunt accesibile prin simptome direct observabile: și unele și altele răzlesc în comportamentul extern. Între timp, adică până la clarificarea a ceea ce cere și merită să fie clarificat,

să vedem cum ne-am putea descurca în imaginarea unei schițe de sistem al lumii cu aceste instrumente de care dispunem, mai parcimonioase dar mai operaționale. A te plânge de sărăcia lor este ca și cum ai critica fizicianul pentru că nu reușește să surprindă luxurianța junglei tropicale (1981.21, pp. 184-186).

§6. Interanimarea propozițiilor

... această structură de propoziții interconectate este o țesătură încheiată unică, incluzând toate științele și chiar orice spunem despre lume;...

Să ne imaginăm următoarea scenă în jungla îndepărtată. Un băștinaș aleargă într-un suflet la coliba lingvistului nostru radical, rostește agitat un șir de sunete, și lingvistul pleacă împreună cu el. Intră într-o altă colibă, găsește un băștinaș căzut la pământ, îi descleștează dinții și îi trage limba în afară; apoi cu toții rămân în așteptare. Ce s-a întâmplat?

După ce, într-un sejur destul de îndelungat, cu ajutorul unor pene ca "Gavagai", lingvistul nostru a forțat intrarea în limbajul sălbatic și a pătruns destul de adânc pentru a-și face o idee despre nucleul lexiconului și al gramaticii acestuia, el este acum în poziția de a echivala șirul de sunete rostite de băștinaș cu ceva care, transpus în propriul său jargon domestic, ar suna cam în genul "Vino repede, a intrat demonul în Oio-Oio!" În lumina experienței acumulate, el interpretează asta ca voind să spună de fapt că Oio-Oio are o criză de epilepsie; și procedează așa cum știe că se recomandă în asemenea cazuri, adică ia măsuri care să împiedice bolnavul să se sufocă înghițindu-și limba, și așteaptă apoi ca atacul să se epuizeze de la sine. În loc s-o traducă literal, el a parafrizat propoziția băștinașă despre posesiunea demoniacă într-una proprie despre atacul de epilepsie; cu toate acestea, funcția de comunicare a

limbajului s-a realizat perfect, fiecare dintre comunicanți comportându-se așa cum ceilalți se așteptau s-o facă și neexistând nici un indiciu care să sugereze că ar fi la mijloc vreo înțelegere greșită. Exact, în aparență, ca în cazul lui "Gavagai"; cazul prezent se deosebește, totuși, prin aceea că între stimulul verbal și comportament a intervenit o întreagă teorie. Chiar două. În orice caz, aici se poate întrevedea cât de mare este capacitatea parafrazei de a servi scopurile traducerii în ciuda îndepărtării ei de procedura mecanică a substituirii de sinonimi pentru sinonimi; și se întrevede ce vrea să spună dictonul pragmatic că înțelesul este folosirea.

În Manifestul Cercului de la Viena, programatic pentru empirismul logic, se spune: "Dacă cineva asertează 'există un Dumnezeu', 'baza primară a lumii este incoștientul', 'există o entelehie care este principiul conducător în organismul viu', noi nu-i spunem: 'ceea ce spui este fals'; ci îl întrebăm: 'ce înțelegi prin aceste enunțuri?' Atunci apare că există o graniță netă între două genuri de enunțuri. Unuia îi aparțin enunțurile așa cum sunt făcute de știința empirică; înțelesul lor poate fi determinat prin analiză logică sau, mai precis, prin reducere la cele mai simple enunțuri despre datul empiric. Celelalte enunțuri, cărora le aparțin cele citate mai sus, se revelează ca goale de înțeles dacă le luăm la modul pe care îl intenționează metafizicienii" (NEURATH, 1973, pp. 306 - 307). Și mai departe: "...există cunoaștere numai din experiență, care se bazează pe ceea ce este dat în mod nemijlocit... înțelesul oricărui enunț al științei trebuie să poată fi enunțat prin reducția la un enunț despre dat, la fel și înțelesul oricărui concept... trebuie să poată fi enunțat prin reducere treptată la alte concepte, până la conceptele nivelului celui mai de jos, care se referă direct la dat" (NEURATH, 1973, p. 309). Iar "vechiul empirist Peirce", cum îl numește Quine pe întemeietorul pragmatismului (1969.3, p. 78), formulează

astfel celebra sa "maximă pragmatică": "Să ne gândim ce efecte, care s-ar putea imagina că au urmări practice, concepem că are obiectul concepției noastre. Atunci, concepția despre aceste efecte este întreaga noastră concepție despre acel obiect" (După SCHEFFLER, 1974, pp. 77-78). Quine parafrazează acest idiom vag, tipic american, spunând că pentru Peirce înțelesul unui enunț constă în urmările pe care le-ar putea avea adevărul lui pentru experiența posibilă (1969.3, p. 78; 1970, p. 5), sau în ceea ce ar conta ca dovezi în favoarea adevărului lui (1969.3, p. 78-79), sau în metoda de a-l confirma sau infirma empiric (1961.2, p. 37).

Cum am văzut în § anterior, un înțeles *empiric* este mulțimea condițiilor de adevăr pentru propoziția care-l "exprimă"; adică mulțimea condițiilor de stimulare concomitentă care l-ar împinge pe un vorbitor al limbii respective să consimtă la propoziție atunci când aceasta este supusă verdictului său. Propozițiile de observație au numai un asemenea înțeles și îl poartă în întregime la vedere, în măsura în care se limitează la a relata stimulările concomitente; dar nu acesta este cazul cu restul propozițiilor unei limbi. Dacă asemenea propoziții au un înțeles empiric, acesta nu este la vedere, ci trebuie să fie determinat "prin analiză logică sau, mai precis, prin reducere la propoziții despre datul empiric"; și același lucru este valabil, *mutatis mutandis*, pentru înțelesul termenilor neobservaționali. Cum ar decurge o asemenea reducere am fost pregătiți să înțelegem prin exaltarea virtuților parafrizei în § anterior: n-avem decât să oferim echivalenți cognitivi în termeni de observație pentru expresiile care conțin termeni ce nu sunt de acest fel. Quine descrie în mod explicit o procedură care schematizează această sarcină de lexicografie monoglotă. Presupunem că frecvența utilizării cuvintelor este o măsură a familiarității lor, și definim o *glosă* a unei propoziții s cu privire la unul din cuvintele ei

w ca fiind orice propoziție cognitiv echivalentă cu *s*, dar căreia îi lipsește *w* și cuprinde numai alte cuvinte ale lui *s* sau cuvinte care nu aparțin lui *s* dar au o frecvență (și deci o familiaritate) mai mare decât a lui *w*. Dacă toate propozițiile care conțin cuvântul *w* admit asemenea glose cu privire la el, cuvântul este numit *reductibil*, și este clar din § anterior de ce: mulțimea gloselor propozițiilor care-l încorporează echivalează cu o definiție contextuală a lui, și a defini înseamnă a elimina. Cuvintele care nu sunt astfel reductibile constituie nucleul limbajului respectiv (1981.5, pp. 52-53). Sarcina lexicografului empirist este atunci de a reduce toți termenii neobservaționali la termeni observaționali, aceștia din urmă fiind singurii admisibili în nucleul ireductibil; făcând astfel, *ipso facto* el a redus toate propozițiile neobservaționale la propoziții de observație. Dogma reduționistă a empirismului ajuns în acest stadiu – una din cele două denunțate de Quine în articolul lui celebru – asertează că această sarcină poate să fie dusă la bun sfârșit pentru toată materia lingvistică demnă de numele de știință, cu alte cuvinte că orice propoziție cu înțeles este traductibilă într-o propoziție (adevărată sau falsă) care relatează experiența nemijlocită.

Liniile de urmat în împerecherea propozițiilor neobservaționale cu parafraze în termeni observaționali sunt sugerate de modul în care ne învățăm limbajul. Am văzut cum ar putea fi învățate propoziții de un cuvânt prin condiționare directă la stimularea concomitentă; dar majoritatea covârșitoare a propozițiilor noastre o constituie propozițiile mai lungi. Unele dintre acestea, nu mult mai lungi, ar putea încă să fie învățate în același mod, holofrastic, ca de exemplu "Doare piciorul" (însemnând "Mă doare piciorul"). După ce a fost condiționat direct la folosirea adecvată a lui "Picior" ("Acesta este piciorul meu"), "Mână" ("Aceasta este mâna mea") și "doare piciorul", e de

conceput că el ar putea să rostească "Doare mâna" ("Mă doare mâna") într-o ocazie adecvată fără beneficiul unei experiențe anterioare, prin substituție analogică a unei propoziții de un cuvânt pentru o altă propoziție de un cuvânt într-o propoziție de două cuvinte (adică într-o frază cu două propoziții: "Aceasta este mâna mea și ea mă doare"). Explicația acestei performanțe ar fi simplă: un transfer de condiționare de la "Picior", "Mână" și "Doare piciorul" la "Doare mâna". În primele trei cazuri aveam de-a face cu asocierea unor propoziții cu stimulări non-verbale, în ultimul caz avem de-a face cu o asociere de propoziții cu propoziții. Revelația existenței unor părți în ceea ce mai înainte conta (adică: fusese învățat) ca un întreg fără cusături echivalează cu debutul revelării tacite a gramaticii limbajului; și aceasta îi conferă copilului puteri noi, ca posibilitatea de învățare, prin același mecanism al transferului de condiționare, a construcției propozițiilor propriu-zise, cu subiectul la vedere și nu subînțeles. Să ne gândim la un exemplu simplu, care utilizează încă numai termeni de observație capabili să fie învățați prin condiționare directă ca propoziții de un cuvânt: "Zăpada este albă". Copilul a învățat anterior în ce ocazii să consimtă, dacă e întrebat "Zăpadă?" și "Alb?"; acum părintele îl întreabă "Zăpada este albă?" în absența zăpezii. Primul cuvânt activează vechea asociație – sau, cum am spune în termeni mentaliști, induce "imaginea" zăpezii – și apoi urmarea întrebării provoacă asentimentul copilului, învățat deja să consimtă la "Alb?" în prezența zăpezii; acest răspuns s-a transferat de la stimulul non-verbal al zăpezii observate la stimulul verbal asociat lui dinainte, cuvântul "zăpadă". Procesul, o dată amorsat, progresează simultan pe mai multe fronturi paralele, grație aceleiași tranzitivității a condiționării: de exemplu, după ce, prin observarea corelativă a oamenilor și a elefanților, apoi a albinelor și a

oamenilor, apoi a grăunțelor de nisip și a albinelor, copilul a învățat contextual termenul relativ "mai mic decât", el poate să înțeleagă o poveste în care este vorba de niște oameni prea mici pentru a putea fi văzuți, mai mici decât cele mai mici obiecte vizibile. Aici suntem deja în plină "teorie": termenul "oameni prea mici pentru a putea fi văzuți" al copilului împărtășește cu termenul "demon" al sălbaticului și cu termenul "epilepsie" al lingvistului instruit trăsătura distinctivă atribuită entităților la care se referă: lipsa de observabilitate. Iar "posesiune demoniacă" al sălbaticului și "atac de epilepsie" al lingvistului mai împărtășesc ceva: "efectele lor cu urmări practice" despre care vorbea Peirce; manifestările comportamentale ale unui om posedat de demon, ca în credința sălbaticului, și cele ale unui om aflat într-o criză de epilepsie, ca în credința lingvistului, sunt aceleași. Asta înseamnă că enunțurile "teoretice" care îi conțin au înțeles empiric, și au *același* înțeles empiric, fapt care a și permis lingvistului să le parafrazeze pe unele în termenii altora.

Rezumând, învățarea limbajului seamănă cu țeserea unei pânze de păianjen care procedează de la margini către centru. Primele sunt învățate propozițiile de observație, prin care limbajul este legat nemijlocit de experiența reprezentată de stimulările senzoriale non-verbale. Apoi sunt învățate propoziții legate direct de primele și numai indirect, prin mijlocirea lor, de experiență; ș.a.m.d. Se dezvoltă astfel o rețea de propoziții din ce în ce mai îndepărtate de periferia senzorială, cele situate cel mai central fiind cele mai teoretice; dar toate se îmbibă cu înțeles numai prin periferia senzorială (1969.3, p. 75; 1973, p. 64). Reducția empiristă n-ar fi, deci, decât reparcurgerea în ordine inversă a procesului țeserii pânzei; să vedem cam ce ar putea să însemne asta fără metaforă.

§7. Teorie și experiență

*... teoriile se ofilesc atunci când
predicțiile lor eșuează.*

"Gavagai", "Picior", "Mână", "Doare piciorul", și "Doare mâna" erau toate propoziții de ocazie; spre deosebire de acestea, "Zăpada este albă" este o propoziție durabilă, adică una la care vorbitorul își poate repeta un mai vechi consimțământ chiar atunci când nu este determinat la aceasta de o stimulare concomitentă. "Zăpada este albă" este capabilă să illustreze chiar acea specie extremă de propoziții durabile pe care o constituie propozițiile *etern*; cele care comandă consimțirea sau dezmințirea în mod sistematic, independent de ocaziile rostirii. O propoziție de ocazie este una cu o valoare de adevăr fluctuantă, adevărată aici și acum și falsă atunci și acolo; se poate spune chiar că, aparte de ocaziile rostirii, o astfel de propoziție pur și simplu nu are valoare de adevăr (1973, p. 63). În contrast, o propoziție eternă are o valoare de adevăr fixă: cele adevărate sunt adevărate pentru totdeauna, iar cele false sunt false pentru totdeauna. Propozițiile eterne sunt ingredientele principale ale teoriilor, iar teoriile sunt, într-un sens de clarificat pe mai departe, depozitarul întregii noastre cunoaștere.

Propozițiile de observație sunt propoziții de ocazie care, într-o exprimare necritică, "relatează" experiențele noastre, și experiențele noastre sunt legătura noastră cognitivă directă cu lumea; sau, dacă o asemenea legătură este totdeauna mijlocită, propozițiile de observație sunt legătura cea mai puțin mijlocită. De aici își trag ele certitudinea în ce privește

valoarea lor de adevăr. Când cineva spune "Acesta este un iepure" arătând spre un iepure, nu trebuie decât să urmărim cu privirea direcția degetului arătător pentru a decide că propoziția lui este adevărată. Ideea că propozițiile nu pot fi comparate decât cu propoziții trebuie să fie abandonată dacă nu vrem să ne tăiem orice acces la adevăr: comparația între propoziții nu poate să asigure decât coerența. Propozițiile de observație pot să fie confruntate cu experiența, care constituie dovada lor, adică pot să fie verificate, adică pot să fie adevărate atunci când sunt adevărate; și dacă prin "cunoștință" înțelegem "propoziție adevărată" (sau, în limbaj mentalist, "idee exprimată de o propoziție adevărată"), atunci propozițiile de observație sunt primii candidați la titlul de cunoștințe. Aceasta este simultan teză fundamentală și justificare pentru empirism.

Dar cunoștințele sunt una, și cunoașterea este alta. Primele sunt părțile, a doua este întregul. Întregul este sistem, și sistemul este coerență: aici, într-adevăr, comparațiile între propoziții și stabilirea de relații între ele au o importanță care cu greu ar putea să fie supraapreciată. Chiar dacă privim, cu empirismul, experiențele noastre drept cele dintâi și cele mai sigure cunoștințe, curentul pur al experienței încă nu reprezintă decât o mulțime de cunoștințe haotice, care nu se articulează de la sine în armonia unui organism: pentru ca el să devină – sau să genereze – cunoaștere, are nevoie de organizare sau de sistematizare.

O primă modalitate de organizare a fluxului experienței o constituie *generalizarea observațională*. Noi ne-am clasificat propozițiile în propoziții de ocazie și propoziții durabile (etern) după evoluția în timp a valorii lor de adevăr; dar propozițiile admit mai multe clasificări, după mai multe criterii. Un asemenea criteriu, numit al *cuantificării*, împarte propozițiile în singulare și generale, după cum subiectul lor

gramatical se referă la un singur obiect din univers sau la o mulțime de obiecte luate *in corpore*. E lesne de văzut că propozițiile noastre de ocazie, reductibile sistematic prin parafrază la forma "Acesta este...", sunt propoziții singulare. Pe de altă parte, "Zăpada este albă" primește un tratament diferențial. Ea poate să fie parafrazată, prin cuantificare explicită, fie ca "Această zăpadă este albă", și atunci este o propoziție de ocazie și o propoziție singulară (de fapt, o conjuncție a propozițiilor "Aceasta este zăpadă" și "Aceasta este albă", cu referire la aceeași stimulare senzorială), fie ca "Orice zăpadă este albă" sau "Toate zăpezile sunt albe", și atunci este o propoziție durabilă și o generalizare. Dacă, în diferite fragmente diurne ale fluxului total al experienței sale, un subiect a avut multiple ocazii de a consimți la propoziții de ocazie de forma "Această zăpadă este albă" dar n-a avut nici o ocazie de a o dezminți (sau de a consimți la o propoziție de aceeași formă dar cu un alt cuvânt pentru culoare în locul lui "albă"), el poate să sară spontan la "Toate zăpezile sunt albe" ca la un "rezumat" al tuturor propozițiilor de ocazie relevante anterioare. Mai mult decât atât, se poate spune că propoziția durabilă rezumă în exces sau că rezumă mai mult decât rezumă, devereme ce adună laolaltă nu numai propoziții de ocazie trecute și prezente, la care ar fi îndreptățită, ci și viitoare, prejudicând sau permițând *predicția*: ea prezumă că, ori de câte ori vom avea ocazia să consimțim la "Aceasta este zăpadă", vom avea ocazia să consimțim și la "Aceasta este albă" cu referire la aceeași situație de stimulare. Între "Toate zăpezile sunt albe" și "Aceasta este zăpadă", pe de o parte, și "Aceasta este albă", pe de altă parte, se instituie o legătură atemporală a cărei natură este numită *logică*: primele două propoziții sunt premisele unui rationament (deductiv) a cărui concluzie este cea de a treia; încă astfel spus, primele două o antrenează, sau o implică pe a treia – sau,

echivalent, a treia derivă sau decurge din primele două. Asta vrea să spună că, dacă primele două sunt adevărate, este imposibil ca a treia să fie falsă, pentru că din adevăr derivă (sau decurge) numai adevăr. Nici o asemenea legătură nu se poate institui între propozițiile singulare fără medierea generalizării; numai cu venirea generalizării experiențele disparate sunt adunate sub o aceeași egidă și cunoștințele devin cunoaștere, în sensul în care am întrebuințat noi acești termeni. Când, cu trecerea timpului, viitorul devine prezent și predicția noastră este adevărată, excesul nostru rezumativ își găsește o îndreptățire pragmatică și încrederea noastră în adevărul (etern al) generalizării crește: "predicția este de fapt anticiparea prezumțioasă a unor dovezi ulterioare în favoarea unei concluzii trase dinainte" (1960, p. 18).

Predicția trebuie să aibă valoare de supraviețuire, permițând lui *Homo Sapiens* să-și controleze mediul atât de eficace pe cât o face: nu e, deci, de mirare goana lui după generalizările care o fac posibilă. Cu fiecare nouă generalizare, un nou domeniu al experienței este sistematizat și, prin aceasta, potențial controlat. Dar cele mai mari progrese în sistematizarea cunoașterii, mai ales în acel segment al ei care este îndeobște numit științific, au fost realizate nu prin intermediul unor generalizări referitoare la comportamentul observabil al unor entități concrete, ci prin intermediul unor fabuloase, referitoare la entități abstracte, presupuse inaccesibile observației, numite – vestigiu al unor credințe uitate în zei ca ai lui Homer? – teoretice. Un exemplu simplu, prefabricat în scopuri didactice de HEMPEL (1958), va ilustra beneficiile acestui gen de progres.

Prin inducție simplă din observații putem ajunge – și ajungem efectiv – la generalizări de felul "Lemnul plutește pe apă", "Fierul se scufundă în apă" ș.a.m.d. Dar vom fi rapid

vexați de faptul că multe dintre ele, dacă nu toate, suferă de mari neajunsuri: dincolo de faptul de a avea fiecare un domeniu de acțiune extrem de limitat, ele tolerează excepții. Așa, de exemplu, o bucată de lemn verde de esență foarte tare se va scufunda în apă, iar o sferă de fier goală pe dinăuntru va pluti. În acest punct, dacă suntem lipsiți de imaginație dar dotați în schimb cu tupeu, vom lansa o vorbă de spirit, cum unii au și făcut-o: "ei bine, excepția confirmă regula!"; dar dacă suntem un pic mai imaginativi vom inventa – cum unii au și făcut-o – noțiunea de greutate specifică, pe care o vom defini în termeni anterior disponibili drept raportul între greutate și volum.

$$(D) \quad d(x) = g(x)/v(x)$$

sau, în cuvinte,

"greutatea specifică a unui corp oarecare x este (egală cu) raportul dintre greutatea lui x și volumul lui x ".

Asumăm, de dragul ilustrării și contrar stării de fapt, că termenii "greutate" și "volum" sunt, ca și "lemn", "fier", "plutește", "se scufundă", termeni observaționali: există proceduri de măsurare prin care putem să stabilim greutatea și volumul oricărui corp, fie el solid sau lichid, prin observarea unor instrumente de măsură; în contrast, termenul "greutate specifică" este socotit ca referindu-se la o proprietate care nu este direct observabilă, astfel încât să poată servi ca ilustrativ pentru categoria termenilor teoretici. Cu ajutorul lui putem enunța o nouă generalitate, adică o propoziție de formă universală (în fapt, un corolar al principiului lui Arhimede):

(L) Un solid plutește pe un lichid dacă greutatea lui specifică este mai mică decât a lichidului (și se scufundă dacă greutatea lui specifică este mai mare decât a lichidului).

Dorind acum să știm dinainte dacă un solid dat va pluti sau nu pe un lichid dat, n-avem decât să determinăm prin măsurători greutatea și volumul fiecăruia, să le calculăm greutatea specifică și, dacă aceasta este mai mică în cazul solidului decât în cel al lichidului, răspunsul va fi afirmativ; și, întrucât este dat înainte de a face efectiv experiența, constituie o predicție.

Transpar, din această ilustrare suprasimplificată, cel puțin trei avantaje ale teoretizării asupra generalizărilor observaționale, trei sensuri în care progresele în sistematizarea cunoștințelor obținută prin teoretizare sunt mai însemnate:

(1) Teoriile rezumă, unificându-le, generalizări observaționale anterior disparate: comportamentul obiectelor de fier n-avea nici o relevanță pentru generalizarea "Lemnul plutește", după cum comportamentul celor din lemn n-avea relevanță pentru "Fierul se scufundă", dar ambele genuri de comportamente sunt relevante pentru "teoria" reprezentată de (L).

(2) Teoriile elimină excepțiile pe care le tolerau generalizările observaționale: "teoria" (L) va prezice corect atât scufundarea lemnului de esență tare cât și plutirea sferei de fier goale pe dinăuntru.

(3) Teoriile extind de obicei domeniul faptelor de observație sistematizate de generalizările observaționale pe care, unificându-le, le depășesc: "teoria" (L) prezice comportamentul tuturor solidelor, nu numai al lemnului și al fierului, în raport cu toate lichidele, nu numai cu apa.

Se vede clar rolul jucat de legăturile logice în explicitatea termenului "cunoaștere", atât de vag în utilizarea lui comună: sistematizarea prin introducerea de teorii despre inobservabile ilustrează aceeași structură generală pe care o întâlnim la sistematizarea prin intermediul generalizărilor observaționale, constând în deducții care utilizează ca premise sistematizatoare propoziții de formă universală adevărate (sau crezute a fi adevărate) despre natură, adică ceea ce este îndeobște numit "legi ale naturii"; de unde și numele de model *deductiv-nomologic* dat acestui tip de sistematizare. Așa, din "Toate zăpezile sunt albe" și "Aceasta este zăpadă" urmează "Aceasta este albă"; din "Toate corpurile de lemn plutesc pe apă" și "Acest corp este de lemn" urmează "Acest corp plutește pe apă"; și din "Toate solidele plutesc pe lichide a căror greutate specifică este mai mare decât a lor" și "Acest solid are o greutate specifică mai mică decât acest lichid" urmează "Acest solid plutește pe acest lichid". Structura lor comună poate fi reprezentată schematic astfel:

$$\begin{array}{ccc} L_1, & L_2, & \\ C_1, & C_2, & \dots \\ \hline E \end{array}$$

unde "L₁", "L₂" ș.a.m.d. reprezintă legile folosite ca premise, respectiv – în cele trei ilustrări de mai sus – "Toate zăpezile sunt albe", "Toate lemnele plutesc pe apă" și "Toate solidele plutesc pe lichide care au o greutate specifică mai mare decât a lor"; "C₁", "C₂" ș.a.m.d. reprezintă așa-numitele *condiții inițiale*, adică propozițiile singulare folosite ca premise alături de legi, în exemplele noastre, respectiv, "Aceasta este zăpadă", "Acest corp este de lemn" și "Acest solid are o greutate specifică mai mică decât acest lichid",

iar "E" reprezintă propoziția singulară care, ca o concluzie derivând din cele două tipuri de premise, descrie evenimentul prezis, respectiv "Aceasta este albă", "Acest corp plutește pe apă", "Acest solid plutește pe acest lichid". Incidental, schema ilustrează și comunitatea de structură logică a ceea ce este numit predicție cu ceea ce este numit explicație, pe care nu le deosebește decât poziția relativă a observatorului pe axa timpului: când condițiile inițiale (C) sunt situate în prezentul observatorului iar evenimentul (E) derivat din ele în conjuncție cu legile relevante este situat în viitorul observatorului, avem de-a face cu o predicție; iar când condițiile inițiale (C) sunt situate în trecutul observatorului și evenimentul derivat (E) este situat în prezentul observatorului, avem de-a face cu o explicație. Astfel spus, cu trecerea timpului, orice predicție care se adevărește devine *ipso facto* o explicație: "Dacă toate zăpezile sunt albe și aceasta este zăpadă atunci aceasta este albă" devine "Aceasta este albă pentru că aceasta este zăpadă și pentru că toate zăpezile sunt albe" (răspuns la întrebarea "De ce este aceasta albă?"), iar "Dacă acest solid are o greutate specifică mai mică decât a acestui lichid și toate solidele plutesc pe lichide cu o greutate specifică mai mare decât a lor atunci acest solid plutește pe acest lichid" devine "Acest solid plutește pe acest lichid pentru că toate solidele plutesc pe lichide a căror greutate specifică este mai mare decât a lor și acest lichid are o greutate specifică mai mare decât a acestui solid" (răspuns la întrebarea "De ce acest solid plutește pe acest lichid?"). Concordanța acestei scheme cu folosirea noastră intuitivă a lui "predicție" și "explicație" echivalează cu un avertisment: nu te încrede în "explicațiile" teoriilor care nu sunt capabile de predicții!

După cum se poate vedea, specificul teoretizării este exprimat nu în structura ei logică, ci în vocabularul întrebuințat: propozițiile care constituie premise

universale în deducție conțin termeni teoretici, în timp ce concluziile sunt exprimate numai în termeni observaționali. Dar cum poți trage concluzii exprimate într-un vocabular dat din premise care utilizează altul, cu totul diferit? Răspunsul empirismului logic, pe care avem acum ocazia să-l ilustrăm pe un exemplu extrem de simplu, a fost: prin traducere. Propozițiile universale ale teoriilor se împart în două clase: principiile *interne* ale teoriei, care vor enunța legile cărora li se supun entitățile inobservabile pe care le "pune" teoria, și principiile *de legătură* (*bridge principles*), care vor conecta sistematic termenii teoretici ai principiilor interne cu termeni de observație, permițând deducția propozițiilor de observație prezise de teorie (pentru ilustrări pe teorii efective, vezi HEMPEL, 1970). Așa, în exemplul nostru didactic, legea (L) joacă rolul de principiu intern, utilizând termenul teoretic "greutate specifică", în timp ce definiția (D) joacă rolul de principiu de legătură, arătând cum să traducem "greutate specifică" în expresii cuprinzând "greutate" și "volum"; iar aceștia din urmă, conform convenției noastre, sunt termeni observaționali. Se vede lesne că, înlocuind "greutate specifică" prin "raportul" între greutate și volum", obținem din principiul intern teoretic (L) o generalizare observațională (G) cognitiv echivalentă cu el:

- (G) Un solid plutește pe un lichid dacă raportul dintre greutatea lui și volumul lui este mai mic decât raportul dintre greutatea și volumul lichidului,

în care nu mai apare nici un termen teoretic. E lesne de observat, de asemenea, că nici condiția inițială utilizată în acest exemplu nu era, în lumina convențiilor noastre, o propoziție de observație; pentru a fi astfel, ea ar trebui să sune "Raportul între greutatea și volumul acestui solid este

mai mic decât raportul între greutatea și volumul acestui lichid". Concluzia "Acest solid plutește pe acest lichid" este atunci derivată direct nu din principiul teoretic (L), ci din generalizarea observațională (G), dedusă din acest principiu în conjuncție cu definiția (D). Structura teoriilor științifice include astfel patru niveluri de construcție, ordonate descendent: principiile interne, principiile de legătură, generalizările observaționale (care pot fi derivate din principiile interne *via* principiile de legătură) și propozițiile de observație singulare care pot fi derivate din generalizările observaționale (în conjuncție cu alte propoziții de observație singulare reprezentând condițiile inițiale). De reținut că toate cele trei "etaje" sunt constituite din generalizări și numai "parterul" observațional este constituit din propoziții singulare.

Putem acum să enunțăm în termeni proprii interjocul teoriei cu experiența. Propozițiile sunt "interanimate" prin legături logice. "Efectele cu urmări practice" sunt consecințe logice ale teoriilor, numai că exprimate în propoziții de observație singulare, iar "reducția la datul empiric" reprezintă deducția efectivă a unor astfel de propoziții, care constituie simultan "conținutul empiric" al teoriilor și "dovezile" lor. *Teoriile specifică observațiile posibile*: dintr-o propoziție teoretică se pot deduce infinit de multe propoziții de observație singulare. Teoriile le specifică implicându-le: în acest sens teoriile constituie, cum spuneam mai-nainte, depozitarul cunoașterii noastre iar propozițiile de observație constituie înțelesul sau conținutul empiric al teoriilor. Trecători cum suntem în timp, nu ne sunt accesibile decât formulări finite: și cum s-ar putea specifica printr-o formulare finită o mulțime infinită de propoziții, altminteri decât prin implicație? La rândul lor, *observațiile testează teoriile*: dacă predicțiile derivate dintr-o teorie se vădesc toate adevărate, încrederea noastră în teorie crește

pe măsură ce le facem sau, altfel spus, teoria este din ce în ce mai bine confirmată; dacă însă o predicție se vedește falsă, în cazul ideal abandonăm teoria însăși ca falsă, pentru că falsul nu poate deriva decât din fals.

Ceea ce deosebește miturile despre zeii lui Homer și despre entelehii de teoriile științifice nu este, așadar, natura entităților lor, ci faptul că celor dintâi le lipsesc legile care să poată acoperi "predicțiile" și "explicațiile" lor cu garanția regularității testate prin observație. Lipsa de deferență a oamenilor de știință pentru asemenea mituri n-ar trebui să surprindă, așadar, pe nimeni; ceea ce ar fi mai curând de natură să surprindă publicul larg este faptul că, deși observațiile sunt atât acelea care confirmă cât și acelea care infirmă teoriile, confirmarea și infirmarea nu sunt relații perfect simetrice ale teoriilor cu experiența: "observația pură dă numai dovezi negative" (1990, p. 13). O teorie, oricât de bine confirmată empiric, nu este prin aceasta neapărat un negustor cinstit; ea ar putea foarte bine să nu fie decât un hoț nedovedit.

§8. Subdeterminarea teoriei

*Așa ajunge coada, într-un caz extrem,
să dea din câine.*

Epistemologic, "piatra unghiulară" a semanticii empiriste – propoziția de observație – se caracterizează prin două trăsături, una bună și una rea. Cea bună este verificabilitatea, care conferă certitudine. "Această frunză este verde", spusă despre o frunză verde, a fost și a rămas adevărată de când există limbă română, în ciuda sau în virtutea caracterului ei ocazional; de atâta lucru putem să fim siguri, cu atâta certitudine câtă ne este omenește îngăduită. Cea rea este sterilitatea predictivă. Vulnerabili cum suntem în lume, am vrea să fim siguri nu numai de ce se întâmplă, ci și de ce se va întâmpla; și pentru asta propozițiile de observație – propoziții singulare – nu ne pot fi de nici un ajutor. Pentru cea mai simplă predicție imaginabilă trebuie să ne ridicăm la generalizări. Dar această fecunditate predictivă a generalizărilor are un preț care trebuie plătit, și acest preț este pierderea certitudinii: cea mai modestă generalizare despre trăsături observabile va acoperi mai multe cazuri decât a avut efectiv ocazia să observe – și astfel să verifice – cel care o rostește. E de necrezut cât de răspândită este dispoziția de a se trece cu vederea peste acest lucru, pentru că gândirea animată de dorință ne împinge să vorbim ca adevărate atât despre "Acest corb este negru" cât și despre "Toți corbii sunt negri", și să confundăm în acest fel verificarea și confirmarea. Propoziția despre toți corbii, ca toate suratele ei de formă universală, vorbește

despre un număr non-finit de cazuri, deși noi putem observa numai unul finit. Prin generalizare inductivă sărim de la *unii* corbi pe care i-am observat la *toți* corbii, despre care vorbește propoziția, și acest salt rămâne fără acoperire empirică, o poliță riscată trasă asupra viitorului. E adevărat că, într-un comportament epistemic ideal, adoptăm și păstrăm o generalizare numai atâta timp cât cazurile care cad sub incidența ei nu includ nici măcar unul singur care să îi contravină. (În această ordine de idei, păstrarea eventuală a lui "Lemnul plutește pe apă" după întâlnirea cazului rebel este purtare proastă; și ea este iertată prin uitare numai după ce, cu ajutorul lui Arhimede, morala epistemică a fost restabilită.) Dar de regulă nu ne mulțumim cu atâta, ci mergem mai departe, luând absența contraexemplului drept indiciu al faptului că generalizarea este "probabil adevărată", idee pe care o mascăm sub expresia "bine confirmată empiric". Dar dacă "verificat" înseamnă "adevărat" și "adevărat" înseamnă "imposibil fals", "confirmat" înseamnă doar "probabil adevărat" și "probabil adevărat" înseamnă "posibil fals". Ceea ce înseamnă, mai departe, că o propoziție de formă universală despre natură, oricât de bine confirmată empiric, rămâne pentru totdeauna ceea ce se cheamă o ipoteză, în sensul diminutiv al termenului. Sub aspectul valorii de adevăr, experiența determină complet o propoziție singulară atunci când aceasta se întâmplă să fie și o propoziție de observație, dar nu determină complet nici o propoziție de formă universală, oricât de concreți ar fi termenii pe care aceasta îi utilizează: acesta este un prim sens în care se poate vorbi de o subdeterminare empirică, pe care teoriile o împărtășesc cu generalizările observaționale.

Teoriile prezintă însă și o subdeterminare empirică adițională. Exemplul măsluit de Hempel pentru a ilustra

programul logic-empirist al "traducerii" teoriei în experiență este, într-adevăr, bine măsluit: principiul de legătură (D) stabilește o sinonimie între "greutate specifică" și "raport între greutate și volum", asigurând echivalența principiului intern (L) cu generalizarea observațională (G), astfel încât (L) poate fi eliminat în favoarea lui (G) fără nici o pierdere, nici în înțeles empiric și nici în putere predictivă. (G) interpretează sau traduce pe (L) complet, fără rest. Când însă trecem de la exemplele prefabricate la cazurile de teoretizare reale, lucrurile se schimbă.

Un exemplu – apropiat ca grad de familiaritate de cel al greutatei specifice – îl reprezintă cazul termenilor așa-numiți dispoziționali: "solubil" (mai exact "solubil în..."), "fragil", "maleabil", "conductiv", "inteligent" etc. Termenii pentru dispoziții își propun să se refere la proprietăți care nu sunt certificabile prin simplă inspecție senzorială în orice condiții, și în această măsură ei nu contează ca observaționali. Așadar, ei trebuie să fie "traduși", ca orice alți termeni teoretici, în termeni de observație, ceea ce se realizează îndeobște prin așa-numitele definiții operaționale. "Solubil în apă" în de exemplu, ar fi "traductibil" prin "care se dizolvă *atunci când* este pus în apă" sau "care, *dacă* este pus în apă, *atunci* se dizolvă". "Pus în apă" și "se dizolvă" contează ca termeni observaționali autentici, capabili să servească la traducerea în limbajul experienței nemijlocite a unor generalizări ca "Zahărul este solubil în apă". Dar un pic de reflecție la lumina logicii arată că "traducerea" termenului teoretic respectiv este, în ciuda intuitivității ei, "greșită". Dacă o bucată de zahăr nu este pusă în apă, atunci ea nu se dizolvă, firește, dar intuiția noastră protestează că ea este, totuși, la fel de solubilă ca bucățile de zahăr efectiv dizolvate; și atunci ar trebui să atribuim solubilitate fiecărui corp solid care nu este destinat să fie pus niciodată în apă. După logica funcțiilor de adevăr

(vezi § 13), o definiție este o bicondițională sau o echivalență materială, și regulile de adevăr ale acesteia ne-ar constrânge să procedăm într-adevăr în acest fel. Dar o asemenea soluție este evident neconvenabilă și Carnap a ales alternativa de a nu considera propozițiile care interpretează termenii dispoziționali în acest fel operațional drept definiții, ci doar drept niște forme de interpretare mai slabe, care nu stabilesc sinonimii, numite de el propoziții de reducere (CARNAP, 1965; HEMPEL, 1958). Forma corespunzătoare a acestor propoziții de interpretare ar fi nu "un corp este solubil în apă dacă și numai dacă, atunci când e pus în apă, se dizolvă", ci "Dacă un corp este pus în apă, atunci el este solubil dacă și numai dacă se dizolvă". Prima este o bicondițională (sau o echivalență materială) care are drept consecvent o condițională simplă (sau o implicație materială), în timp ce a doua este o condițională simplă care are drept consecvent o bicondițională. Diferența dintre cele două, în calitate de "traduceri", constă în faptul că prima interpretează complet termenul "solubil în apă" dar atribuie solubilitate tuturor corpurilor care nu sunt puse niciodată în apă, în timp ce a doua atribuie solubilitate numai acelor corpuri care sunt puse efectiv în apă și se dizolvă, dar interpretează termenul "solubil în apă" numai parțial, lăsându-i înțelesul nespecificat (și, deci, aplicabilitatea nedecisă) pentru corpurile care nu sunt niciodată puse în apă. Pentru aceste din urmă corpuri trebuie găsite, eventual, alte reguli de interpretare. Dacă solubilitatea în apă este legată, să zicem, de o anumită dispunere a moleculelor în cristale, și dacă această structură cristalină poate să fie detectată prin niște metode spectroscopice, să zicem, atunci putem să formulăm o nouă propoziție de reducere, care interpretează același termen teoretic ca mai sus, dar prin alți termeni de observație decât cei de mai sus; numai că și această

interpretare, îmbrăcând tot forma slabă a propoziției de reducere, va fi, de asemenea, parțială. În această parțialitate a interpretării găsim un nou sens în care teoriile sunt subdeterminate empiric, pe deasupra indeterminării care consta în doar confirmabilitatea – și nu verificabilitatea – lor. "Definițiile ar fi arătat totdeauna cum să se traducă propoziții în propoziții echivalente. Definiția contextuală a unui termen ar arăta cum să se traducă propoziții care conțin termenul în propoziții echivalente din care termenul să lipsească... Ar fi foarte adevărată reducere prin traducere, o legitimare prin eliminare. ... Reconstrucția rațională prin formele de reducere ulterioare și mai slabe ale lui Carnap nu face nimic din toate acestea. ... Empirismul a făcut o concesie majoră când și-a luat gândul de la a deduce adevărurile despre natură din dovezi senzoriale. Luându-și acum gândul chiar de la a traduce aceste adevăruri în termeni de observație și auxiliari logico-matematici, el face o nouă concesie majoră. ... Abandonând speranța unei asemenea traduceri ... empiristul recunoaște că înțelesurile empirice ale unor enunțuri tipice despre lumea externă sunt inaccesibile și inefabile" (1969.3, pp. 77-79).

În acești termeni dramatici, empiristul Quine recunoaște că experiența servește destul de prost la potolirea setei noastre de certitudine atunci când e vorba de adevărul propozițiilor eterne, tipice pentru ceea ce ne încapățânăm să numim "adevăruri despre natură"; cum e însă cu falsitatea lor? Mai-nainte spuneam că experiența poate să aducă dovezi decisive numai de gen negativ, și aceasta este așa cum trebuie să fie din momentul în care am acceptat ideea structurării cunoașterii după o logică bivalentă. Dacă concluzia observațională a unui raționament de testare este adevărată, nu putem infera de aici adevărul premiselor, pentru că adevărul decurge *atât* din adevăr *cât* și din fals; dar dacă concluzia e falsă, putem infera de aici falsitatea

premiselor, pentru că, așa cum am mai remarcat, falsul decurge *numai* din fals. Această idee, a cărei acreditare a constituit principala temă a teoriei lui Popper despre metoda științifică, este, cum recunoaște Quine, "clară precum cristalul" (1974, p. 218). Oricât de mulți corbi am observa și chiar dacă nici unul n-ar avea altă culoare a penajului decât negru, aceasta încă nu dovedește că propoziția "Toți corbii sunt negri" este adevărată (pentru că ne vor rămâne neobservați corbii viitori, și printre ei s-ar putea să fie vreunul albinos); dar este suficientă observarea unui singur corb nenegru, pentru a dovedi că propoziția e falsă. Obiecția că putem salva propoziția în cauză declarând că pasărea care în aparență constituie un contraexemplu nu este de fapt corb, nimereste alături de țintă: ideea este că o mulțime oricât de mare de păsări negre, *dacă* sunt recunoscute drept corbi, nu este suficientă pentru a verifica propoziția, în timp ce o singură pasăre non-neagră, *dacă* este recunoscută drept corb, este suficientă pentru a o falsifica. Mai mult decât atât: confirmarea unei propoziții de formă universală este afectată de un așa-numit paradox al confirmării neselective, la care infirmarea ei este imună. Astfel, "Toți corbii sunt negri" este echivalentă cu "Toate lucrurile care nu sunt negre, nu sunt nici corbi" sau, pe scurt, "Toți nenegrii sunt necorbi". În virtutea acestei echivalențe, tot ceea ce confirmă "Toți corbii sunt negri" confirmă și "Toți nenegrii sunt necorbi". Dar zăpada este necorb și albul este nenegru; așadar, faptul că zăpada este albă confirmă propoziția că toți corbii sunt negri; dar și iarba este necorb și verdele este nenegru; așadar, faptul că iarba este verde confirmă propoziția că toți corbii sunt negri; așadar, generalizând, orice confirmă orice. Nici un asemenea paradox nu amenință infirmarea: "Toți corbii sunt negri" este infirmată de un corb nenegru, iar "Toți nenegrii sunt necorbi" este infirmată de un nenegru corb,

adică iarăși de un corb nenegru. S-ar părea că, într-adevăr, când e vorba de determinarea falsității, teza subdeterminării teoriei de către experiență își pierde cel puțin o parte din forță: ca și la stabilirea paternității, răspunsurile negative apar ca fiind concluzive.

Dar chiar dacă lucrurile ar sta astfel, teza subdeterminării ar putea să fie reabilitată de considerentul că teoriile (și, în genere, propozițiile) despre care știm că sunt false pur și simplu nu contează drept cunoaștere. A confirma înseamnă a include în cunoaștere, a înfirma înseamnă a exclude din cunoaștere (chiar dacă și dezamăgirea poate să fie de un folos cel puțin indirect: e bine să știi pe ce nu poți conta). Dar și aici spectrul indeterminării reapare sub forma așa-numitei teze *holiste*, care spune că propozițiile teoretice ale unei teorii înfruntă tribunalul experienței *in corpore* și nu izolat, una câte una. Reflecția asupra structurii logice a falsificării arăta clar că putem infera de la falsitatea concluziei la falsitatea premiselor; holismul nu face decât să adauge că obiectul falsificării – ca, de altfel, și al confirmării – nu este niciodată o premisă izolată, ci o conjuncție de mai multe premise. Cum a insistat Popper însuși, propozițiile de formă universală nu antrenează, de unele singure, nimic observabil; în această privință, "Toți corbii sunt negri" este deopotrivă cu "Toate himerele mănâncă foc". Pentru ca "Toți corbii sunt negri" să dobândească relevanță observațională e nevoie de o premisă suplimentară, "Acesta este corb"; și concluzia "Acesta este negru", dacă e falsă, falsifică în bloc conjuncția "Toți corbii sunt negri și acesta este un corb". Pentru ca o conjuncție să fie falsă, este suficient ca o singură componentă a ei să fie falsă, și concluzia falsificatoare nu spune care anume: aceasta este teza holistă a subdeterminării de către experiență chiar a falsității – și nu numai a adevărului teoriilor.

În exemplul cu corbii, defecțiunea holistă este lesne remediabilă, cel puțin în aparență: întrucât conjuncția premiselor include doar două componente, dintre care una este o propoziție de observație presupusă a fi fost verificată deja, singura premisă susceptibilă de falsitate rămâne cea universală și astfel verdictul experienței are o adresă precisă. Dar nu la fel stau lucrurile cu teoriile în mod propriu numite astfel, care poartă asupra unor entități inobservabile, și asta nici măcar într-un caz atât de simplu ca acela prefabricat de Hempel: printre premisele derivării oricărei propoziții capabile să constituie un test observațional al teoriei figurează *atât* principiul intern (L) *cât* și principiul de legătură (D), *alături de* premisele singulare presupuse a fi fost verificate și deci aflate la adăpost de falsitate; susceptibilă de a fi falsă rămâne deci conjuncția lui (L) cu (D), și testul nu ne spune dacă e falsă numai (L), sau numai (D), sau ambele. Nici una dintre ele nu poate să fie testată direct, întrucât ambele conțin termeni teoretici. Să mai notăm că există o subdeterminare holistă și pentru confirmare: dacă rezultatul testării este pozitiv, ceea ce este confirmat este tot conjuncția totală a premiselor derivării, și există posibilitatea ca această conjuncție să includă componente false a căror falsitate să se compenseze reciproc, astfel încât să nu poată fi demascată de concluzie (cum se poate ilustra simplu cu două propoziții flagrant false, "Toate balenele sunt pești" și "Toți peștii sunt mamifere", din care derivă în mod evident concluzia adevărată "Toate balenele sunt mamifere"). Teza holistă a fost împrumutată de Quine de la Pierre Duhem care, încă la începutul secolului, scria: "Un fizician își propune să demonstreze inexactitatea unei propoziții; pentru a deduce din această propoziție previziunea unui fenomen... el întrebuintează un întreg ansamblu de teorii...; dacă fenomenul prevăzut nu se produce... singurul lucru pe care

ni-l spune experiența este că, printre toate propozițiile care au servit la a prevedea acest fenomen... există cel puțin o eroare; dar unde este ascunsă această eroare este ceva ce ea nu ne spune"; și mai departe: "fizica nu este o mașină care să se lase demontată; nu se poate proba fiecare piesă în mod izolat" (DUHEM, 1906, pp. 303-304, 307). Consecința firească este că propozițiile teoretice minimale pur și simplu nu au consecințe observaționale ale lor proprii, separate. Trecerea de la cuvinte la propoziții a fost o manevră bună a empirismului, dar nu destul de bună: "Chiar luând enunțul ca unitate, ne-am ales o sită prea fină. Unitatea de înțeles empiric este întregul științei" (1961.2, p. 42).

O dată cu – și prin – întreteserea propozițiilor, se întretes și teoriile. Încă Hempel urmase linia Duhem arătând, cu exemple din știința efectivă, că principiile de legătură ale unei teorii pot să lege termenii ei teoretici nu numai cu termeni observaționali, ci și cu termenii teoretici ai unei (unor) alte teorii deja acceptate (HEMPEL, 1970, pp. 161-162). Quine atrage atenția asupra unor legături și mai globale, pe care compartimentarea tradițională a științei ne împiedică să le observăm: chiar teorii despre subiecte în aparență foarte îndepărtate sunt legate prin logica (și eventual matematica) pe care o împărtășesc, participând la un sistem conceptual total care include fizica, biologia și economia la fel de bine ca și logica și matematica și tot restul. "Granițele între discipline sunt folositoare pentru decani și bibliotecari, dar să nu le supraestimăm" (1966.6, p. 56); "...eu văd știința ca pe un sistem al lumii, considerabil integrat chiar în momentul de față, deși reducția explicită a ramurilor majore la fizica teoretică este încă incompletă" (1975, p. 314). Holismul duhemian este ridicat de Quine la scara întregii noastre filosofii, pentru că rostul sistematizator al teoriei se împlinește, în cele din urmă, în reuniunea științelor într-un sistem al lumii: "toți acești mari

luminători... pe care îi venerăm ca mari filosofi erau oameni de știință în căutarea unei concepții organizate a realității" (1981.23, p. 191).

Dar dacă știința nu este discontinuă, ea nu e nici monolitică: legăturile pe care le furnizează teoretizarea sunt laxe în diferite grade. Capacul teoretic nu acoperă ermetic cutia pandorică a experienței: există joc. Teza empiristului după care teoriile sunt introduse pentru a sistematiza cât mai bine cât mai multe fapte de observație ar putea fi făcută mai precisă în felul următor: într-o bună teorie, termenii teoretici ar trebui să fie supuși unor criterii observaționale, *cu cât mai mult cu atât mai bine și cu cât mai direct cu atât mai bine*, celelalte lucruri fiind egale; și ei ar trebui să fie potriviți pentru formularea unor legi sistematizatoare, *cu cât mai simple cu atât mai bine*, celelalte lucruri fiind egale. O bună teorie se află astfel, în viziunea empiristului, sub tensiune din partea a două forțe opuse, năzuința spre dovezi și năzuința spre sistem, dintre care fiecare este expediată de cealaltă în clauza *caeteris paribus*; dar fiecare este departe de a satisface această clauză. Judecând după înțelesul cuvântului "empirism", pentru un empirist ar părea firesc ca dovezile să aibă primordialitate absolută; dar, în realitate, omul de știință va păstra o teorie în fața unei observații adverse incidentale pe care el n-o poate repeta, invocând iluzia: acesta este cazul extrem în care coada teoretică ajunge să dea din câinele empiric, în pofida recunoașterii de principiu a caracterului decisiv al dovezii negative. Și în realitate simplitatea teoriei este câștigată prin recurs la termeni a căror legătură cu observația este indirectă și incompletă, cum o ilustra cazul termenilor așa-numiți dispoziționali: o teorie care utilizează termenul "solubil în apă" spune mai mult decât mulțimea propozițiilor de observație pe care le implică.

Cu alte cuvinte, pentru a-și "rotunji" teoria, omul de știință lasă să se strecoare în ea o "umplutură"¹ fără urmări

- 1 Un exemplu didactic de "umplutură teoretică" pe care ni-l sugerează Quine este următorul. Teoria noastră logică bivalentă ne spune că orice propoziție este adevărată sau falsă și că o a treia posibilitate nu există, iar teoria noastră epistemologică empiristă ne spune că, dacă propoziția în cauză este una de observație, atunci putem decide univoc și cum este anume: adevărată, dacă este adevărată, și falsă, dacă este falsă. Să considerăm propoziția "Numărul firelor de iarbă din grădina facultății era, la asfințitul zilei în care autorul acestor rânduri și-a primit diploma de licență, impar". Trecând peste dificultatea practică a numărării de fire de iarbă, propoziția pare să fie una care satisface criteriul observabilității. Dar dacă la dificultatea practică mai adăugăm și lipsa de noimă a acestei propoziții, este mai mult decât plauzibil că nimeni n-a verificat-o în fapt; și astfel posibilitatea verificării ei este pierdută pentru totdeauna, odată cu trecutul asupra căruia poartă. Cu toate acestea, sprijinindu-ne pe teoria noastră logico-epistemologică, admitem că propoziția este în principiu una decidabilă prin observație, că această decizie este o "chestiune de fapt", și că propoziția *este* adevărată, sau *este* falsă, indiferent dacă noi nu știm cum este anume. Teoria noastră reunită a deciziei valorii de adevăr a propozițiilor este destul de largă pentru a adăposti asemenea propoziții indecidabile, dintre cele mai banale; și asemenea banalități sunt, evident, fără de număr.

Exemplul poate să pară nesatisfăcător pentru că teoria pare să poarte asupra tuturor propozițiilor și a tuturor observațiilor *posibile*, iar argumentarea noastră se sprijină pe propoziții și observații *efective*. Dar tocmai în aceasta constă "umplutura" teoretică: empiristul crede, firește, numai în observația efectivă, o observație nefăcută nefiind o observație așa cum un păgân convertit nu este un păgân; dar are nevoie de termenul "observație posibilă" pentru a exalta virtuțile generale ale observației efective într-o teorie epistemologică, pentru a oferi teoriei sale capacitate predictivă, adică puțința de a prejudeca despre observații viitoare. În teoretizarea valorii observației pentru întreaga noastră cunoaștere, empiristul trebuie să procedeze ca orice teoretician, adică să admită în teoria lui, pentru a o "rotunji", o "umplutură" fără urmări empirice; pur și simplu n-are de ales.

Așa procedează Quine însuși atunci când teoretizează despre limbaj. După Quine, un limbaj, să zicem o limbă naturală, este o mulțime de propoziții; această mulțime este infinită, dar un gramatician o poate

observaționale, în pofida faptului că rostul declarat al teoriei era exclusiv sistematizarea observațiilor.

Teorii care diferă la nivelul acestei "umpluturi" pot să implice mulțimi de observații identice; generalizând, *sisteme conceptuale diferite pot să se acorde la fel de bine cu toate observațiile posibile*. Mulțimea tuturor observațiilor posibile este astfel incapabilă să decidă univoc, cum sperau fondatorii empirismului, între concepții alternative despre lume.

determina specificând o mulțime finită de categorii gramaticale și o mulțime finită de construcții gramaticale din aceste categorii. Pornind de la observarea efectivă a unei mulțimi finite de propoziții, gramaticianul trebuie să-și aleagă categoriile și construcțiile în așa fel încât mulțimea propozițiilor rezultante să includă dinainte orice propoziții noi care ar putea fi produse de orice vorbitor – recunoscut ca atare – al limbii respective. Astfel spus, el trebuie să determine clasa tuturor propozițiilor *posibile* ale acelei limbi; s-o numim clasa *K*. Ea reprezintă culminația a patru clase de mărime crescândă, după cum urmează. Prima clasă, *H*, este clasa tuturor propozițiilor observate efectiv de gramatician până în momentul elaborării teoriei sale, *I* este *H* plus toate propozițiile care vor fi observate ulterior, *J* este *I* plus toate propozițiile care se va întâmpla să fie produse fără observare profesionistă și, în fine, *K*, este *J* plus propozițiile care nu vor fi produse niciodată dar care *ar putea* să fie produse în conformitate cu canoanele gramaticale stabilite (1961.3). Putem să aliniem clasa *J* la clasele *H* și *I*, considerând orice vorbitor al limbii drept observator calificat, inclusiv al propozițiilor proprii; dar cu aceasta am epuizat tot ce ar putea avea în principiu relevanță observațională – adică de testare, – pentru teoria gramaticală respectivă. Ceea ce intră în clasa *K* în plus față de *J* este pură umplutură teoretică, fără nici un fel de urmări observaționale: simplul fapt de a încerca să dăm un singur exemplu de asemenea propoziție care ar putea fi rostită o transformă automat în propoziție care este efectiv rostită, făcând-o nerelevantă pentru specia pe care intenționa s-o illustreze. E lesne de văzut că la fel se întâmplă cu orice observație posibilă care nu devine niciodată actuală sau efectivă, dar pe care teoreticianul empirist al relației teorie-experiență o include în formularea lui teoretică pentru a o face atotcuprinzătoare.

Fie o teorie care utilizează doi termeni teoretici, să zicem "moleculă" și "electron", și care, grație unor principii de legătură, antrenează o mulțime dată de consecințe observaționale. Comutând cei doi termeni în toate aparițiile lor obținem o nouă teorie, incompatibilă cu cea veche întrucât afirmă despre molecule și electroni lucruri pe care cea dintâi le neagă: dacă în original apărea, să zicem, propoziția "Molecula este mai mare decât electronul", în duplicat vom avea, ca urmare a comutării, o propoziție corespunzătoare "Electronul este mai mare decât molecula". Dar întrucât comutarea are loc și în principiile de legătură, acestea vor atribui așa-ziselor molecule din duplicat exact aceleași urmări observaționale pe care originalul le atribuia electronilor, și vice-versa; astfel încât consecințele observaționale totale ale duplicatului vor fi exact aceleași cu cele ale originalului. Or, dacă două teorii pot să fie simultan *logic incompatibile și empiric echivalente*, subdeterminarea teoriei de către experiență este mai mult decât evidentă.

Evidentă dar, ca și teoria geocentrică, de nesusținut. Omul de pe stradă, ferit cum este de orice excese analitice, va riposta cu bunul lui simț că teoriile noastre reprezintă, de fapt, două formulări ale uneia și aceleiași teorii, diferențiate între ele doar de o perversitate verbală: una numește "electron" ceea ce cealaltă numește "moleculă" și vice-versa. Filosoful înțelept al limbajului va recunoaște bine-fondatul bunului simț, numai că în termeni mai sofisticați: el va spune că "teoriile" incompatibile pot fi făcute identice printr-o "reconstrucție de predicate". Aici "reconstrucția" constă simple într-o comutare, la nivelul duplicatului, identică cu prima.

Această mică anecdotă absurdă își are sugestiile ei. Ea arată că, răsturnând imaginea, reconstrucția de predicate care ar transforma o teorie într-o rivală incompatibilă a ei este calea cea mai lesnicioasă de a stabili echivalența lor empirică. Desigur însă că aceasta nu ar servi câtuși de puțin ideea subdeterminării, devereme ce teoriile în cauză ar înceta, *ipso facto*, să mai fie două. Calea cea mai lesnicioasă este în același timp și cea mai nefolositoare; dar, confrunțați cu două teorii conflictuale între care n-am vedea posibilă nici

o reconstrucție de predicate, oricât de ocolită și de subtilă, noi am alege altă cale. Ne-am reaminti caracterul decisiv al dovezii negative și am încerca să imaginăm o observație care ar putea să decidă între cele două teorii, falsificând una. Dacă n-am reuși să imaginăm nici o asemenea observație crucială, am putea să conchidem de aici echivalența lor empirică. Din pricina incompatibilității lor n-am putea să le acceptăm pe amândouă și, subscriind la una dintre ele, am fi în dreptul nostru s-o considerăm pe cealaltă falsă *acolo unde* intră în conflict cu cea adoptată. Dar ar trebui să fim conștienți că facem asta *din lăuntru* teoriei noastre cel puțin provizoriu adoptate, fără posibilitatea recursului la o instanță mai înaltă și neutră. Aici, cum ne-a învățat Tarski, a numi o propoziție adevărată nu înseamnă decât a o reafirma.

Teza subdeterminării este destinată să evidențieze lipsa de temei a oricărei pretenții de absolut, a oricărui dogmatism teoretic, în ultimă instanță a dogmatismului sistemului conceptual, adică al filosofiei. Acest antidogmatism quinean este zugrăvit mai viu într-o fantezie a unor teorii rivale, în sensul de ireductibile una la cealaltă, dar neconflictuale: "Să presupunem din nou două sisteme-ale-lumii rivale, egal susținute de toată experiența, egal de simple și ireconciliabile prin reconstrucție de predicate. Să mai presupunem și că putem să ne dăm seama de echivalența lor empirică. Trebuie totuși să îmbrățișăm o teorie și să ne opunem celeilalte, într-un ireductibil act existențialist de angajare irațională? Pare un loc ciudat pentru o angajare irațională, și eu cred că avem ceva mai bun de făcut. Aceasta este situația extremă în care am face bine să ne stabilim la un dualism franc. Acolo unde nu există, definitiv, nici o bază pentru alegere, putem deci pur și simplu să acceptăm ambele sisteme și să discutăm liber în ambele, folosind semne distinctive pentru a indica ce joc jucăm" (1975, p. 327). "Dacă acesta este relativism, profită cât mai mult de el" (1984, p. 295).

§9. Un dualism de nesusținut

... e văzut a fi un tertip.

Insistam în § 7 că, gratie fixității valorii lor de adevăr, propozițiile eterne sunt depozitarul întregii noastre cunoașteri. Cel puțin în cazurile mai abstract teoretice, ajungerea la asemenea propoziții părea să reprezinte o performanță de inspirație și de strădanie: chiar exemplul nostru contrafăcut a trebuit să aștepte aspirația unui Arhimede, iar confirmarea empirică a "teoriei" continuă și în zilele noastre. Dar producerea de propoziții și mai eterne încă, dacă ni se permite să ne exprimăm așa, pare să fie în fapt un joc de copii. Logica noastră bivalentă ne spune că o propoziție și negația ei nu pot fi nici ambele adevărate și nici ambele false; pentru toată eternitatea, una e adevărată și cealaltă e falsă. E posibil ca noi să ne distribuim greșit valorile de adevăr și să luăm drept adevărată o propoziție care în fapt e falsă; e posibil ca noi să ne dăm seama de asta, la un moment dat ulterior, și să procedăm la revizie; dar în momentul în care am reevaluat o propoziție, am reevaluat automat și negația ei. Dacă reunim o propoziție cu negația ei prin intermediul lui "sau" obținem o propoziție compusă numită disjuncție care, ca întreg, este etern adevărată, iar dacă le reunim prin intermediul lui "și" obținem o conjuncție care, ca întreg, este etern falsă, și aceste manevre sunt imune la orice răzgândiri ale noastre cu privire la distribuirea valorilor de adevăr pentru componente; primul compus este ceea ce se cheamă o tautologie, cel de al doilea este ceea ce se cheamă o autocontradicție, și fiecare constituie negația celeilalte: așa, "Fido e câine sau nu e câine", respectiv "Fido

e câine și nu e câine". Prima este totdeauna adevărată, pentru că o disjuncție este adevărată atunci când (cel puțin) una dintre disjuncte este adevărată; or, între o propoziție și negația ei una trebuie să fie adevărată, indiferent care. A doua este falsă pentru că o conjuncție este falsă atunci când (cel puțin) una dintre conjuncte este falsă; or, între o propoziție și negația ei, una trebuie să fie falsă, indiferent care. Dacă Fido e numele pe care-l dăm câinelui nostru, primul compus este adevărat din pricina primei componente și al doilea compus este fals din pricina celei de a doua componente; dacă Fido e numele pe care-l dăm, să zicem, calculatorului nostru personal, atunci primul compus este adevărat din pricina celei de a doua componente și al doilea compus este fals din pricina primei componente. Atâta lucru se acordă destul de bine cu intuițiile noastre logico-lingvistice, oricât de nearticulate. "Nu", "sau", "și" permit jocuri de limbaj a căror valoare estetică poate să fie gustată de oricine nu este un partizan exclusivist al rococoului metaforic.

De la Kant, propozițiile cu acest fel tare de eternitate au fost numite *analitice*, spre deosebire de propozițiile eterne de felul celor de care ne-am ocupat în §§ anterioare, care au fost numite *sintetice*; și, cu o ușoară modificare a locului în care trebuie să fie trasă, distincția a fost preluată de empirismul logic încă în *Manifest*: "concepția științifică despre lume cunoaște numai enunțuri empirice despre lucruri de toate genurile și enunțurile analitice ale logicii și matematicii" (NEURATH, 1973, p. 308). Exemplele pe care le-am dat sunt exemple de adevăruri așa-numite logice: "Fido este un câine sau nu este un câine" ne spune ceva mai curând despre logica noastră decât despre câinele nostru, pentru că propoziția rămâne adevărată pentru orice reinterpretare – sau schimbare de înțeles – a cuvintelor "Fido" și "câine", și toți ceilalți termeni care apar în

propoziție sunt termeni logici, empiric inofensivi. Cum s-a mai spus, adevărurile logice sunt independente de starea de fapt a lumii și sunt neinformative: independente de starea de fapt a lumii pentru că nu dau nici o informație despre lume, sau neinformative despre lume pentru că sunt independente de starea de fapt a acesteia. Dar, cum arată Quine în "Două dogme" și în alte locuri, propozițiile analitice includ, pentru empiriștii logici de felul lui Carnap de exemplu, pe lângă adevărurile logice, și alte adevăruri care nu apar ca logice *at face value*, dar care pot să fie convertite în adevăruri logice printr-un expedient, în aceeași măsură umbrat dar și sugerat de un oarecare "joc" existent la Kant între "definiția" analiticității și exemplele pe care el i le dă, pe de o parte, și criteriul universal pentru recunoașterea analiticității pe care el îl oferă, pe de altă parte.

Definiția lui Kant ne spune că într-o propoziție analitică predicatul este "cuprins" în subiect, în timp ce într-una sintetică nu este; criteriul acestei "cuprinderi" îl constituie faptul că o propoziție analitică nu poate fi negată fără a da naștere unei autocontradicții, în timp ce una sintetică poate; exemple sunt "Toate corpurile sunt întinse" (analitică) și "Toate corpurile sunt grele" (sintetică; în *Prolegomene* ea devine "Unele corpuri sunt grele", dar transformarea este mai curând înșelătoare decât clarificatoare, pentru că în nici un caz Kant nu intenționa să reducă distincția între analitic și sintetic la o diferență de cuantificare) (KANT, 1969, pp. 48-49, 182-183; 1987, pp. 59-60). Quine se plânge că această idee de "cuprindere" rămâne la un nivel metaforic: în ce sens "întins" este cuprins sau conținut în "corp" iar "greu" nu este? Și în ce sens "Unele corpuri nu sunt întinse" (sau, echivalent, "Există corpuri care nu sunt întinse") este autocontradictorie iar "Unele corpuri nu sunt grele" (sau "Există corpuri care nu sunt grele") nu este?

Ei bine, poate că am putea să restaurăm *insight*-ul lui Kant schimbându-i exemplele cu altele de o evidență banală. "Toți necăsătoriții sunt necăsătoriți", care este echivalentă cu "Nici un necăsătorit nu este căsătorit", devine, sub negație, "Unii necăsătoriți nu sunt necăsătoriți", care este echivalentă cu "Există necăsătoriți căsătoriți"; or, aici autocontradicția negatiei este tot atât de evidentă ca și banalitatea originalului care a fost negat. Există, așadar, exemple clare de analiticitate care sunt la îndemâna oricui, chiar dacă ele nu sunt exact acelea la care se gândea Kant. Putem să dăm un sens mai neobiectionabil spuselor lui Kant despre "cuprinderea" predicatului în subiect dacă-l parafrazăm astfel: pentru el, exemplul dat presupune că propoziția "x este corp" implică propoziția "x este întins", și poate că acest lucru nu este evident; dar este evident că propoziția "x este căsătorit" implică propoziția "x este căsătorit": dacă implicația este o relație între propoziții astfel încât că prima e adevărată e imposibil ca a doua sa fie falsă, atunci această relație nu este nicăieri mai evidentă decât între o propoziție și ea însăși (mai corect spus, între două apariții – rostiri, inscripții – ale aceleiași propoziții). Exemplul nostru se deosebește de cel al lui Kant prin faptul că include un singur termen extralogic sau descriptiv, care joacă atât rolul de subiect cât și rolul de predicat; or, pare evident că un termen – orice termen – este "cuprins" în el însuși; după cum într-un asemenea caz capătă sens, nemetaforic și neobiectionabil, și spusa lui Kant după care, într-o propoziție analitică, "legătura predicatului cu subiectul este gândită prin identitate" (KANT, 1969, p. 48), pentru că este evident că un termen este identic cu el însuși.

Putem acum să ne apropiem mai mult nu numai de definiția și de criteriul analiticității la Kant, ci și de exemplele lui, alegând o propoziție în care subiectul și

predicatul să nu fie același termen: de exemplu, "Toți burlacii sunt necăsătoriți". După intuițiile noastre lingvistice, "burlac" și "necăsătorit" ilustrează cel mai evident în limba română ce vrem să spunem atunci când numim o pereche de termeni "sinonimi": punerea unuia în locul altuia în orice propoziție, deși îi schimbă forma, îi lasă conținutul – sau înțelesul – neschimbat. Așadar, a spune că toți burlacii sunt necăsătoriți înseamnă, la urma urmei, a spune că toți necăsătorii sunt necăsătoriți; exemplul nostru cu doi termeni diferiți în rolurile de subiect și, respectiv, predicat se reduce astfel la exemplul de mai-nainte cu un singur termen în ambele roluri și, prin aceasta, dobândește toate caracteristicile lui, inclusiv analiticitatea. E suficient să presupunem că, în gândul lui Kant, "ceva care este corp" este sinonim cu "ceva care este întins" (dar nu cu "ceva care este greu") pentru ca *insight*-ul lui să se regăsească, așa cum spuneam, restaurat: sunt analitice toate adevărurile logice; și, în plus, toate propozițiile care pot fi transformate în adevăruri logice prin substituire de sinonimi. Dar este ideea de sinonimie suficient de temeinică pentru a putea susține întreaga greutate a ideii de analiticitate?

Întrebarea își are gravitatea ei. În punctul în care ne aflăm acum, este posibil să pară că discuția noastră s-a abătut pe căi lăturalnice, departe de tema centrală a empirismului; dar să nu ne lăsăm amăgiți. Discuția despre burlaci și sinonimie, ca și discuția despre "Gavagai" și traducerea radicală, nu servesc decât la a face factorii în joc mai vivaci și ideile mai accesibile: ceea ce este în joc de fapt este și a fost, tot timpul, relația teoriei cu experiența. Sinonimia care ne interesează în mod specific nu este aceea a lui "burlac" cu "necăsătorit" ci, mai curând, aceea a lui "greutate specifică" cu "raport între greutate și volum". Banalitățile care ne interesează n-au de-a face cu

propozițiile subiect-predicat autorepetitive, ci cu adevărurile logice, cu felul lor special de eternitate. Printre premisele unei teorii autoconținute pe care o putem confrunta cu experiența figurează, alături de "variatele ipoteze ale științei naturale", și legile logice cărora ne conformăm în derivarea consecințelor de testare (1966.10, p. 114); asta este parte a tezei holiste. Dacă însă adevărul lor este mai presus de orice discuție, atunci putem să le excludem din conjuncția totală pe care o testăm. Mai departe, printre aceste premise figurează, alături de ceea ce Hempel numea principii interne, și ceea ce el numea principii de legătură; or, dacă acestor principii li se poate atribui, *via* sinonimie, același statut de adevăr de care se bucură legile logice, și ele trebuie să fie automat excluse din disjuncția testată ca posibili candidați la falsitate. Susceptibile de falsitate rămân în acest caz numai principiile interne, și atunci știm exact ce anume falsifică o eventuală experiență reclacitrantă. Relația dintre teorie și experiență are în acest caz o simplitate și o claritate care contrastează net cu nebulozitatea pe care i-o atribuie holismul. Lucrurile acestea nu sunt niciodată îndeștulate repetate pentru a se înțelege clar problematica relației teoriei cu experiența. Se pune însă întrebarea dacă este justificată sustragerea de la testare a principiilor logice și a principiilor de legătură.

Sinonimia, spune Quine, se află în aceeași nevoie de clarificare și întemeiere ca și analiticitatea pe care se presupune că o clarifică și o întemeiază (1961.2, p. 23). Cu titlu de prolegomene la o asemenea acțiune de clarificare, noi am tratat drept caz-limită al sinonimiei relația dintre două apariții ale unui aceluiași termen: două rostiri (sau inscripții) ale aceluiași cuvânt îi păstrează înțelesul invariant, și tocmai aceasta este ceea ce se așteaptă de la sinonimie. Criteriul sinonimiei este aici evident și constă

pur și simplu în omofonie (sau omografie): la limită, sinonimia formelor lingvistice trece în identitatea lor. Singura excepție imaginabilă ar constitui-o cazul omonimilor; dar excepția este lipsită de orice însemnătate aici, pentru că, dacă ne restrângem la contexte de simplitate și scurttimea exemplelor de mai sus, omonimia pur și simplu este indetectabilă: ea reclamă contexte mai lungi și mai complexe.

În mod evident, cazurile "reale" sau "propriu-zise" (non-limită) de sinonimie sunt eterofonice. Și tot în mod evident, regula omofonică este prea inflexibilă pentru a se aplica măcar la acele exemple care ar putea fi privite ca făcând trecerea de la omofonic la eterofonic, micile diferențe de pronunție dialectale; ca să nu mai vorbim de lipsa de naturalețe a unui limbaj în care propozițiile s-ar rosti cu subiectul oltenește și cu predicatul moldovenește. Așadar, de ceea ce avem noi nevoie este un criteriu clar, unic și universal, care să ne permită să depistăm sinonimia sub diversitatea infinită a rostirilor și inscripțiilor; o enunțare a legăturilor între două forme lingvistice eterofonice care ar fi necesare și suficiente pentru ca ele să poată fi în mod adecvat descrise ca sinonime.

Un candidat facil la această relație este, în lumina § 5, *definiția*, care ne oferă exact posibilitatea de "viață dublă" de care avem nevoie; tot ceea ce se cere este ca, de exemplu, "burlac" să fie definit ca "necăsătorit". Dar cine stabilește sau identifică asemenea definiții în materia lexicală globală a unui limbaj? Prezumabil, asta este treaba lexicografului. Să trecem cu vederea peste faptul că el, ca om de știință empirică, studiază o realitate capabilă de evoluție, de schimbare, departe de încremenirea în eternitate pe care o vânam noi. Dar nu putem trece cu vederea peste faptul că el, ca om de știință empirică, trebuie să ofere dovezi pentru ceea ce pretinde; și dacă el tălmăcește "burlac" prin

"necăsătorit", noi nu ne putem mulțumi cu impresia sau credința lui, ci suntem în drept să-i cerem să aiba o justificare empirică, un criteriu în termeni de comportament observabil. Să-l credim, în afara posibilității de a experimenta prin supunerea unor propoziții la verdictul vorbitorilor limbii, și cu oarecare perspicacitate logică: să presupunem că indiciul lui comportamental pentru sinonimie este interșanjabilitatea *salva veritate* în toate contextele. Asta ne restituie într-adevăr toate cazurile intuitive, dar lasă să se strecoare și ceva în plus, potrivitându-se și la perechi de expresii care, după toate intuițiile noastre, nu au același înțeles. Întâmplător, toate ființele care au inimă au și rinichi, și vice-versa, ceea ce face expresiile "ființă cu inimă" și "ființă cu rinichi" interșanjabile *salva veritate*, dar n-avem deloc sentimentul că aceste expresii ar avea același înțeles: "ființă cu inimă" înseamnă "ființă cu pompă", "ființă cu rinichi" înseamnă "ființă cu filtru", și o pompă și un filtru sunt tot ce poate fi, intuitiv, mai diferit. Interșanjabilitatea *salva veritate* asigură coextensivitatea sau identitatea de referință, dar nu asigură sinonimia sau identitatea de înțeles. În această croială, haina sinonimiei este prea largă pentru analiticitate.

Există, într-adevăr, un gen extrem de definiție care crează o sinonimie eterofonică transparentă, neumbrită de nimic implicit într-un preexistent, cum era definiția lexicografului: anume introducerea convențională explicită a unor notații noi, în scopuri exclusiv de prescurtare. Dar acest gen de sinonimie este tot atât de nefolositor pentru întemeierea analiticității ca și autosinonimia din prolegomenele noastre. Definițiile abreviative generează un adaos redundant la limbajul pe care-l abreviază, legat de acesta din urmă printr-o serie de reguli care ne spun cum să traducem noua parte în vechiul întreg, dar nu stabilesc nici o diferențiere între propozițiile originalului.

Acest recurs la convenția explicită ne sugerează să încercăm o altă cale: n-am putea să stabilim care propoziții sunt analitice de-a dreptul prin convenție, fără să mai ocolim prin sinonimia termenilor lor componenți? Analiticitatea, ni se spune, nu este de fapt o *proprietate* a unor propoziții, ci o *relație* între propoziții și limbaje: o propoziție dată *S* poate fi zisă în mod corect a fi (sau nu) analitică pentru limbaj dat *L*, și problema analiticității în genere este problema de a înțelege această relație în genere, adică pentru *S* și *L* variabile. Carnap a arătat cum s-ar putea specifica, prin recursie directă, propozițiile analitice ale unui limbaj artificial miniatural *L₀*, dar asta nu ne spune decât ce înseamnă "analitic-în-*L₀*", și nu ce înseamnă "analitic în" și nici, cu atât mai mult, "analitic". Relativ la o listă completă propozițiilor analitice ale unui limbaj miniatural dat, putem să spunem lesne ce este o propoziție analitică în acel limbaj: ea este un membru al acelei mulțimi. Dar asta nu aruncă nici o lumină asupra analiticității aplicate "la un limbaj *full-size* adecvat științei" (1969(a).7, p. 322).

În cele din urmă s-ar părea că trebuie să ne consolăm, drept singurii candidați clari la analiticitate, cu propozițiile care ne serveau la a ilustra o reconstrucție iluminată a distincției kantiene și care păreau să servească ideea mai presus de orice discuție: adevărurile logice. Poate că "Orice corp este întins" nu este evident adevărată oricare ar fi corpul; "Orice corp este întins sau nu este întins" însă este. Dar, fiindcă veni vorba, tot așa este și "Orice corp este greu sau nu este greu". Și chiar dacă distincția între adevărurile logice și restul propozițiilor este destul de bine trasată, asta încă nu pare de ajuns pentru a le conferi celor dintâi super-eternitatea prezumată a propozițiilor analitice. Pentru că, atunci când necesitățile lor o cer, oamenii de știință empirică nu ezită să pună sub semnul întrebării chiar acest nucleu în aparență atât de bine consolidat al

sistemului nostru conceptual care este logica bivalentă: Quine citează, repetat peste ani, punerea în cauză a legii terțiului exclus de către mecanica cuantică (1959, p. XIV; 1961.2, p. 46; 1966.19, p. 232; 1970, p. 85; 1990, p. 36). Eternitatea se poate vădi astfel destul de scurtă.

În "Două dogme" și în multe alte locuri, Quine a analizat în detaliu mai multe încercări de explicitate a analiticității decât cele contopite și rezumate de noi în câteva rânduri; și examinarea fiecărei variante s-a soldat cu o dezamăgire. Quine n-a *demonstrat* – asta e important să fie spus – că o distincție analitic-sintetic n-ar putea fi nicicum întemeiată; pur și simplu și-a pierdut speranța unei asemenea posibilități și ne-a îndemnat să nu mai încercăm să ne înălțăm în levitație trăgându-ne de șireturile încălțărilor. Monismul metodologic, adică tratarea tuturor propozițiilor pe picior de egalitate și împărțirea lor doar în adevărate și false, este numele dat acestei resemnări.

Fiecărui contemporan al fiecărei epoci îi este dată o moștenire teoretică – un sistem conceptual cu o anumită doză de eclecticism – plus un baraj continuu de incitații senzoriale; și în mâinile lui moștenirea se dezvoltă și se schimbă, prin revizii și adaugiri mai mult sau mai puțin deliberate, pentru a rămâne în acord cu stimularea lui senzorială continuă. Așa au făcut și înaintașii lui, din negura vremilor. Neurath a asemuit această moștenire cu o navă pe care echipajul trebuie s-o reconstruiască *piecemeal*, scândură cu scândură, cum spune legenda că au făcut atenienii cu corabia lui Tezeu; numai că echipajul trebuie să-și reconstruiască nava în larg, pe marea deschisă, în timp ce continuă să navigheze cu ea, în ea, și o scândură putredă poate să fie aruncată peste bordul navei lui Neurath numai după ce a fost înlocuită, așa cum scăriile lui Wittgenstein i se poate da cu piciorul numai după ce a fost urcată. Continuitatea schimbării asigură contra scufundării, dar

nu împotriva necesității unor revizii ulterioare. Ceea ce au în comun aceste revizii este că sunt, atunci când sunt raționale, pragmatice, ghidate de o maximă a mutilării minime care face specificul empirismului relativ: "nu te aventura mai departe de dovezile senzoriale decât ai nevoie" (1973, p. 138).

§10. Epistemologia naturalizată

*Epistemologia, sau teoria cunoaşterii,
roşeşte pentru numele ei.*

Monismul metodologic sau abandonarea distincţiei analitic-sintetic era a patra dintre reviziile corăbiei empiriste învechite, destinate să-i asigure plutirea pe mai departe, şi a doua dintre acela de care numele lui Quine este legat direct. A treia dintre acestea din urmă, şi a cincea în numărătoarea de ansamblu, este naturalizarea epistemologiei.

În § 3 arătam că filosofia poate fi reflexivă într-un sens recuperat formal în gramatică, acela al identităţii dintre subiectul şi obiectul acţiunii denotate de un verb. Spuneam "poate fi" în maniera de a sublinia că această reflexivitate nu se impune de la sine cu necesitate, ci este o chestiune de decizie. În această lumină gramaticală, filosofia pare să fie evident tranzitivă în ontologie, unde, pentru a avea o perspectivă cuprinzătoare asupra lumii, trebuie să ia distanţă faţă de ea. În epistemologie însă, lucrurile par să fie din capul locului mai diferenţiate. Dacă epistemologia este teoria cunoaşterii într-un sens al lui "cunoaştere" suficient de larg pentru a include reflecţia filosofică însăşi, atunci filosofia ar trebui să fie, cel puţin în acest capitol al ei, reflexivă în sensul gramatical. Dar dacă termenul "cunoaştere" este luat într-un sens destul de restrâns pentru a fi rezervat ştiinţei concepute ca distinctă de filosofie, atunci filosofia va fi tranzitivă şi în epistemologie; în acest sens ea este meta-fizică, cu "fizică" înţeles ca referindu-se nu la o realitate, ci la ştiinţa despre ea. În tranzitivitatea ei, metafizica astfel înţeleasă ar prescrie ştiinţei, de la exterior,

limite între care aceasta ar fi ținută să se înscrie. Un empirist malițios care ar privi în acest fel apriorismul kantian, de exemplu, ar putea să se întrebe dacă nu cumva Kant s-a trezit, la alarma lui Hume, dintr-un "somn dogmatic" doar pentru a se cufunda în altul: empirismul consecvent pare, prima facie, incompatibil cu apriorismul (care, la rândul lui, pare tipic pentru postura tranzitivă a "filosofiei prime"), astfel încât o "sinteză" a lor pare dinainte condamnată la inconsistență.

Cum ar trebui să fie citit Kant este o întrebare la care nu este necesar să se dea răspuns aici, unde se retrasează o evoluție istorică într-o manieră recunoscut tendențioasă, în scopul unic de a vedea unde ar putea ea să conducă. Ceea ce este mai apt să ne preocupe este mai curând faptul că, deși evocă adesea "visul cartezian al unei filosofii prime", Quine dă puține indicații precise cu privire la empiriștii care să fi nutrit un asemenea vis; or, ceea ce ne interesează aici, mergând tocmai pe urmele lui Quine, sunt punctele în care empirismul a făcut niște "cotituri spre mai bine". Să vedem, deci, care ar putea fi legătura.

După o formulare care a cunoscut o circulație destul de largă, epistemologia este studiul fundamentelor științei. Ilustrative în acest sens sunt studiile în fundamentele matematicii. La începutul secolului, progresele înregistrate în logica tehnică îi încurajau pe specialiști să întrezărească posibilitatea reducerii matematicii la logică, cu toate beneficiile clarității și evidenței atribuite acesteia din urmă. Studiile în fundamentele matematicii sunt divizate de Quine, simetric, în conceptuale – preocupate de înțeles – și doctrinale – preocupate de adevăr. Studiile conceptuale vizau clarificarea conceptelor prin definirea lor unele în termenii altora, idealul fiind definirea conceptelor mai obscure în termenii acelor mai clare, astfel încât definițiile să genereze toate conceptele dintr-un lot de concepte primitive clare și distincte. Studiile doctrinale vizau

demonstrarea legilor unele pe baza altora, astfel încât toate legile să fie derivate din adevăruri autoevidente. Definițiile vizau să maximizeze claritatea, demonstrațiile să maximizeze certitudinea. Cele două idealuri erau, evident, legate: dacă toate conceptele matematicii ar fi reductibile definițional la conceptele clare ale logicii, atunci toate adevărurile matematice s-ar transforma în adevăruri logice, și acestea sunt toate evidente (sau cel puțin potențial evidente, adică derivabile din adevăruri evidente prin pași individual evidenți). După cum se știe, acest ideal ne este refuzat: rezultatul cercetărilor este reducerea matematicii la teoria mulțimilor și nu la logica propriu-zisă; or, axiomele teoriei mulțimilor au mai puțină evidență și certitudine care să le recomande decât multe teoreme matematice derivabile din ele. Mai mult, opera lui Gödel i-a convins pe cercetători că nici un sistem de axiome consistent n-ar putea să acopere întreaga matematică, nici măcar cu prețul renunțării la autoevidență. Concluzia este că reducția avută în vedere nu revelează fundamentul matematicii, nu arată cum este posibilă certitudinea matematică (1969.3).

Reducția în fundamentele matematicii rămânea, totuși, filosofic fascinantă: pe de o parte din pricina inter-relațiilor pe care le dezvăluie, chiar dacă termenii finali ai analizei nu sunt mai clari decât alții, iar pe de altă parte din pricina unei paralele general-epistemologice a bifurcării într-o teorie a conceptelor și una a doctrinei. Întocmai cum matematica trebuia redusă la logică, sau la logică și teoria mulțimilor, tot așa cunoașterea naturii trebuia întemeiată cumva pe mărturia simțurilor. Asta presupunea, pe latura conceptuală, explicitarea notiunii de corp în termeni senzoriali, iar pe cea doctinală, justificarea adevărurilor despre natură prin derivarea lor din adevăruri evidente în acești termeni.

Cele spuse în § 8 ar trebui să fie suficiente pentru a ne risipi iluziile în această ultimă privință, oricât de frumoase ar fi ele. Pe latura doctriinală nu suntem astăzi mai departe decât era Hume pe vremea lui, și, datorită componentei inductive ireductibile a științei, se pare că nici nu putem spera să fim vreodată: impasul humean este impasul general-uman. Pe latura conceptuală însă, parafraza, exploatată de Russell în teoria sa a simbolurilor incomplete, părea să ofere posibilitatea "traducerii" discursului despre corpuri fizice în discurs despre impresii senzoriale și, odată cu ea, posibilitatea "reconstruirii raționale" a unei științe clădite sălbatic. Nu rămânea decât ca această reconstrucție să fie dusă la bun sfârșit în detaliile ei. "A da cont de lumea externă ca de un construct logic din date ale simțurilor – acesta era, în termenii lui Russell, programul. Carnap, în a sa *Der Logische Aufbau der Welt* din 1928, a fost acela care a ajuns cel mai aproape de a-l înfăptui" (1969.3, p. 74). Chiar dacă pe latura doctriinală speranța certitudinii era abandonată, eforturile lui Carnap pe latura conceptuală puteau încă să fie motivate de interrelatiile mai sistematice între știință și punctele ei de testare observaționale pe care o asemenea reconstrucție le-ar fi pus în lumină în mod explicit. Singura rezervă a lui Quine față de o asemenea întreprindere este că el este "convins, cu regret, că nu se poate face" (1981.1, p. 23). Reconstrucția schițată de Carnap face uz de un vocabular ireductibil la date senzoriale și logică (1961.2, p. 40; 1969.3, pp. 76-77).

În epitetul "rațională" atașat reconstrucției vizate dăinuie un ecou al autoritarismului filosofic care face obiectul retractilității lui Quine. Epistemologul nu era ținut, în această optică, să spună ce face efectiv omul de știință; ci ce *ar trebui* să facă dacă ar fi să se comporte rațional. El, epistemologul, *nu descrie, ci prescrie*. A descrie comportamentul omului de știință ar însemna a face psihologie; or, dacă scopul

epistemologului este validarea temeiurilor științei empirice, el ar intra într-un cerc vicios, dejucându-și propria intenție, în momentul în care ar apela la psihologie sau la vreo altă știință empirică în procesul însuși al acestei validări. Nici o asemenea circularitate nu apare însă a vicia apelul la logică, iar "rațional" înseamnă "logic", care înseamnă "analitic", care înseamnă "independent de fapte". De aici privilegiul autorității.

În lipsa fezabilității unei asemenea reconstrucții nu rămâne decât apelul la psihologie. El n-a putut fi, de altfel, evitat nici un moment; tot ce s-a realizat a fost minimizarea lui, adică reducerea lui în principal (cel puțin tacit) la momentul verificării propozițiilor de observație, adică al atribuirii primitive a valorilor de adevăr în știința empirică; și este într-adevăr ironic faptul că un spirit critic atât de ascuțit ca al lui Popper, de exemplu, care privea acest moment ca pe unul convențional tocmai pentru a evita psihologismul presupus de compararea propozițiilor cu altceva decât propoziții, n-a văzut mai clar cât de (cu atât mai mult) psihologică era ideea de convenție însăși. La Quine, apelul la psihologie este recunoscut în mod deschis: "Eu sunt un obiect fizic aflat într-o lume fizică. Unele dintre forțele acestei lumi fizice se izbesc de suprafața mea. Razele de lumină îmi izbesc retinele; moleculele îmi bombardează timpanele și vârfurile degetelor. Eu întorc lovitura, emanând unde de aer concentrice. Aceste unde iau forma unui torent de discurs despre mese, oameni, molecule, raze de lumină, retine, unde de aer, numere prime, clase infinite, bucurie și întristare, bine și rău" (1966.19, p. 215). "...știința este un pod conceptual făcut de noi înșine, care leagă stimulare senzorială de stimulare senzorială...". "Pentru mine, epistemologia, sau ceea ce se apropie cel mai mult de ea, este studiul modului în care noi, animalele, am fi putut să născocim această știință însăși, dat fiind acest *input*

neural sumar" (1981.1, pp. 2, 20). Amenințarea de circularitate își pierde forța atunci când scopul epistemologiei este reformulat cu modestie ca o încercare de înțelegere a științei, care nu vizează să fie cu nimic mai bună decât știința însăși care îi face obiectul. Chiar cuvântul de ordine al empirismului de totdeauna, *nihil in mente quod non prius in sensu*, este tratat de Quine ca o descoperire a științei naturale înseși, la fel de failibilă ca această știință în întregul ei; ceea ce, între altele, aduce o justificare în plus pentru calificativul nostru "filosofie de inspirație științifică". Chiar caracterul visat normativ al epistemologiei autoritare se păstrează sub forma atenuată a unei metodologii, în care epistemologia se varsă în loc să izvorască din ea. Așa cum epistemologia teoretică ajunge să fie naturalizată într-un simplu capitol al științei teoretice, epistemologia normativă ajunge să fie naturalizată într-un capitol al științei aplicate sau al "ingineriei": metodologia este tehnologia anticipării de stimulări senzoriale, adică a predicției (1990, p. 19). Filosoful, ca epistemolog, se află în aceeași corabie cu omul de știință pe care îl urmărește cu atenție, și participă solidar la reconstrucția ei, scândură cu scândură, pe marea deschisă, atunci când împrejurările o cer. Și această reconstrucție este rațională, numai că își are raționalitatea ei proprie: schimbările sunt, s-o reamintim, atunci când sunt raționale, pragmatice.

III. RELATIVITATEA ONTOLOGICĂ

§11. Nestatorniciile referinței

*Limbajul este înrădăcinat în ceea ce
un bun limbaj științific evită.*

Un al șaselea punct de cotitură în evoluția empirismului, pe care Quine ar fi putut să-l enumere ca atare, este legat de dezmințirea ideii conform căreia criticismul filosofic în genere și cel empirist în speță, ca manifestare a reflexivității filosofiei în sensul precizat mai-nainte, ar echivala în mod obligatoriu cu abandonarea oricărei problematice ontologice în favoarea exclusivă a celei epistemologice. După Quine, orice teorie poate fi studiată sub *două* aspecte diferite. Unul este cel pe care el îl numește *ideologic* ("ca să dăm un sens bun unui cuvânt rău" – 1961.7, p. 131): ce idei pot fi exprimate în respectiva teorie? Celălalt este aspectul *ontologic*: ce entități asumă ea?

Această enunțare a aspectelor sub care poate fi examinată o teorie folosește limbajul necritic al ideilor și al asumărilor, care sunt tot idei. Reformulată în termeni empiriști, problema ideilor exprimate într-o teorie devine problema limbajului utilizat de o teorie, adică a propozițiilor componente și a termenilor admisibili în

construcția lor: de exemplu, problema definibilității termenilor teoretici în termeni de observație, înțeasă nu ca problema stabilirii unor sinonimii, ci ca problema stabilirii unor echivalențe cognitive întemeiate pe substituibilitatea *salva veritate* (§§ 5, 9). Cea mai mare parte a celor spuse în întreaga secțiune precedentă cade sub acest titlu al "ideologiei". La rândul ei – întrucât asumarea este un act mintal și actele mintale sunt în mod notoriu alunecoase și greu de surprins – și problema ontologică poate fi reformulată critic cu referire la limbaj: în loc să ne întrebăm ce entități asumă o teorie, putem să ne întrebăm la ce se referă termenii acelei teorii. Aceasta amintește de manevra replierii semantice despre care vorbeam în § 3; ea sugerează nu dependența de limbaj a existenței, ci modestia recunoscută a teoriei filosofice a existenței: ceea ce este examinat nu este o stare de lucruri ontologică independentă de orice discurs, ci angajările ontologice ale unui discurs. "Ce există nu depinde în general de folosirea limbajului, dar ce spune cineva că există depinde" (1961.6, p. 103).

Chiar reformulate în această manieră empiristă, aspectul ideologic și cel ontologic nu par să se afle în nici o relație simplă. Admițând, de exemplu, că limbajul unei teorii include numerale, folosirea acestora poate constitui un indiciu sigur că acea teorie asumă – sau se angajează la – existența unor entități care ar fi numerele, sau, altfel spus, că numerele se referă la numere?

Limbajul unei teorii științifice este limbaj științific, desigur; dar neologismul științific nu este decât evoluție conștientă de sine a limbajului obișnuit, așa cum știința însăși este evoluție conștientă de sine a bunului simț sau a cunoașterii comune. Funcția referențială a limbajului științific este reportată de omul de știință din limbajul de fiecare zi, unde apare ca un lucru de la sine înțeles. Cum orice individ își dobândește primele sale elemente de

limbaj prin condiționare a unor complexe sonore observabile (ca răspunsuri comportamentale) la situații externe observabile (ca stimuli), ideea că limbajul are o funcție referențială – că este "despre ceva" – este o idee în care și cu care creștem, parte componentă a unei "filosofii arhaice" pe care "o absorbim odată cu laptele matern" (1966.19, p. 216). Dar dacă funcția referențială a limbajului natural apare global ca fiind ceva de la sine înțeles, în detaliul ei se vădește a avea adesea un caracter nestatornic. Putem să ilustrăm cel puțin trei genuri distincte de asemenea nestatornicie: vaguitatea referinței, ambiguitatea ei, și opacitatea referențială.

Vaguitatea reprezintă o abatere de la presuposiția că un termen general, de exemplu, este adevărat despre fiecare dintr-o mulțime sau clasă de obiecte, cum este cazul cu "măr" sau cu "iepure": este clar când avem de-a face cu un măr și când cu două, după cum e clar unde începe și unde se termină un iepure. Adesea însă, în locul unei clase precis delimitate avem de-a face cu o distribuție în jurul unei norme centrale: termenul "verde" este în mod clar de acest fel. În măsura în care lasă nestabil cât de mult putem să coborâm în spectrul culorilor spre galben sau să urcăm spre albastru și să avem încă de-a face cu nunațe de verde, "verde" este un termen vag. Și este vag nu din pricina faptului că este, *prima facie*, un termen pentru proprietăți și nu unul pentru obiecte, cum erau "măr" și "iepure": în măsura în care lasă nestabil cât de departe putem să ne aflăm de vârful unui munte și să putem spune că ne aflăm încă pe acel munte, "munte" este vag, deși este în mod evident un termen pentru obiecte. Incidental, "munte" ilustrează două feluri în care poate să fie vag un termen general: (1) în ce privește granițele individuale ale obiectelor lui (cât de jos să coborâm dinspre vârf și să ne aflăm încă pe munte, sau când să privim o depresiune ca

separând două culmi ale aceluiași munte și când ca separând doi munți diferiți), și (2) în ce privește includerea sau excluderea unor obiecte marginale (ce ridicături de teren să se socotească drept munți, spre deosebire de dealuri sau coline). Într-un grad mai scăzut, "organism" prezintă și el ambele feluri de vaguitate. Sub primul titlu se pune problema în ce stadiu al digestiei hrana poate să fie socotită deja ca parte a organismului; sau dacă să se dateze începutul vieții unui organism de la concepție sau de la tăierea cordonului ombilical sau de la vreun stadiu intermediar; sau dacă să se socotească un mucegai ca organism sau ca o colonie de organisme. Sub al doilea titlu se pune problema dacă virusurile să se socotească sau nu organisme. Și "oraș" e vag în același fel. Și..., și...; pur și simplu e de necrezut cât de infestat de vaguitate apare limbajul obișnuit atunci când ne luăm osteneala să-l examinăm cu atenție sub acest raport.

Ambiguitatea referinței diferă de vaguitatea ei. Termenii vagi sunt, în ce privește obiectele lor marginale, caracterizați printr-o aplicabilitate îndoielnică: nu e clar dacă un termen vag este adevărat sau fals despre un anumit obiect. Un termen ambiguu, însă, poate să fie în mod clar adevărat și în mod clar fals despre unul și același obiect. Așa este, de exemplu, "ușor" spus despre ușorul unei uși sau al unei porți masive de stejar, care este, de fapt, greu; și așa sunt tratați de Quine, în genere, termenii numiți de lingviști "omonimi".

Un mod special de ambiguitate afectează termenii obținuți prin compunere atributivă, în care folosirea atributului poate să fie "realmente atributivă" sau "sincategorematică". În § 4 am întâlnit ideea de sincategorematicitate cu aplicație mai ales la particulele gramaticale, care o ilustrează cel mai bine; dar sfera ei este destul de largă pentru a se aplica și la alte cuvinte, chiar la unele substantive, ca "dragul" sau

"pofida" sau "doara" lui NOICA (1970, p. 37), care a scăpat dicționarului lui Breban. Caracteristica lor, care le face statutul de sincategoreme, este o defectivitate de folosire: ele apar numai în câteva clișee uzuale, ca "de dragul" sau "în pofida" sau "într-o doară", și nu pot fi învățate decât în context, ca și particulele gramaticale. Uneori clișeele sunt mai numeroase, ca în cazul defectivului "seama": "de bună seamă", "mai cu seamă", "a-și da seama", "a da seama" (care e altceva), "pe seama" (cuiva), "de seamă", "de o seamă cu", "știe seama", "o seamă de", "a-și face seama". Dar asta nu împiedică "seama" să fie un substantiv la fel de defectiv ca și cele precedente, întrucât nu pot să fie folosite în toate contextele în care apar substantivele "normale" sau categorematice; de exemplu, nu sunt declinate la toate cazurile. Defectivitatea lor de folosire este asociată nu numai cu o defectivitate de înțeles, ci și cu una de referință, cum arătam deja în § 4: așa cum nu există la-uri și dar-uri, nu există nici draguri, pofide sau doare, și nici – cum să spunem, forțând defectivitatea? – seame. În ce privește termenii compuși, folosirea atributivă ("realmente atributivă") este ilustrată de neambiguul "intelectual grec": obiectul la care se aplică acest termen compus este un intelectual și este un grec. Folosirea sincategorematică este ilustrată la fel de neambiguu de "simplu intelectual": obiectul la care se aplică este un intelectual, dar nu este un simplu; cuvântul "simplu" este folosit aici ca un fel de a vorbi fără pretenții referențiale, cum se vede mai clar din faptul că "simplu intelectual" poate fi parafrizat ca "doar intelectual", și e clar că poți să fii un intelectual dar nu poți să fii un doar. Expresia "pigmeu intelectual" este însă afectată de ambiguitate: "intelectual" poate să fie luat aici ca realmente atributiv, și atunci obiectul la care se referă expresia integrală este atât pigmeu cât și intelectual, sau poate să fie luat ca sincategorematic, și atunci

obiectul la care se referă expresia va fi un neintelektual, și e perfect posibil să aibă o statură gigantică.

"Ușor" suferă de ambiguitate morfologică, "pigmeu intelectual" de ambiguitate sintactică. Există și alte ambiguități de sintaxă, ca folosirea la plural a subiectului și a obiectului unor anumite verbe. Uneori forma plurală a unui termen, de exemplu "leii", îndeplinește funcția singularului precedat de "fiecare", ca în "Leilor le place carnea" sau "Mie nu-mi plac leii", alteleori funcția singularului cu "un", ca în "Aud lei" spus după auzirea unui singur răget, iar alteleori, în fine, funcția unui termen singular abstract care desemnează o clasă, ca în "Leii sunt numeroși". Forma plurală mai este uneori ambiguă când apare ca obiect al unui verb folosit dispozițional, ca în "Figaro mănâncă șoareci": aici ideea este că motanul în chestiune este dispus să mănânce șoareci, nu neapărat că există un șoarece, sau mai mulți, pe care Figaro îi va fi mâncat.

Altă ambiguitate sintactică este legată de referința pronominală, mai ales când antecedentul la care trimite pronumele este un termen nehotărât. Un exemplu simplu este "Orice entitate are o parte mai mică decât ea", care pare chiar agravat dacă adăugăm pleonasticul de întărire "însăși": "ea" trimite la "entitate" (și atunci propoziția poate fi tratată ca o cvasi-banalitate) sau la "parte" (și atunci propoziția poate fi tratată ca o ocazie pentru o cvasi-revoluționare a întregii noastre concepții despre lume)? Un alt exemplu poate fi extras din *Istoria romană* a lui Mommsen, care ne spune despre Gaius Caesar (vol. III, p. 195): "Ajuns atunci, după reglementarea definitivă a problemelor celtice, în mod regulamentar în fruntea statului, fiindu-i superior omului de stat Pompeius, într-o măsură mult mai mare încă decât generalului, el putea fi sigur de îndepărtarea lui atât din curie cât și din for"; a cui îndepărtare, a lui Pompeius sau a lui Caesar? În fine, un

exemplu mai amuzant prin complexitatea lui este adaptat de Quine după Peirce: "Un avocat i-a spus unui coleg că el credea un client al lui mai critic față de el însuși decât față de oricare dintre rivalii lui". Cine credea: avocatul sau colegul? Și față de cine era critic clientul: față de avocat, de colegul avocatului, sau era autocritic? Și despre ai cui rivali este vorba? Și despre al cui client?

Exprimările noastre mai sunt uneori grevate și de ceea ce Quine numește ambiguitatea sferei de acțiune. Propoziția "Nu cunosc orice poem" poate fi înțeleasă în două feluri, în funcție de sfera termenului singular nehotărât "orice poem"; dacă aceasta este propoziția subordonată "cunosc orice poem", atunci propoziția integrală spune că unele poeme le cunosc, altele le ignor; dar dacă sfera termenului este propoziția negativă integrală, atunci aceasta spune că ignor toate poemele, adică nu cunosc nici unul. În fine, un gen de ambiguitate subtilă combină sincategorematicitatea adjectivelor cu ambiguitatea sferei adjectivului sincategorematic într-o expresie dată: astfel, termenul general compus "fluture european mare" poate să fie adevărat fie numai despre fluturii europeni care sunt mari ca fluturi, fie despre fluturi care sunt mari ca fluturi europeni (și care pot fi mai numeroși decât cei dintâi). Expresia este ambiguă în ce privește sfera lui "mare" între "fluture" și "fluture european". Exact aceeași ambiguitate infectează o expresie mai puțin inocentă și despre care se poate pune întrebarea dacă nu se întâlnește mai frecvent decât s-ar cuveni: "mare filosof român". Trebuie ea să fie adevărată despre filosofi români care sunt mari ca filosofi, sau despre filosofi care sunt mari ca filosofi români, ceea ce, Doamne iartă-ne, e cu totul altceva?

Să trecem acum la al treilea gen de nestatornicie referențială a limbajului obișnuit. Există, în propoziții, poziții în care un termen singular este folosit pentru a

specifica un obiect, despre care restul propoziției să spună ceva: asemenea poziții sunt zise a fi *pur referențiale*, iar propozițiile în care ele apar sunt zise a constitui contexte *referențial transparente*. Acesta este cazul obișnuit. Dar există și poziții în care termenul nu este folosit astfel, și contextele de acest fel sunt zise a fi *referențial opace*. De exemplu, poziția termenului "Tullius" în propoziția

(1) Tullius era un roman

poate fi zisă a fi pur referențială, în timp ce poziția aceluiași termen în propoziția

(2) "Tullius era un roman" este dactilic

nu este pur referențială. În timp ce propoziția (1) este despre Tullius, și deci trebuie ca Tullius să existe pentru ca ea să poată fi adevărată, propoziția (2) este despre o altă propoziție, a cărei închidere între ghilimele furnizează propriul ei nume, și pentru ca (2) să fie adevărată se cere doar să existe propoziția citată (în fapt propoziția (1) luată ca vers, cu "iu" din "Tullius" luat ca diftong) – ceea ce este în mod banal asigurat prin însuși faptul citării ei. Dacă înlocuim pe "Tullius" cu "Cicero", propoziția (1) rămâne adevărată dar propoziția (2) devine falsă, în ciuda identității individului numit de "Tullius" cu individul numit de "Cicero". În schimb, propoziția (2) rămâne adevărată dacă în locul lui "Tullius" punem "Platon", în ciuda faptului că Platon nu este identic cu Tullius și nici nu era roman. Ghilimele fac toată diferența între (1) și subiectul lui (2), ecranând în acest din urmă caz referința lui "Tullius".

Termenii singulari pe care-i constituie numele de propoziții obținute prin citarea propozițiilor numite sunt niște termeni singulari destul de neobișnuiți pentru limbajul obișnuit; dar anumite verbe pot să facă referențial

opaci chiar acei termeni singulari arhibanali care sunt numele proprii, atunci când acestea le servesc drept subiecte în propoziții. Un exemplu este "Giorgione a fost numit astfel din pricina staturii sale"; punând în locul lui "Giorgione" celălalt nume al personajului, obținem "Barbarelli a fost numit astfel din pricina staturii sale", o propoziție tot atât de evident falsă pe cât era originalul de adevărat.

Opacitatea referențială caracterizează întreaga clasă a construcțiilor numite – de la Russell – *atitudini propoziționale* și care împânzesc literalmente limbajul nostru de fiecare zi: construcții cu verbe de felul "crede că", "se teme că", "dorește ca", "speră ca" etc. Astfel, să presupunem că deși

(3) Vasile crede că Cicero l-a denunțat pe Catilina,

Vasile este destul de lipsit de informare istorică pentru a crede că Tullius și Cicero sunt persoane diferite (pe scurt, Tullius $\neq$ Cicero). Cu atât mai rău pentru Vasile, desigur; dar dacă el crede că Cicero l-a denunțat pe Catilina dar nu crede că Tullius l-a denunțat pe Catilina, este evident că, în construcția de credință (3), "Cicero" nu este folosit la modul referențial.

În toate aceste cazuri avem de-a face, s-o repetăm, cu o *instabilitate* a referinței, nu cu o lipsă de referință generalizabilă care ar face lucrurile lesne de tratat: nici contextele de credință și nici contextele citării nu sunt opace în mod regulat. Dacă ținem seama de caracterul eronat al tăgăduielii lui Vasile că Tullius l-ar fi denunțat pe Catilina, construim pe (3) ca referențial transparentă în fapt; *în fapt*, independent de ignoranța lui, atâta timp cât crede că Cicero l-a denunțat pe Catilina, Vasile crede că Tullius l-a denunțat pe Catilina, chiar dacă este incapabil să-l recunoască pe denunțător sub acest nume nefamiliar lui. La fel stau

lucrurile și cu citarea; spre deosebire de poziția lui "Tullius" în (2), poziția aceluiași termen în

(4) "Tullius era un roman" este adevărată

este în mod evident referențială.

Instabilitatea referențială a limbajului obișnuit nu este cu totul intratabilă. Vaguitatea unor termeni generali absoluți ca "verde" poate să fie diminuată prin recurgerea, în locul lor, la termeni relativi ca "mai verde decât": vom putea atunci să spunem chiar că sulful este mai verde decât sângele, sau că cerul este mai verde decât violetele. Vaguitatea lui "munte" poate să fie lăsată intactă dacă ceea ce ne interesează la munți este doar înălțimea lor, și poate fi rezolvată prin introducerea de convenții arbitrare dacă ne interesează populația munților. Ambiguitatea termenilor simpli este uneori soluționată de context: o remarcă învecinată despre rugină sau orăcăit rezolvă ambiguitatea omonimului "broască". Tot contextul poate să risipească și ambiguitatea categorematic/sincategorematic a folosirii unor adjective, sau ambiguitatea sintactică a pluralului. Pentru stabilizarea trimiterii pronominale putem să recurgem la variabile: "Un avocat x i-a spus unui coleg y că x (sau y) credea un client z al lui x (sau al lui y) mai critic față de z (sau de x , sau de y) decât față de oricare dintre rivalii lui z (sau ai lui x , sau ai lui y)". Ambiguitățile de sferă sau de grupare sunt rezolvate cu ajutorul virgulelor și al parantezelor, sau prin parafrizare cu ajutorul clauzei "astfel încât". Versiunea lui "fluture european mare" cu sfera mai largă este redată ca "(fluture european) mare", iar cealaltă, poate, ca "fluture mare, european"; versiunea "Ignor orice poem" a lui "Nu cunosc orice poem", mai puțin obișnuită, poate fi reformulată cu "astfel încât" ca "Orice poem este astfel încât nu-l cunosc".

Opacitatea referențială își are și ea remediile ei. În ce privește citarea, putem să luăm citatul ca pe un întreg neanalizabil, tratând apariția termenilor înlăuntrul lui ca deopotrivă cu apariția silabelor într-un cuvânt, sau ca a lui "mic" în "amic" și a lui "potecă" în "ipotecă", cam în felul în care suntem înclinați să tratăm, în vorbirea obișnuită, partea "Platon era chel" din întregul "Magistrul lui Platon era chel". În ce privește contextul atitudinilor propoziționale, putem conveni să localizăm totdeauna lipsa de transparență nu în expresia integrală, "crede că", ci în partea ei "că" (mai exact, în sfera ei de acțiune): lăsăm atunci neschimbată "Vasile crede că Cicero l-a denunțat pe Catilina" atunci când ne mulțumim cu apariția lui "Cicero" ca nereferențială, dar parafrazăm în maniera "Vasile crede despre Cicero că l-a denunțat pe Catilina", scoțându-l pe "Cicero" din sfera de acțiune a lui "că", dacă dorim să-l aducem în poziție referențială (1960, pp. 125-156; 1966.5, p. 45). Făcând astfel, nu facem altceva decât să exploatăm, conștient și intensiv, o dispoziție pe care limbajul obișnuit o prezintă oricum: dispoziția de a evolua.

§12. Ontogeneza referinței

Limbaajul este conceput în păcat...

Fidel opțiunii sale naturaliste, un empirist pragmatic va căuta originile deficiențelor semnalate ale funcției referențiale a limbaajului obișnuit în modul în care învățăm acest limbaaj. În § 5, poarta de intrare în limbaajul exotic a lingvistului care întreprindea traducerea radicală era văzută a fi propoziția de observație de un cuvânt: mărturie, "Gavagai". La fel trebuie să stea lucrurile și pentru copil, atâta timp cât limbaajul este o artă inculcată social și propozițiile de ocazie sunt primele lui elemente capabile să satisfacă exigența intersubiectivității. Părintele și copilul văd amândoi o scenă care prezintă culoarea roșie, părintele rostește "Roșu" și copilul, la rândul lui, îl imită cu ceva care aproximează pe "Roșu". Scena și cuvântul sunt ambele observabile, după cum observabilă este și orientarea copilului astfel încât să le poată observa simultan. După un număr de repetări, copilul devine capabil să-și producă din proprie inițiativă aproximația lui a lui "Roșu" în prezența roșului: el a dobândit astfel o propoziție de observație alcătuită dintr-un cuvânt. Să speculăm puțin asupra modului în care ar putea să se petreacă lucrurile.

Putem să ne descurcăm cu un număr redus de ingrediente, grație faptului – adesea trecut cu vederea de criticii behaviorismului – că baza oricărei condiționări este mecanismul înnăscut. În primul rând avem nevoie de un standard înnăscut al similarității: dacă e ca un individ să învețe cât de cât ceva, în structura învățării trebuie să fie implicate diferențe în gradul de similitaritate a diferitelor

scene sau episoade; altminteri n-ar fi posibilă condiționarea, care e selectivă. Cu toată subiectivitatea lui, simțul înnăscut al similarității trebuie să aibă un anumit grad de validitate obiectivă; altminteri n-ar fi avut valoare de supraviețuire și selecția naturală nu l-ar fi ratificat. Și vorbim despre un *standard* al similarității în maniera de a sublinia că putem conta pe o considerabilă uniformitate socială în verdictele lui: mai întâi, pentru că simțul similarității este ereditar; al doilea, pentru că, dacă se modifică treptat cu experiența, ne putem aștepta la modificări asemănătoare din partea diferiților indivizi din pricina mediului înconjurător pe care-l împărtășesc, a culturii împărtășite, a limbajului împărtășit și a influenței reciproce.

În afara standardului înnăscut al similarității mai trebuie să presupunem și un mecanism înnăscut al memoriei. Episoadele lasă urme; dacă similaritățile perceptive sunt reflectate în condiționarea comportamentului, ele trebuie să lege episoade prezente cu episoade trecute, și dacă episoadele trecute n-ar lăsa nici o urmă, ele ar fi definitiv pierdute pentru orice comparație cu cele prezente. Un episod include, cum spuneam, o scenă întreagă, adică o mulțime de "impacturi asupra suprafețelor senzoriale"; urma nu păstrează, desigur, toată această informație, dar trebuie să păstreze suficient de multă informație pentru a face similare episoade diferite. Selecția acestei informații se bazează, probabil, pe *proeminență*: în scena de ansamblu, o parte a ei este scoasă în relief de poziția ei focală, de luminozitatea ei, de culoarea țipătoare, de contrastele de contur, de mișcare etc. La rândul ei, urma va tinde să accentueze similaritatea episodului trecut cu cel prezent tocmai prin intensificarea proeminenței; stimulii separați despre care vorbesc psihologii sunt o ficțiune științifică justificată tocmai de această proeminență în episoade, iar cuvintele nu sunt nici ele altceva decât componente

proeminente ale acestor episoade – așa-numiții "stimuli verbali". Datorită efectului de revigorare reciprocă între urma unui episod trecut și episodul prezent, sunetul cuvântului "roșu" are darul de a atrage atenția copilului asupra unei părți a scenei pe care altfel el ar fi trecut-o, poate, cu vederea. Într-un episod trecut, el a auzit cuvântul în condițiile în care culoarea era proeminentă, să zicem din cauza luminozității, a stridenței și a poziției sale focale. Episodul prezent se aseamănă cu cel trecut la început numai în parte, anume în sunetul cuvântului. În continuare, urma episodului trecut întărește proeminența altor puncte de asemănare, copilul întoarce capul până nimerește direcția bună, și iată roșul.

Așa a putut copilul să învețe propoziția de observație "Roșu". Alte propoziții de ocazie, ca "Mama", "Apă", "Măr" sau – fiindcă veni vorba – "Iepure", pot să fie învățate la fel. Asta nu înseamnă, desigur, că oricare dintre noi – sau măcar cineva dintre noi – își învață *toate* propozițiile de ocazie prin condiționare directă ca întreguri în acest mod (vezi și nota din § 5); ci doar că o propoziție de observație este una care *poate fi* învățată prin condiționare directă ca întreg, adică holofrastic.

Ceea ce tratează Quine drept propoziții de un singur cuvânt constituie exemple evidente de ceea ce, în gramatica noastră adultă, numim *termeni*: singulari, ca "Mama", sau generali ca "roșu", "apă", "măr" sau "iepure". Termenii sunt tocmai acele expresii lingvistice despre care se spune că au referință: că *desemnează*, atunci când sunt singulari, sau că *denotă* (sau sunt *adevărați despre*), atunci când sunt generali. Ei bine, n-am putea spune că primele cuvinte învățate de copil sunt, de fapt, termeni, și că, o dată cu ei, copilul a dobândit primele elemente ale ontologiei sale?

În folosirea adultă normală, un termen se caracterizează, gramatical, prin faptul că admite terminația plurală și

articolul, hotărât și nehotărât. Dar forma "măr" este indecisă în privința articolului, iar forma "Mama" poate servi, în limba română, atât ca termen singular cât și ca termen general; în alte limbi, ca franceza și engleza, există forme distincte pentru folosirea singulară și cea generală. Dihotomia semantică între un termen care-și propune să desemneze – sau să numească – un singur obiect și un termen care denotă – sau este adevărat despre – fiecare dintre obiectele de un anumit gen nu se suprapune exact cu dihotomia gramaticală între forme singulare și plurale, pe care o exploatează. La termenii generali de tipul lui "măr" apar caracteristici ale referinței ce reclamă distincții care nu sunt implicite în simplele ocazii de stimulare. Pentru a învăța *propoziția* "Măr" este suficient să învățăm cât de mult din ceea ce se întâmplă sub ochii noștri contează ca măr; dar pentru a învăța *termenul* "măr", acest lucru nu mai e suficient: trebuie să învățăm cât contează ca *un* măr și cât ca *altul*. Asemenea termeni își divizează referința.

Termenii "roșu" și "apă" au fost pomeniți mai sus ca generali, întrucât tratarea lor gramaticală curentă este aceea de substantive comune; în realitate ei fac parte dintr-o a treia categorie, mai bine numită a termenilor *de masă*, întrucât au proprietatea de a se referi cumulativ: orice sumă de părți care sunt apă, este apă. Semantic, acești termeni sunt asemănători cu cei singulari prin faptul de a nu-și diviza referința în felul în care o face "măr", de exemplu, dar sunt deosebiți de termenii singulari prin faptul de a nu-și propune în mod evident să numească un obiect unic fiecare.

Copilul a învățat cuvintele "Mama", "roșu" și "măr", să zicem. Pentru noi, adulții, primul este un termen singular, al doilea este un termen de masă, iar al treilea este un termen cu referință divizată. Putem spune același lucru și despre copil? Din simpla asociere corectă a cuvintelor cu situațiile, asta nu rezultă câtuși de puțin. Cei trei termeni ar

putea funcționa ca propoziții de observație adecvate chiar dacă ar fi luați cu toții ca termeni de masă; în fapt, chiar în vorbirea adultă, termenii generali, sunt uneori făcuți să dubleze ca termeni de masă, ca în "Este și măr în salata de fructe", unde "măr" nu înseamnă un măr sau altul. Am putea fi tentați să presupunem că referința divizată a fost luată în stăpânire de către copil în momentul în care el răspunde cu pluralul "mere" la o grămadă de mere; dar nici acesta nu este un indiciu suficient. În acest punct, el ar putea încă să fi învățat "mere" ca pe un alt termen de masă decât "măr", aplicat numai la atâta măr din lume cât vine în grămezi; sau "mere" ar putea fi subordonat lui "măr" așa cum este subordonat "apă caldă" lui "apă" sau "roșu aprins" lui "roșu", toți termeni de masă. Când am putea atunci să spunem despre copil că a ajuns să stăpânească referința divizată? Răspunsul lui Quine este: numai atunci când este capabil să se angajeze corect în discursul sofisticat despre "un măr" și "același măr" și "alt măr" și "aceste mere" ș.a.m.d. Adjectivele demonstrative constituie un ingredient de bază în aparatul nostru referențial.

Să notăm, în treacăt, că aceste speculații quineene privitoare la caracterul relativ tardiv al înțelegerii referinței divizate se acordă destul de bine cu ceea ce spun psihologii înșiși:

"...spre doi ani și șase luni... Jacqueline desemnează prin termenul "melcul" melcii pe care-i vedem în fiecare dimineață de-a lungul unui anumit drum (e vorba de o specie de "melc fără casă", limax – n.n.). La doi ani și șapte luni, văzând unul, ea strigă "iată-l!"; zece metri mai departe vedem altul, și ea spune "Iar melcul". Eu răspund: "Dar nu e altul?" Jacqueline se întoarce pe urmele ei, pentru a-l vedea pe primul; "Atunci e același? – Da. – Un alt melc? – Da. – Altul sau același? – ...". În mod vizibil, întrebarea n-are sens pentru Jacqueline" (PIAGET, 1972, p. 239).

Termenii singulari compuși ca "acest măr" sau "acest câine" iau naștere prin adăugarea la termeni generali a unor adjective demonstrative care funcționează sincategorematic. Adăugarea adjectivelor obișnuite dă un alt mod de compunere atributivă a unor termeni, de această dată generali, ca "măr roșu" sau "câine alb", care pot fi încă învățați prin condiționare directă, ca termeni de observație sau chiar ca propoziții de observație eliptice. Ceea ce distinge termenul de propoziție este predicția: "Mărul este roșu", înțeleasă, în urma dobândirii demonstrativelor, ca "Acest măr este roșu". Predicția constituie ea însăși un element important al aparatului nostru referențial, oferind o structură în care transpare dihotomia termenilor în singulari și generali: într-o predicție, termenul singular ocupă totdeauna poziția de subiect gramatical, iar cel general pe aceea de predicat gramatical (de unde și cvasi-sinonimia, în semantică, a lui "termen general" cu "predicat").

Când locul adjectivelor absolute utilizate în compunerea atributivă este luat de termeni relativi ca "mai roșu decât", "mai mic decât", rezultatul este un termen general: "mai mic decât acest măr" se aplică la toate nucile sau grăunțele de nisip. La rândul lor, termenii relativi pot să fie înlocuiți de pronume relative, generând termeni din propoziții: "Aseară am mâncat mărul" dă naștere mai întâi termenului "pe care l-am mâncat aseară", care servește, la rândul lui, la construcția unui mijloc foarte flexibil pentru individualizarea obiectelor, așa-numita *descripție singulară*, care poate fi hotărâtă sau nehotărâtă după articolul care o însoțește: "mărul pe care l-am mâncat aseară", "un măr pe care l-am mâncat aseară". Venirea termenilor singulari nehotărâți aduce cu sine posibilitatea unor afirmații de existență "pure", ca să zicem așa, pentru că un termen singular nehotărât nu selectează, ca numele, un obiect anume: "Aseară am mâncat un măr" este adevărată dacă și

numai dacă există cel puțin un obiect care satisface condițiile de a fi măr și de a fi fost mâncat de mine aseară.

Diferența între termenii generali și cei singulari se manifestă, mai subtil, și între "rotund" și "rotunjime", de exemplu: "rotund" este un termen *general concret* care denotă *lucruri* rotunde, în timp ce "rotunjime" este un termen *singular abstract*, care numește o *proprietate*. Acest din urmă termen nu poate să fie tratat, cum ar crede cineva, ca un termen de masă, deopotrivă cu "apă" sau "roșu". Putem să tratăm mai curând termenii de masă "apă" sau "roșu" ca pe niște termeni singulari care numesc fiecare câte un obiect spațio-temporal dispersat, cam așa cum sunt dispersate plinurile și golurile într-un burete: "apă" numește atunci partea apoasă a lumii, adică partea alcătuită din toate moleculele de apă trecute, prezente și viitoare din univers, iar "roșu" numește materia roșie analog dispersată în spațiu și în timp. Am putea eventual să administrăm un tratament analog lui "rotund", făcându-l să numească acea porțiune dispersată a lumii care este alcătuită din lucruri rotunde; dar "rotunjime" este altceva. Pe deasupra părții dispersate a lumii care este alcătuită din lucruri rotunde, se presupune că există o proprietate pe care o numește "rotunjime"; corelativele acestui termen privitoare la apă și roșu ar fi ceva de felul lui "apitate" (sau, mai bine, "apozitate"), respectiv "roșitate" (sau, mai bine, "roșime" sau "roșeață"). În acest mod facil, orice termen general, oricât de concret, poate să dea naștere unui singular abstract corespunzător: așa cum "cast" dă banal "castitate", "casă" ar putea să dea "casitate" (însemnând "proprietatea de a fi casă") ș.a.m.d.

Procedura sufixelor, folosită mai sus pentru a marca gramatical termenii singulari abstracți pentru proprietăți, este mai curând o generalizare a unui anumit idiom filosofic decât a limbajului obișnuit: omul de pe stradă

vorbește uneori – ce e drept, destul de rar – despre castitate, dar niciodată despre casitate. Ceea ce caracterizează limbajul obișnuit este, mai curând, exploatarea abuzivă a analogiei gramaticale: referirea la entități abstracte se strecoară pur și simplu prin permiterea accesului unor termeni, în aparență generali, la poziția de subiect în propoziție, rezervată termenilor singulari, ca în "Castitatea este o virtute" analog cu "Fido este un câine". Gramatica este astfel simplificată în timp ce ontologia este complicată; și proprietățile nu sunt singurele entități abstracte introduse în acest fel indetectabil prin analogie gramaticală: clasele sunt altele. De dragul argumentului, putem să parafrazăm "Castitatea este o virtute" și "Castitatea este rară" într-o manieră paralelă, prin "Persoanele caste sunt virtuozose" și "Persoanele caste sunt rare"; dar paralela este înșelătoare. Prima parafrază ne spune că orice persoană care este castă este o persoană care este virtuoză, în timp ce a doua *nu* ne spune că orice persoană castă este o persoană care este rară; ea are aceeași densitate ca oricare altă persoană, oricât de vicioasă. A doua parafrază ne spune ceva mai curând despre *clasa* persoanelor caste, și anume ce mică este ea în comparație cu aceea a persoanelor. Și mai spune ceva, indirect, despre originile probabile ale deficiențelor referențiale ale limbajului obișnuit.

Termenii abstracți și-ar putea datora apariția, în parte, pur și simplu utilității trimiterii abreviate. Așa cum spunem "Am văzut un om cu un câine și *ei* mergeau în pas domol" pentru a evita anafora, spunem, după o remarcă foarte lungă și complicată a lui Mommsen despre Caesar că "*același lucru* îl caracterizează și pe Napoleon"; sau, despre două plante care au spini grupați în mănunchiuri de câte cinci spunem că au această *proprietate* în comun. În fiecare caz se economisește o repetare mai mult sau mai puțin laborioasă; dar, în ciuda

faptului că trimiterea este la cuvinte, avem o tendință încăpățânată de a reifica, spunând că plantele, sau Caesar și Napoleon, au *ceva* în comun. Originea acestor obiecte abstracte se vedește astfel una promiscuă, rezidând într-o confuzie a semnului cu obiectul, care-și are un precedent arhaic în condiționarea cea mai timpurie a gângurelii copilului: stimulii întăriți sunt în mod inevitabil doi, scena și cuvântul auzit de copil de pe propriile lui buze. "Confuzia semnului și a obiectului este păcat originar, contemporan cu cuvântul" (1961., p. 15). Quine s-ar fi amuzat, poate, văzând că păcatul este durabil și uneori inevitabil, dacă ar fi reflectat în mod special asupra cuvântului "cuvânt": luat ca termen general (ca în prima lui apariție aici), el este, într-un mod care nu poate să fie disociat, propriul lui semn și propriul lui obiect în același timp.

Recapitulând, ontogeneza referinței pare să fie un proces treptat, care parcurge mai multe faze, nu neapărat discrete în timp. În prima fază a învățării limbajului nu avem de-a face cu referire propriu-zisă, pentru că n-avem de-a face cu termeni propriu-ziși, singulari sau generali. Numai la o reflecție ulterioară, propozițiile de ocazie eliptice, caracteristice acestei faze, pot fi privite ca nume ale unor obiecte spațio-temporale observate, de genul "Mama". Termenii de masă, cu statutul lor ambiguu între general și singular, par să fie niște relicve ale acestei perioade.

O idee de obiect adecvată apare abia într-o a doua fază, în care apare referința divizată a termenilor generali: fiecare asemenea termen apare ca fiind adevărat despre fiecare dintr-o mulțime de obiecte spațio-temporale observate.

Cu faza a treia, a termenilor singulari compuși demonstrativ, apare posibilitatea "defectului de referință", ca să spunem astfel: ca în cazul lui "acest măr" spus despre o jumătate de măr cu tăietura în partea opusă privitorului, sau despre o tomată văzută în semiobscuritate. Atunci când

reuşesc să numească, aceşti termeni se referă încă la vechile obiecte spaţio-temporale observate ale fazei precedente.

A patra fază, caracterizată prin apariţia termenilor compuşii atributiv, dă prilejul unor noi eşecuri posibile ale referinţei, de această dată nu prin identificare greşită, ci prin compunere arbitrară: de exemplu "măr albastru" sau "minge pătrată". Când există lucruri despre care termeni formaţi în acest fel sunt adevăraţi, acestea sunt doar unele dintre lucrurile observabile despre care sunt adevăraţi termenii componenţi.

Faza a cincea, a termenilor compuşii prin adăugarea de termeni relativi, aduce cu sine accesul la un gen nou de obiecte. Aplicând termenul relativ "mai mic decât" la termenul singular "acest grăunte de nisip", obţinem termenul general "mai mic decât acest grăunte de nisip", care poate fi predicat despre oamenii prea mici pentru a putea fi văzuţi din poveştile cu spiriduşi. În timp ce inexistenţa merelor albastre observabile echivalează cu inexistenţa merelor albastre, inexistenţa obiectelor mai mici decât acel grăunte de nisip observabile nu echivalează cu inexistenţa obiectelor mai mici decât acel grăunte de nisip. Trăsătura remarcabilă a acestei faze este deci că ne face capabili să vorbim în termeni ale căror referinţe să fie admise ca inobservabile în principiu, fără ca ele să fie repudiate ca inexistente.

În fine, faza a şasea, a termenilor abstracţi, aduce cu sine referirea la un gen de obiecte şi mai drastic nou – proprietăţi, clase. În timp ce între obiectele fazelor a patra şi a cincea există doar o diferenţă de grad, între obiectele fazelor a cincea şi a şasea există una de natură: nu numai că obiectele abstracte nu sunt observabile, dar existenţa lor nici măcar nu este presupusă a fi una în spaţiu şi în timp (1960, pp. 80-124; 1969, pp. 11-16; 1973, pp. 1-4, 15-27, 37-49, 52-62, 84-97).

§13. Regimentarea limbajului

Logica vânează adevărul în arborele gramaticii.

Reflecțiile retrospective asupra ontogenezei referinței arată cum ar putea individul culturii noastre să alunece, prin stadii line, în ontologia abstractă a comunității lui lingvistice, începând, de exemplu, cu proprietățile. Odată începută, admiterea de obiecte abstracte nu mai are nici un sfârșit; pentru că există – sau pare să pretindă la existență – întregul cortegiu al ideilor, al numerelor, al unităților de măsură, al posibililor ș.a.m.d. Dar poate fi într-adevăr imputată limbajului obișnuit al simțului comun toată această ontologie abstractă?

Astfel formulată, întrebarea trădează o presupuziție – după Quine – greșită: anume, că în limbajul obișnuit ar fi cumva implicită o ontologie delimitată pe care nu ne-ar rămâne decât s-o dezvăluim, făcând explicit ceea ce e implicit și precis ceea ce e vag. În fapt – spune el – limbajul obișnuit este, sub raport ontologic sau referențial, cât se poate de șleampăt și de dezordonat. Corpurile, da, sunt în mod evident asumate; dar dincolo de ele avem de-a face doar cu niște analogii gramaticale descrescânde, care se estompează treptat. Diferite expresii ajung să fie folosite în moduri care, gramatical, sunt mai mult sau mai puțin paralele cu folosirea termenilor pentru corpuri, și avem sentimentul că obiecte corespunzătoare sunt mai mult sau mai puțin "puse" sau asumate *pari passu*; așa se ajunge de la "Fido este un câine" la "Roșul este o culoare" și de la "Câinii au coadă" la "Bilele au rotunjime". Nu se vede nici

o posibilitate de a marca o limită ontologică a paralelismului descrescând.

În fapt, ideea unei granițe între ființă și non-ființă este o idee care distinge știința și filosofia de cunoaștere comună sau de bun simț. Oamenii de știință și filosofi caută un sistem al lumii cuprinzător, și așa se face că limbajul lor este orientat spre funcția referențială mai direct și mai complet decât limbajul obișnuit, orintat la rândul lui mai mult spre îndeplinirea funcției comunicării convenabile, lesnicioase și economicoase. Astfel, preocuparea ontologică nu poate fi o simplă corecție a culturii profane; ea este pur și simplu străină culturii profane și proprie celei științifice și filosofice.

Străină culturii profane, dar putând să fie altoită pe ea. Putem să trasăm granițe oricând dorim, dar cu conștiința faptului că pentru asta e nevoie de născocire și de impunere. Putem să restructurăm gramatica limbajului obișnuit prin abandonarea unor distincții în aparență importante și prin născocirea sau accentuarea și impunerea altora, aparent superficiale. Putem să selectăm din limbajul obișnuit expresii caracterizate prin polisemie, care par a îndeplini funcții descrescând analoge, și putem să le rezervăm în mod exclusiv câte o funcție precizată fiecareia. Pe scurt, putem disciplina – sau regimenta, cum spune Quine – limbajul obișnuit prin uniformizare și standardizare, înlăturându-i dezordinile și nebulozitățile printr-o gramatică nouă, care se suprapune celei clasice în timp ce-i exploatează resursele. Reformat profund în acest fel, limbajul devine apt să servească scopurile științei și, odată cu ele, pe acelea ale filosofiei de inspirație științifică, inclusiv pe acelea ale clarificării ontologice.

În § 11 am trecut în revistă câteva mostre de limbaj obișnuit care erau, într-un fel sau altul, deficiente sub raportul referinței. Și am văzut, în finalul aceluși §, că unele dintre ele erau – cel puțin parțial – remediabile prin anumite

abateri oportuniste de la limbajul obisnuit, cum procedăm adesea pentru a depăși un blocaj ocazional în comunicare. Când nevoia care le-a determinat persistă, abaterile pot să se socializeze durabil și să devină, cu timpul, limbaj obisnuit ele-însele. Exploataată sistematic în anumite scopuri și generalizată la întregul limbaj, această procedură se soldează în cele din urmă cu ceea ce am numit o regimentare a lui. Ea poate să vină în trepte, după cum urmează.

Un limbaj natural este compus, în linii mari, din două părți, un vocabular și o gramatică: vocabularul cuprinde "materialul de construcție" al discursului, iar gramatica – regulile de construcție sau operațiile prin care se "asamblează" elementele de vocabular. Ca un ajutor la specificarea construcțiilor, vocabularul este împărțit în categorii gramaticale: o expresie, aparținând unei categorii anume, se poate combina într-un mod anume cu o altă expresie aparținând unei alte categorii anume, iar rezultatul va face parte el-însuși dintr-o categorie anume. De exemplu, adăugând o expresie din categoria verbelor – "merge", să zicem – la o expresie din categoria substantivelor – "Socrate", să zicem – obținem o expresie din categoria propozițiilor – "Socrate merge". În genere, o categorie se deosebește de altele prin intersubstituibilitatea *salva congruitate* a membrilor ei: așa, dacă înlocuim într-o propoziție substantivul cu un alt substantiv – "Socrate" cu "Platon", să zicem – sau verbul cu alt verb – "merge" cu "cântă", să zicem – obținem tot o propoziție – "Platon merge", "Socrate cântă", – ceea ce nu este cazul dacă înlocuim substantivul cu un verb – "Cântă merge" – sau vice-versa – "Socrate Platon".

Categoriile limbajului obisnuit sunt foarte numeroase, și granițele dintre ele nu sunt totdeauna trasate după linii esențiale pentru scopul nostru – limpezirea angajărilor ontologice ale unei teorii sau ale unui discurs. Păstrând

ideea intersubstituibilității *salva congruitate*, regimentarea limbajului va reduce numărul categoriilor la trei: termeni singulari, termeni generali (împreună aceste două categorii alcătuiesc *lexiconul* limbajului) și particule (cu statut sincategorematic). Construcțiile gramaticale sunt reduse, la rândul lor, la două mari genuri: construcții de propoziții simple (sau *atomice*) din termeni, și construcții de propoziții compuse (sau *moleculare*) din propoziții simple (atomice). Particulele servesc tocmai – și exclusiv – la specificarea construcțiilor.

Există o singură construcție de propoziții simple sau atomice, *predicația*, care constă în reunirea unui termen general, în postură de predicat gramatical, cu un termen singular, în postură de subiect gramatical, prin intermediul particulei "este": exemplu, "Socrate este om". Când termenul general care constituie predicatul este un verb, particula predicatiei este subînțeleasă, ca în exemplele noastre de mai sus: "Socrate merge", "Socrate cântă" (care pot fi dezvoltate artificial în "Socrate este mergând" și "Socrate este cântând", după modelul natural al prezentului continuu din limba engleză). Asta exploatează faptul că, în gramatica obișnuită, "este" funcționează deja în cele mai multe cazuri ca un verb auxiliar.

Construcțiile de propoziții moleculare din propoziții atomice sunt mai numeroase și, firește, mai complicate în aparență. Pentru a ușura perceperea structurii lor, o putem reprezenta prin scheme simbolice, punând literele schematice "*p*", "*q*", "*r*" ș.a.m.d. în locul unor propoziții atomice oarecare, și niște simboluri arbitrare în locul particulelor care semnalează construcțiile, după cum urmează.

O primă construcție este *negația*, semnalată de particula "nu" sau de forma ei latină "non" și simbolizată printr-o linie șerpuită "~". Aceasta rezultă într-o moleculă bizară, formată dintr-un singur atom: dacă propoziția

atomică este "Socrate merge" (simbolizată, să zicem, prin " p "), negația ei este "Socrate nu merge" sau "non (Socrate merge)" însemnând "Nu e cazul că Socrate merge" (Simbolizată prin " $\sim p$ "). O altă construcție este *conjuncția*, semnalată de particula "și" (simbolizată printr-un punct "."), care cuprinde doi sau mai mulți atomi: dacă atomii sunt "Socrate merge" (" p ") și "Socrate cântă" (" q "), conjuncția lor este "Socrate merge și Socrate cântă" sau, evitând anafora, "Socrate merge și cântă" (simbolic " $p \cdot q$ "). O a treia construcție este *disjuncția*, semnalată prin particula "sau" (simbolizată " $\vee$ "): "Socrate merge sau Socrate cântă", pe scurt "Socrate merge sau cântă" (simbolic " $p \vee q$ "). O a patra construcție este *condiționala* (sau "implicația materială"), semnalată de particula complexă "dacă... atunci..." (simbolizată printr-o potcoavă culcată " $\supset$ "): "Dacă Socrate merge atunci Socrate cântă", sau, mai scurt, "Dacă Socrate merge atunci el cântă" sau, și mai scurt "Socrate cântă dacă merge" (simbolic " $p \supset q$ "). În această moleculă, primul atom, care urmează după "dacă", se numește *antecedent*, iar al doilea, care urmează după "atunci", se numește *consecvent*. În fine, o a cincea construcție este *bicondiționala* (sau "echivalența materială"), semnalată de particula complexă "dacă și numai dacă... atunci..." (simbolic " $\equiv$ "): "Dacă și numai dacă Socrate merge atunci Socrate cântă" sau, mai scurt, "Socrate cântă dacă și numai dacă merge" ori, cu o cacofonie, "Socrate merge dacă și numai dacă cântă" (simbolic " $p \equiv q$ "). După cum se vede, atât operația propriu-zisă, cât și rezultatul ei, poartă același nume. Operațiile pot să fie reiterate pe produsele lor astfel încât moleculele rezultante pot să fie niște "macromolecule", în sensul că pot să aibă molecule mai mici drept constituenți imediați; dat toate moleculele, oricât de mari, sunt

constituite în ultimă instanță din – și deci sunt analizabile în – predicatii atomice.

Toate aceste construcții complexe sunt numite *funcții de adevăr*, pentru că valoarea de adevăr a moleculelor depinde integral și exclusiv de valoarea de adevăr a atomilor componenți, după un mănunchi de reguli clare și fixe, adică după o logică. Întrucât se raportează la limbaj ca *obiect* al activității lor, lingviștii sunt, într-un sens și la prima vedere, privilegiați; ei pot, ca gramaticieni, să-și limiteze interesul numai la transformări *salva congruitate*. Ceilalți oameni de știință însă, întru cât se raportează la limbaj ca *instrument* al activității lor, sunt ținuți să se intereseze și de condițiile de adevăr ale propozițiilor lor, pe care le explorează în lumina modului în care sunt gramatical construite; de aceea au nevoie de o "gramatică" suplimentară, aptă să le furnizeze transformări *salva veritate*. (Lucrul este valabil chiar și pentru gramaticieni întrucât folosesc ca instrument limbajul pe care-l studiază ca obiect: propoziția a cărei structură gramaticală e descrisă poate să fie la fel de bine adevărată ca și falsă; dar propoziția care descrie această structură trebuie să fie adevărată. De aici cautiunea de mai sus "într-un sens și la prima vedere".)

Astfel, o negație este adevărată dacă atomul negat e fals, și e falsă dacă atomul negat e adevărat: dacă Socrate merge, atunci "Socrate merge" e adevărată și "Socrate nu merge" e falsă, iar dacă Socrate stă, atunci "Socrate merge" e falsă și "Socrate nu merge" e adevărată. Regula de adevăr a negației este cât se poate de simplă: negația permută valorile de adevăr. O conjuncție, ca "Socrate merge și cântă", este adevărată numai dacă toate componenetele ei sunt adevărate, adică dacă Socrate merge cântând; altminteri, adică dacă Socrate merge tăcând, sau cântă stând, sau stă tăcând, este falsă. O disjuncție este "imaginea în oglindă" a unei conjuncții: "Socrate merge sau cântă" este falsă numai

dacă toți atomii componenți sunt falși, adică dacă Socrate stă și tace; altminteri este adevărată, fie că Socrate merge deși nu cântă, fie că Socrate cântă deși nu merge, fie că face si una și alta, adică merge și cântă. O condițională, că "Dacă Socrate merge atunci cântă", este adevărată dacă consecventul e adevărat indiferent de valoarea antecedentului, adică dacă Socrate cântă, fie c-o face mergând, fie c-o face stând; sau dacă antecedentul și consecventul au aceeași valoare de adevăr, indiferent care, adică dacă Socrate fie că merge cântând, fie că stă tăcând; sau dacă antecedentul e fals, indiferent de valoarea consecventului, întrucât dacă acesta din urmă e adevărat întregul e adevărat în conformitate cu prima regulă de mai sus, iar dacă el e fals întregul e adevărat în conformitate cu a doua regulă de mai sus. Pe scurt, o condițională e falsă numai dacă antecedentul e adevărat și consecventul fals; în toate celelalte cazuri posibile e adevărată (Varianta cu ambele componente false pare contraintuitivă; dar, dacă un contraexemplu l-ar putea constitui numai un caz cu antecedentul adevărat și consecventul fals, iar antecedentul este fals *ex hypothesi*, întregul este adevărat "în alb", din lipsă de contraexemple.) În fine, o bicondițională, ca "Dacă și numai dacă Socrate merge atunci Socrate cântă", este adevărată dacă ambele componente au aceeași valoare de adevăr, indiferent care, adică dacă Socrate merge cântând sau stă tăcând, și falsă dacă au valori diferite, adică dacă Socrate merge dar tace sau cântă dar stă.

Gramatica noastră logică se reduce astfel la trei categorii simple și șase construcții. În fapt, numărul construcțiilor este excesiv: putem să reducem funcțiile de adevăr numai la două, de exemplu negația și conjuncția, pentru că celelalte trei pot fi parafrazate în termenii acestora. Valoarea de adevăr a disjuncției "*p* sau *q*" este aceeași cu valoarea de adevăr a compusului "*non (non p și non q)*" pentru orice distribuție

posibilă a valorilor de adevăr pe componentele lor " p " și " q "; altfel spus, "Socrate merge sau cântă" poate fi parafrazată ca "Nu e cazul că Socrate nici nu merge nici nu cântă", *salva veritate*: ambele sunt false numai dacă Socrate stă și tace și adevărate în toate celelalte posibilități, atât după regula de adevăr a disjuncției cât și după regulile de adevăr ale negației și conjuncției, combinate. O condițională "dacă p atunci q " poate fi parafrazată ca "non (p și non q)". În fine, o bicondițională "dacă și numai dacă p atunci q " este reductibilă la conjuncția condiționalelor lui " p " și " q " cu pozițiile antecedent-consecvent inversate, adică la "dacă p atunci q și dacă q atunci p ", fiecare componentă fiind la rândul ei reductibilă după modelul de mai sus. (Lăsăm cititorului, dacă vrea să se amuze, plăcerea de a efectua reducățiile pe exemplul peripețiilor nefilosofice ale lui Socrate.) Desigur că este convenabil, din pricina brevității și a naturaleței lor, să păstrăm construcțiile eliminabile ca pe niște prescurtări ale parafrazelor lor în termenii construcțiilor conservate; ceea ce e important este că ele sunt arătate a fi teoretic dispensabile. Rămânem, deci, în final, cu trei categorii simple și trei construcții, și o asemenea gramatică este într- adevăr simplă; sau, cum suntem tentați să zicem și noi, mai liric, simplă într- adevăr.

Când am procedat la regimentarea limbajului, scopul nostru era, s-o reamintim, stabilizarea funcției lui referențiale oscilante, astfel încât să putem spune clar care sunt angajările ontologice ale unei teorii sau ale unui discurs; simplificarea gramaticii constituie doar un mijloc în vederea atingerii acestui scop. Acum părem a fi în poziția de a face acest lucru, și iată cum.

Adevărul propozițiilor moleculare este unul derivat; derivat exclusiv din adevărul propozițiilor atomice, adică al predicățiilor. Cum stabilim însă adevărul primitiv al acestora? Sintactic, o predicăție este o propoziție de formă

standard, alcătuită dintr-un termen singular în poziție de subiect și un termen general în poziție de predicat. Putem schematiza această formă standard – cum am făcut cu funcțiile de adevăr – prin "*Fa*" unde "*a*" stă pentru subiect (și deci semnalează o poziție care poate fi ocupată de un termen singular) iar "*F*" stă pentru predicat (și deci semnalează o poziție care poate fi ocupată de un termen general); "*Fa*" simbolizează deci forma de propoziție "*a este F*". Semantic, diferența dintre un termen singular și unul general era aceea că un termen singular desemnează sau numește – sau, în orice caz, își propune să desemneze sau să numească – un singur obiect din universul de discurs, în timp ce un termen general denotă sau este adevărat despre – sau, în orice caz, își propune să denote sau să fie adevărat despre – o mulțime de obiecte, luate unul câte unul. O predicție va fi așadar adevărată sau falsă după cum termenul general care-i constituie predicatul este sau nu adevărat despre obiectul desemnat de termenul singular care-i constituie subiectul. Într-o predicție adevărată găsim deci o dublă referire la un singur obiect: o desemnare a obiectului prin subiect și o denotare a lui prin predicat. Angajarea ontologică pare să fie astfel localizată la nivelul termenilor singulari, cărora le revine funcția selectării obiectelor din universul de discurs.

Putem să ne încredem în această aparență? După cum ne reamintim, în limbajul neregimentat termenii singulari nu erau folosiți totdeauna pentru a numi: așa se întâmpla, de exemplu, în contextele citării și ale atitudinilor propoziționale, în care ei erau ziși a nu ocupa poziții pur referențiale (§ 11). Este adevărat că, prin reducerea modurilor admisibile de includere a propozițiilor în propoziții la funcțiile de adevăr, acele contexte defectuoase au fost eliminate din limbajul nostru regimentat; dar sunt ele singurele în care un nume prezumtiv poate să apară fără

să numească? Fie un nume ca "Pegas" care, deși își propune, nu reușește să numească nici un obiect; ce valoare de adevăr vom atribui propoziției "Pegas zboară", care, după gramatica noastră logică, este o predicatie în toată regula? O primă sugestie ar fi să tratăm toate propozițiile în care apar termeni singulari care nu numesc drept false; dar această convenție este inacceptabilă pentru că duce la situații inadmisibile. Dacă tratăm pe "Pegas zboară" ca falsă pe motiv că subiectul ei nu numește nimic, tot așa ar trebui să tratăm, pe același motiv, și propoziția "Pegas nu zboară"; dar aceasta este o funcție de adevăr de "Pegas zboară", și anume negația ei; și regulile noastre de adevăr ne spun că negația unei propoziții false trebuie să fie adevărată, contrar convenției propuse. O altă sugestie ar fi să adoptăm poziția vorbitorului limbajului obișnuit, care este înclinat mai curând să lase indecisă valoarea de adevăr a unor propoziții care au ca subiect termeni singulari ce nu desemnează nimic; dar gramatica noastră logică nu admite asemenea goluri de adevăr: orice propoziție corectă din punctul de vedere al acestei gramatici trebuie să fie sau adevărată, sau falsă. Se pare că, pentru rezolvarea problemei termenilor singulari care nu se referă, este necesar să adâncim analiza noastră gramaticală dincolo de punctul în care am ajuns.

Pentru a începe cu termenii generali, tratați până acum ca o categorie uniformă, să precizăm că aceștia pot să fie clasificați pe mai departe în subcategorii: termeni monadici, diadici, triadici ș.a.m.d., după cum reclamă unul, două, trei ș.a.m.d. subiecte pentru a forma o propoziție completă. Exemplele noastre de până acum foloseau, din rațiuni de simplitate didactică, numai predicate monadice ca "om", "merge" sau "cântă". Dar "întâlnește" este un predicat diadic: "Socrate întâlnește" nu constituie o propoziție completă, spre deosebire de "Socrate întâlnește pe Platon".

Verbul familiar "dă" constituie un predicat triadic, reclamând trei termeni singulari pentru a face o propoziție completă, ca în "Socrate dă o lecție lui Platon". Corespunzător se complică și reprezentările schematice ale predicățiilor: "*Fab*", când "*F*" stă pentru un termen general diadic, "*Fabc*" când "*F*" stă pentru unul triadic ș.a.m.d. Să subliniem încă o dată că o propoziție care are un singur predicat contează ca o propoziție simplă sau o predicatie, oricât de înalt ar fi ordinul predicatului și oricât de multe subiecte ar cere el în mod corespunzător. Așa cum o predicatie de forma "*Fa*" este adevărată dacă termenul general care stă pentru "*F*" este adevărat despre obiectul singular numit de "*a*", o predicatie de forma "*Fab*" este adevărată dacă termenul general care stă pentru "*F*" este adevărat despre perechea de obiecte numite de termenii singulari pentru care stau "*a*" și "*b*", În această ordine; o predicatie de forma "*Fabc*" este adevărată dacă termenul general pentru care stă "*F*" este adevărat despre tripletul ordonat de obiecte denumite de termenii pentru care stau "*a*", "*b*" și "*c*"; ș.a.m.d. Rămâne indiferent, ca și până acum, dacă un predicat monadic este un substantiv, ca "om", sau un verb intransitiv, ca "merge", dacă un predicat diadic este un substantiv, ca "magistru", sau un verb tranzitiv, ca "întâlnește" ș.a.m.d. Singurul lucru important este ca predicatul să fie "bivalent" (VAN HEIJENOORT, 1986), adică sau adevărat despre, sau fals despre orice obiect din univers; mai exact, să fie adevărat sau fals despre orice obiect individual din univers dacă este un predicat monadic, să fie adevărat sau fals despre orice pereche ordonată de obiecte individuale din univers dacă este un predicat diadic, să fie adevărat sau fals despre fiecare triplat ordonat de obiecte individuale din univers dacă este un predicat triadic ș.a.m.d. Această cerință preîntâmpină apariția golurilor de adevăr din pricina predicatelor,

asigurând că orice propoziție construită în jurul lor va fi, în mod univoc, adevărată sau falsă. Vedem acum, retrospectiv, că vaguitatea și ambiguitatea unor predicate din limbajul obișnuit, puse în evidență în § 11, sunt ambele defectivități de bivalență: un predicat vag este unul despre care nu putem spune nici că este în mod clar adevărat despre, nici în mod clar fals despre, unele obiecte din univers; iar un predicat ambiguu este un predicat despre care putem spune, cu destulă claritate, că este și adevărat despre, și fals despre, unele dintre obiectele din univers.

La rândul lor, termenii singulari pot fi, mai întâi, simpli sau compuși, după cum sunt constituiți din unul sau mai multe cuvinte. Prototipul termenilor singulari simpli îl constituie, în limbajul obișnuit, așa-numitele nume proprii, astfel încât putem conveni să-i tratăm pe toți ca *nume*: așa sunt "Socrate", "Platon" etc. Acolo unde numele însuși este compus, ca în cazul lui "Tullius Cicero", putem să-l tratăm ca pe mai multe nume – în exemplul nostru două – ale aceluiași obiect (ca în § 11). Termenii singulari compuși sunt foarte diverși. Avem, în primul rând, așa-numitele descripții singulare, ca "magistrul lui Platon", "soțul Xantipei", "filosoful condamnat să bea cucută", tot atâtea desemnări ale aceluiași obiect cu cel numit de "Socrate". Descripțiile sunt formate dintr-un termen general – "magistru al lui Platon", "soț al Xantipei", "filosof condamnat să bea cucută" – la care se adaugă o clauză de unicitate sub forma articolului hotărât. Avem apoi termenii singulari compuși cu ajutorul unor adjective demonstrative adăugate la un termen general, simplu sau compus: "acest om", "acest magistru al lui Platon". Mai avem și termenii singulari compuși cu ajutorul pronomelor relative – cum este "care a fost condamnat să bea cucută" – care sunt asimilabili, ca și cei formați cu adjective demonstrative,

descripțiilor. Geniul special al clauzei relative¹ este, cum am mai arătat, de a putea converti în termen orice propoziție, oricât de lungă: astfel, tot ce spune despre Fido propoziția "L-am cumpărat de la un om care l-a găsit" poate fi "condensat" în termenul singular compus "pe care l-am cumpărat de la un om care l-a găsit". Clauza relativă constituie un mijloc foarte flexibil de a formula condiții pe care să le îndeplinească obiectele, servind astfel la specificarea lor; dar același lucru se poate realiza cu ajutorul unei alte clauze: "astfel încât l-am cumpărat de la un om astfel încât el l-a găsit". Rezultatul sună mai artificial decât clauza relativă, dar este încă și mai flexibil decât aceasta, întrucât separă două responsabilități unite ale lui "care": aceea de a sta în poziție de termen singular înlăuntrul expresiei, transferată acum pronumelui personal "el", și aceea de a semnală începutul expresiei, preluată de "astfel încât".

Există mai apoi termeni singulari constituiți dintr-un singur cuvânt și care, din acest motiv, ar trebui să fie tratați ca simpli, deopotrivă cu numele, dar care nu sunt nume. Așa, în loc de "acest om", cu "acest" ca adjectiv, putem folosi numai "acesta" ca pronume, însoțit de gestul ostensiunii sau de alte detalii ajutătoare pentru identificare, spicuite din circumstanțele rostirii sau din contextul ei. La fel de bine

1 Ceea ce numim aici clauze sunt expresii – de regulă jucând rolul de termeni singulari – formate prin adăugarea unor "prefixe" la propoziții. În afara clauzei relative, construită prin prefixarea lui "care", ne vom mai întâlni cu următoarele:

- clauza "astfel încât" formată, cum o arată numele ei, cu ajutorul unui prefix el însuși compus: exemple, "astfel încât l-am cumpărat", "astfel încât l-a găsit";
- clauza de conținut, formată cu prefixul "că": exemple, "că l-a găsit", "că l-am cumpărat";
- clauza infinitivă, formată prin prefixarea unui verb la infinitiv: "a fi om", "a avea spini în manunchiuri de câte cinci".

putem folosi doar termenul general din expresia demonstrativă inițială, înlocuind adjectivul demonstrativ cu articolul hotărât: așa, "omul" în loc de "acest om". Întrucât în ambele cazuri sunt subînțeleși auxiliari destinați să selecteze obiectul referinței, este preferabil să le tratăm ca pe niște descripții abreviate. Același tratament pot să primească, din același motive, pronume personale ca "el", "ea", "pronume ale leneviei noastre" (1987, p. 237), folosite pentru trimiterea abreviată. În sens gramatical tradițional, ele stau cumva pentru antecedentele la care trimit, astfel încât pot fi asimilate categoriilor respective ale acestora.

Și asta încă nu e totul. Alături de varietățile de termeni singulari pomenite există încă altele, formate prin adăugarea la un termen general fie a unui articol nehotărât, ca în "un om", fie a unui pronume nehotărât, ca în "orice om", fie a unuiia negativ, ca în "nici un om". Aceștia constituie categoria termenilor singulari nehotărâți, prin opoziție la categoria termenilor singulari hotărâți, care cuprinde în fapt toate varietățile de mai-nainte. Termenii singulari nehotărâți alcătuiesc un gen bizar: sunt capabili să apară în propoziții în poziție de subiect, care este poziția standard pentru termenii singulari, dar sunt incapabili să desemneze. Nu există nici un lucru, nici un obiect, nici o clasă și nici nimic altceva, care să fie numit de "un om" sau de "orice om" (așa cum este intuitiv evident că se întâmplă cu "nici un om"), nici măcar temporar, pentru spațiul unei propoziții ca "Un om cântă" sau "Orice om este muritor" (cum este evident chiar pentru intuiție că se întâmplă în cazul lui "Nici un om nu e nemuritor"). Termenii singulari nehotărâți sunt termeni fictivi, surogate de termeni sau termeni de paie – într-un fel în aceeași situație cu numele de genul lui "Pegas" – dar, în aparență paradoxal, o cantitate considerabilă de discurs semnificativ se bazează tocmai pe ei. Reducând, cum am făcut până acum,

categoriile și operațiile limbajului obișnuit, păream a-i fi defrișat toate hățiturile; și acum constatăm că ne aflăm în fața unora noi. Regimentarea limbajului trebuie așadar să continue, dacă e să-și atingă scopul, până la eliminarea totală a acestor generatori de complicații și neclarități.

Să observăm, mai întâi, că granițele între tipurile noastre de termeni generali sau de predicate nu sunt de netrecut; ele sunt cu adevărat categorii gramaticale, adică materiale de construcție, și pe baza unor predicate de ordin mai înalt putem construi altele de ordin inferior, mergând până la cele monadice: exemplele noastre de descripții singulare erau construite pe termeni generali care, la rândul lor, erau construiți unii pe alții. Așa, din predicatele diadice "magistru" și "soț", care sunt adevărate despre toate perechile de indivizi dintre care primul s-a întâmplat să dea lecții celui de al doilea și, respectiv, despre toate perechile constituite dintr-un bărbat și o femeie dintre care primul s-a întâmplat să se căsătorească cu a doua, putem să construim predicatele monadice "magistru al lui Platon" și "soț al Xantipei", care sunt adevărate despre toți indivizii care s-a întâmplat să-i dea lecții lui Platon sau, respectiv, să se însoare cu Xantipa. Sfera predicatelor astfel construite este în mod evident mai îngustă decât a celor originare, dar ele sunt încă termeni generali: un învățăcel poate avea, simultan sau succesiv, mai mulți dascăli, și o femeie poate avea, cel puțin succesiv, mai mulți soți. Din predicatul triadic "...dă..lui...", care este adevărat despre orice triplet ordonat alcătuit dintr-un individ, un obiect și un (alt) individ astfel încât s-a întâmplat ca primul individ să-i dea ceva celui de al doilea, putem construi predicatul diadic "...dă o lecție lui...", care este adevărat despre orice pereche de indivizi dintre care primul s-a întâmplat să-l instruiască în vreun domeniu sau în vreo privință pe al doilea; iar din acest predicat diadic putem să construim mai departe

predicatul monadic "...dă o lecție lui Platon", care este adevărat despre fiecare individ care s-a întâmplat să contribuie la instrucția celebrului filosof.

Printre predicatele noastre diadice se întâmplă să existe unul cu totul special. Caracteristica lui constă în faptul că predicția construită cu ajutorul lui este adevărată numai dacă termenii singulari pe care-i leagă se întâmplă să desemneze unul și același obiect. Acesta este predicatul "...este același cu...", numit și al identității, cu o regulă de întrebuințare simplă și universală: orice lucru este identic cu el însuși și cu nimic altceva. Această uniformitate de comportament îl face admisibil în vocabularul logic al particulelor, în care este simbolizat prin semnul "=", împrumutat de la matematicieni: "este egal cu", aplicat la numere, nu este decât o particularizare a lui "este același cu", aplicat la orice obiecte (numere inclusiv). În limbajul obișnuit, operarea acestui predicat special este disimulată prin abreviere: "este același cu" este redat prescurtat ca "este", adică deghizat în predicție. "Socrate este magistrul lui Platon" constituie astfel o prescurtare pentru "Socrate este același cu magistrul lui Platon", și la fel stau lucrurile și cu "Socrate este soțul Xantipei" sau "Socrate este filosoful condamnat să bea cucută", în care predicatul diadic al identității unește câte un nume cu câte o descripție. Dar, după cum am văzut, din predicate diadice se pot construi unele monadice cu o sferă mai îngustă, operație care face din "magistru al lui Platon" și "soț al Xantipei" predicate de același ordin cu "filosof condamnat să bea cucută", adică monadice. Este suficient ca aceste predicate monadice să fie din întâmplare adevărate despre câte un singur obiect fiecare, ca "satelit natural al Pământului", pentru ca ele să se comporte ca niște termeni singulari și să justifice astfel adăugarea articolului hotărât caracteristic acestora. Dar asta înseamnă că, apucând bățul de la celălalt capăt, putem

să tratăm toate descripțiile singulare hotărâte ca pe niște termeni generali care se întâmplă să fie adevărați doar despre câte un singur obiect fiecare, schimbându-le accesul în propoziții de la poziția de subiect la aceea de predicat.

Notația simbolică aduce contrastele la vedere. Spre deosebire de predicatii, schematizate cu câteva pagini mai-nainte ca "*Fa*", "*Fb*" etc., propozițiile de identitate de felul celor de mai sus sunt schematizate ca "*a=b*", "*a=c*" și "*a=d*", unde "*a*" stă pentru un nume, respectiv "Socrate", iar "*b*", "*c*" și "*d*" stau pentru trei descripții, respectiv "magistrul lui Platon", "soțul Xantipei", "filosoful condamnat că bea cucută". Un fapt remarcabil este că descripțiile "*b*", "*c*" și "*d*" apar totdeauna în contextul lui "*=*": "*=b*", "*=c*", "*=d*". Dar fiecare dintre aceste ultime trei formule poate să fie tratată ca un predicat compact, după procedura russelliană care dizolva descripția singulară "autorul lui *Waverley*" în predicatul "a scris *Waverley*" (vezi finalul § 4). Înseamnă că, dacă o putem manevra în așa fel încât să apară numai în contextul identității – ceea ce se realizează lesne cu ajutorul clauzei "astfel încât" – orice descripție poate să fie reanalizată gramatical ca un predicat și să fie simbolizată în mod corespunzător: "*=b*" devine, să zicem, "*F*", "*=c*" devine, să zicem, "*G*", și "*=d*" devine, să zicem "*H*". Corespunzător, "*a=b*" devine "*Fa*", "*a=c*" devine "*Ga*", și "*a=d*" devine "*Ha*". În cuvinte, schimbarea poate fi redată în limbaj natural ca de la "Socrate este același cu magistrul lui Platon" la "Socrate este astfel încât el este magistrul lui Platon" ș.a.m.d. "Este" al identității nu se mai deghizează, ci se transformă efectiv în "este" al predicăției, descripțiile singulare sunt eliminate în favoarea unor predicate, iar poziția de subiect în predicăție rămâne accesibilă numai numelor. În fapt, putem elimina și numele. Relația de identitate este simetrică, astfel încât "*a=b*" poate să fie scrisă la fel de bine "*b=a*", ceea ce aduce pe "*a*" în contextul standard

de mai sus " $=a$ ", și numele adus în poziție următoare lui " $=$ " poate să fie asimilat, în același spirit russellian, descripțiilor, ca un caz degenerat; acesta este restaurabil prin parafrază banală, ca aceea a lui "Socrate" în "persoana numită Socrate", a lui "Pegas" în "animalul numit Pegas" (sau chiar, mai sugestiv, "animalul care pegasează") ș.a.m.d. Acum avem însă de făcut față unei alte probleme: dacă toți termenii singulari hotărâți – singurii, cum am văzut, capabili să desemneze – dispar prin transformarea lor în termeni generali (adevărați despre mulțimi cu câte un singur membru), căroră le este rezervată poziția de predicat, ce anume ar mai putea să joace rolul de subiect în predicăție?

Soluția la această problemă vine, paradoxal, tocmai din partea acelor termeni defectivi de referință precisă care sunt termenii singulari nehotărâți. Aceștia erau, cum ne reamintim, de felul lui "un om" sau al lui "orice om"; ei bine, ei pot să fie reduși cu toții la doi, pronumele nehotărâte "ceva" și "orice", urmați de clauza "astfel încât" și de texte cu pronume personale în opoziție cu ei: "Un om cântă" poate fi parafrizat în acest fel prin "Ceva este astfel încât el este om și el cântă", iar "Orice om este muritor" ajunge să sune "Orice este astfel încât, dacă el este om, atunci el este muritor". La fel pentru exemplele noastre de identități convertite în predicății: "Socrate este astfel încât el este magistrul lui Platon" cedează locul lui "Ceva este astfel încât el este Socrate și el este magistrul lui Platon", cu "este-Socrate" și "este-magistrul-lui-Platon" tratate ca predicate indisolubile; ș.a.m.d. Un fapt remarcabil este că pronumele noastre nehotărâte pot să fie folosite alternativ, după voie, în parafrizarea oricărei propoziții. Astfel, în loc de "ceva" putem folosi "orice" pentru a parafraza propozițiile despre Socrate și Platon și despre omul cântăreț: "Ceva este astfel încât el este Socrate și el este magistrul lui Platon" este echivalentă cu "Orice este astfel

încât, dacă el este Socrate, atunci el este magistrul lui Platon", și "Ceva este astfel încât el este om și el cântă" este echivalentă cu "Nu orice este astfel încât el nu este om sau el nu cântă". Și, convers, în loc de "orice" putem folosi "ceva" pentru a parafraza propoziția noastră despre oamenii muritori: "Orice este astfel încât dacă el este om atunci el este muritor" este echivalentă cu "Nu e cazul că ceva este astfel încât el este om și el nu este muritor".

Toate exemplele de acest fel au o structură comună, caracterizată prin apariția pronumelui personal "el" în poziția de subiect al predicățiilor și prin adăugarea la aceste predicății a unuia dintre cele două prefixe standard "Ceva este astfel încât" și "Orice este astfel încât". Atât pronumele nehotărât din prefix, cât și pronumele personal din predicăție sunt, luate separat, pro-nume fără nume pe care să le substituie, instrumente referențiale vagabonde, ca să zicem așa, care își îndeplinesc funcția referențială cu un gen de ambiguitate, perversă pentru că deliberată, caracteristic lor (1961.1, p. 6). Contextele lor separate "Ceva este astfel încât" și "el este magistrul lui Platon" nu sunt, după exigențele gramaticii noastre regimentate, propoziții autentice, adică susceptibile de adevăr și de falsitate; dar generează propoziții când sunt reunite, adică atunci când cele două pronume liber-plutitoare sunt ancorate unul la celălalt prin trimitere: "Ceva este astfel încât el este magistrul lui Platon" este, după luminile noastre de azi, o propoziție adevărată.

Situația se complică atunci când, ca în exemplul antrenând două descripții ale lui Fido, avem de-a face cu clauze "astfel încât" împachetate unele în altele; pentru că "Ceva este astfel încât l-am cumpărat de la un om astfel încât el l-a găsit" activează ambiguitatea latentă a pronumelui "el": cine a găsit pe cine? Desigur că, în mod obișnuit, oamenii sunt aceia care găsesc câini și nu invers;

dar o propoziție este cu atât mai interesantă cu cât faptul pe care îl relatează este mai puțin banal, și de unde știm noi că Fido nu este un câine cu totul excepțional? Neutralizarea ambiguității se realizează cu ajutorul unui instrument împrumutat de la matematicieni, anume *variabilele*, folosite ca în finalul § 11. Exemplul nostru devine atunci "Ceva x este astfel încât x este Fido și am cumpărat x de la ceva y astfel încât y este om și y a găsit x " pentru cazul banal, respectiv "Ceva x este astfel încât x este Fido și am cumpărat x de la ceva y astfel încât y este un om și x a găsit y " pentru cazul extraordinar. "Ceva x este astfel încât" sună barbar; mai bine "Un x este astfel încât" sau, și mai bine, "Există un x astfel încât": "Există un x și există un y astfel încât am cumpărat x de la y și y a găsit x " este astfel parafraza eliptică a cazului banal care sună cel mai apropiat de limbajul natural.

Variabilele sunt litere schematice distinctive – alese de regulă de la sfârșitul alfabetului: " x ", " y ", " z " etc. – care înlocuiesc pronumele ambigue, astfel încât structura gramaticală standard a predicățiilor nu mai prezintă decât variabile în poziție de subiect. O astfel de predicăție este zisă a fi o propoziție *deschisă*, iar variabila este zisă a fi *liberă* în ea. O propoziție deschisă nu este o propoziție așa cum o rață de lemn nu e o rață; Russell o numea "funcție propozițională"; analogul ei este o propoziție având în postură de subiect un pronume care nu trimite la nici un antecedent gramatical: "l-am cumpărat", "l-a găsit". Analogul variabilei libere este pronumele fără stăpân care apare într-o astfel de propoziție. Ca atare, o propoziție deschisă nu are nici o valoare de adevăr determinată, din pricina inexistenței unei trimiteri a variabilei: "am cumpărat x ", "a găsit x ". O asemenea propoziție poate totuși să fie *închisă* – și variabila din ea să fie astfel *legată* – prin adăugarea prefixului "Există un x astfel încât", numit

cuantificator existențial și simbolizat prin " $(\exists x)$ ", sau prin adăugarea prefixului "Orice x este astfel încât", numit *cuantificator universal* și simbolizat simplu prin " (x) "; rezultatul este o propoziție autentică, adevărată sau falsă. Cum am văzut mai-nainte în termenii lui "ceva" și "orice", unul dintre cuantificatori este dispensabil, întrucât tot ce poate fi spus cu ajutorul lui, poate și să fie parafrizat cu ajutorul celui alt și al funcțiilor de adevăr. Rotunjită astfel încât să cuprindă toată informația relevantă, propoziția despre Fido devine, în limbajul simbolic al cuantificării,

$$(\exists x) (\exists y) (\exists z) (x \text{ este Fido. } y \text{ este un om. } z \text{ este Quine. } y \text{ a găsit } x. z \text{ a cumpărat } x \text{ de la } y),$$

care se citește "Există un x și există un y și există un z astfel încât x este Fido și y este un om și z este Quine și y l-a găsit pe x și z l-a cumpărat pe x de la y ". Apariția unei variabile în cuantificator constituie antecedentul inconfundabil la care trimit aparițiile ei din predicății, eliminându-se în acest fel orice ambiguitate, iar poliloghia anaforică rezultantă este prețul pe care trebuie să-l plătim pentru această dezambiguizare.

La urma urmei, nici nu este un preț prea mare, compensat cum este de economia teoretică obținută în acest fel, pentru că gramatica noastră este de o simplitate extremă în fundamente. Prin eliminarea completă a termenilor singulari, lexiconul este redus la variabile și predicate, iar gramatica la patru operații, predicăția, cuantificarea existențială (întrucât treaba lui " (x) " poate să fie făcută la fel de bine de " $\sim (\exists x) \sim$ "), și două funcții de adevăr. Și întrucât variabilele sunt termeni de paie, *dummy*, întregul nostru limbaj se reduce la o operare cu predicate după un mănunchi de reguli formale stricte, adică la un calcul al predicatelor.

Relativ la limbajul astfel canonizat putem să dăm, în fine, un răspuns neechivoc la întrebarea ce anume entități asumă o teorie dată: ea asumă acele entități care sunt *valori* ale variabilelor sale legate. Pe de o parte, o variabilă *stă*, în propoziții, în poziții potrivite *pentru* nume; dar, pe de altă parte, ea poate să *ia* valori, care nu sunt numele ce i-ar putea fi substituite, ci entitățile care constituie *domeniul* de referință al teoriei respective sau universul sau ontologia ei; ceea ce atestă primatul semantic al pronumelui. Quine amintește în repetate rânduri vorba de duh a lui Peirce, după care numele (substantivul, *noun*) ar putea fi definit ca o parte de vorbire pusă în locul unui pronume (*pronoun*), astfel încât ar fi mai bine numit pro-pronume (*pro-pronoun*) (1960, p. 186; 1961.1, p. 13; 1987, p. 237). Într-o teorie matematică, de exemplu, variabilele stau pentru numerale, dar iau ca valori numere; raportul între o variabilă și o valoare a sa este raportul între semn și obiect. *A fi înseamnă a fi valoare a unei variabile*; astfel rezumă Quine criteriul angajării ontologice. Varietățile referinței se văd astfel triplate: în afara denotării de către termenii generali și a desemnării de către termenii singulari, avem luarea de valori de către variabile.

Altfel spus, o teorie asumă acele obiecte care trebuie să existe pentru ca propozițiile teoriei să fie adevărate. Acesta este, pur și simplu, sensul intenționat al cuantificatorului " $(\exists x)$ ": "există un x astfel încât". El reprezintă o încapsulare simbolică a unei expresii neechivoc referențiale a limbajului obișnuit, selectată tocmai din acest motiv. Legătura între cuantificare și ontologie este asigurată, după cum se vede, în mod banal: cuantificării îi este rezervat prin decizie rolul unic de instrument pentru vorbirea în general despre obiecte. În notația noastră canonică a cuantificării aflăm astfel restaurarea legii și a ordinii, pentru că a parafraza o propoziție a limbajului obișnuit în cel

regimentat înseamnă, înainte de toate, a face explicit conținutul ei ontic. (1959, §§ 1-3, 9, 16, 33-37; 1960, pp. 157-190; 1966.8, p. 66; 1966.19, pp. 224- 229; 1966(a).2; 1969(a).5, p. 315; 1970, pp. 15-34; 1972(a), pp. 452-453; 1987, pp. 156-159, 192-195, 236-239.)

§ 14. Extravaganța ontologică

*Am vorbit defăimător despre barba lui
Platon, și am insinuat că e încălțită.*

Așadar, regimentarea limbajului are menirea de a face posibilă enunțarea unui criteriu transparent și neechivoc al angajării ontologice: o teorie exprimabilă în limbaj canonic se angajează la existența tuturor și numai a acelor obiecte care constituie domeniul variabilelor cuantificării, adică la existența tuturor și numai a acelor obiecte care, luate ca valori ale variabilelor legate, fac adevărate propozițiile închise ale teoriei.

Întreaga performanță a limpezirii în acest fel a angajării ontologice este rezultatul unei simplificări pe care o ilustrează foarte bine transformările pe care le suferă, în trecerea de la limbajul obișnuit la cel regimentat, un singur cuvânt al celui dintâi: cuvântul "este". "Este" îndeplinește în limbajul obișnuit (cel puțin) trei funcții care pot să fie distinse destul de net după contextele în care apare: avem un "este" al predicăției, ca în "Socrate este om", un "este" al identității, ca în "Socrate este magistrul lui Platon", și un "este" al existenței sau al ființării, ca în "Socrate este" înțeleasă după modelul arghezianului "să te pipăi și să urlu: este!". Regimentarea înlătură această triplă ambiguitate. Cum o face pentru primele două sensuri, am văzut deja: "este" al predicăției este preluat și păstrat ca atare, iar "este" al identității este redus la "este" al predicăției prin tratarea termenilor singulari ca termeni generali adevărați, cum se întâmplă, despre câte un singur obiect. În ce privește al treilea sens, sinonim cu "există", acesta este, cum am văzut,

transferat cuantificatorului existențial, categoria gramaticală bizară a prefixului pentru propoziții deschise. Această din urmă transformare este, poate, cea mai spectaculoasă: dacă în lexiconul obișnuit figurează un cuvânt "există" (ca sinonim al lui "este" în sensul ontologic) cu statutul de termen general sau de predicat (denotând, eventual, proprietatea ființării), în limbajul regimentat pur și simplu nu există un asemenea predicat. Altfel spus, spre deosebire de "Socrate cântă" din limbajul obișnuit, care devine prin regimentare " $(\exists x) (x \text{ este socrate și } x \text{ cântă})$ " (cu "socrate" fără majusculă ca semn că e luat ca termen general) "Socrate există" din limbajul obișnuit nu devine prin regimentare " $(\exists x) (x \text{ este socrate și } x \text{ există})$ ", ci, pur și simplu " $(\exists x) (x \text{ este socrate})$ ". A spune că printre predicatele limbajului regimentat nu există nici un "există" (sau vreun sinonim), înseamnă a spune că o propoziție de forma " $(\exists x) (x \text{ există})$ " nu figurează printre cele tolerate de gramatica logică: ea este, pur și simplu, galimatie negramatică, comparabilă cu "Socrate Platon" sau "merge cântă" din § anterior.

Urgența unui criteriu clar al angajării ontologice este dictată nu numai de dezordinea, în această privință, a limbajului obișnuit, ci și de extremele remarcabile pe care absența lui le induce chiar în filosofie: o ontologizare abuzivă de o parte, și o repudiare în bloc a problematicei ontologice ca problematică autentică, de cealaltă.

Primul gen de extremism ontologic este ilustrat în istoria filosofiei de ceea ce Quine numește "vechea cimilitură platonicească a non-ființei": non-ființa trebuie să existe în vreun sens, altminteri ce sens ar avea să spui chiar că *ea* nu există? În termeni gramaticali: la ce antecedent trimite pronumele subliniat din fraza precedentă? Această "doctrină încâlcită, care a tocit adesea tăișul briciului lui Occam", decurge după cum urmează. Să presupunem că, într-o dispută despre Pegas, unul dintre interlocutori ar fi

încălinat să-i conteste existența. Dar dacă Pegas n-ar exista, atunci, folosind cuvântul "Pegas" el n-ar vorbi despre nimic și, prin urmare, ar fi non-sens să spună chiar că Pegas nu există. Prin urmare, este imposibil să se conteste într-o manieră inteligibilă existența lui Pegas; generalizând, în orice dispută ontologică, poziția negativă apare ca fiind autodestructivă, întrucât susținătorul ei se pune în poziția absurdă de a respinge anumite entități în exact aceleași cuvinte în care le admite. Apare că numai propozițiile existențiale afirmative pot să aibă sens.

Pe de altă parte, dacă ne îndreptăm atenția spre formele afirmative ale enunțurilor existențiale apar dificultăți de altă natură. Nimeni nu se poate convinge ușor – și cu atât mai puțin poate convinge un interlocutor – că, pentru orice nume pe care l-am inventa și în jurul căruia am țese o mitologie, ar trebui să existe o regiune a spațiu-timpului în care să se găsească o entitate corespunzătoare: un cal cu aripi, în carne și oase, în cazul lui "Pegas". Diferitele încercări de a ieși din această dificultate s-au dovedit a fi nepromițătoare.

O ieșire ar fi că Pegas există sub forma unei idei în mintea oamenilor – și această poziție pare să fie automat generalizabilă: la urma urmei, orice am ajunge să gândim, oricât de fictiv, există *ipso facto* ca idee în mintea noastră, după toate intuițiile unei folosiri corecte, neabuzive, a lui "există". Dar tot atât de lesne iese la iveală că o asemenea poziție se bazează pe o confuzie grosieră a două entități extrem de diferite: când vorbim despre Partenon, de exemplu, nu avem nici un moment în vedere ideea de Partenon, ci un obiect fizic palpabil. Să reflectăm puțin, în registrul invocat al sensurilor și al non-sensurilor, la propoziția "Belerofon îl caută pe Pegas": e clar că Belerofon nu caută ideea de Pegas, pe care o posedă deja în minte; ce altceva i-ar putea ghida căutarea? Pe scurt, la ceea ce avem

noi în minte se referă nu numele "Pegas", ci o locuțiune mai complexă, anume "ideea de Pegas". Dacă se referă câtuși de puțin la ceva, "Pegas" se referă la Pegas.

O ieșire alternativă din dificultate a putut să pară recursul la așa-numitele entități posibile. Îndeobște folosim cuvântul "posibil" în antiteză cu "actual" (sau cu "manifest", sau cu "efectiv"); dar această folosire cunoaște în fapt două accepțiuni care trebuie să fie distinse. Într-o primă accepțiune, "posibil" poartă asupra așa-numiților viitori contingenți: într-un moment de timp t_1 care este prezentul vorbitorului, acesta face referire la ceva care există în momentul t_2 , viitorul vorbitorului. În această accepțiune, între "posibil" și "actual" nu există decât deosebirea de localizare a entităților în timp, nerelevantă pentru tratarea timpului deopotrivă cu spațiul și astfel pentru o folosire atemporală a lui "există", ca în "Socrate există", pe care tăgăduitorul de astăzi al lui Pegas o recunoaște ca adevărată; lucrurile din viitor și din trecut sunt tot atât de reale ca și cele din prezent, de aceea asemenea posibili sunt numiți posibili actualizați (sau, cu un termen dispozițional care să dea satisfacție trăirii noastre încăpățănate a prezentului, actualizabili). Într-o a doua accepțiune, termenul "posibil" poartă asupra unor entități prezumtive care nu sunt plasate nicăieri în universul spațio-temporal și a căror pretenție la existență nu se sprijină decât pe caracterul lor necontradictoriu, pe faptul că nu sunt grevate de imposibilitate logică; aceștia sunt posibili neactualizați, și Pegas este un asemenea posibil. În această ipostază, Pegas este tot atât de distinct de ideea de Pegas pe cât este Partenonul de ideea de Partenon. Iar când spunem că Pegas nu există, subînțelegem de fapt că el nu are atributul actualității, ceea ce este deopotrivă cu a spune despre Partenon că nu e roșu sau că nu are atributul roșeții: în

fiecare dintre cazuri spunem ceva despre o entitate a cărei existență nu este pusă la îndoială.

Posibilia neactualizați sunt, totuși, deficitari sub un aspect important: ei umflă ontologia noastră cu niște entități pentru care nu avem nici un criteriu de individualizare; or, ce sens are să vorbim despre niște entități despre care nu putem să spunem când sunt identice și când nu, când sunt două și când este una singură, adică despre care nu putem spune că sunt identice cu sine și distincte una de alta? Maxima "Nici o entitate fără identitate" ar trebui să sune ca o platitudine în ontologie (1981.12, p. 102; 1990, p. 52); pentru că, dacă nesocotim această exigență și admitem, totuși, niște semi-entități fără identitate, aceasta riscă să ne împingă pe un tobogan pe care rostogolirea nu mai are sfârșit, silindu-ne să admitem nu numai posibilia neactualizați, ci și imposibilii, la urma urmei: dacă nu poți să spui că Pegas nu există fără să admiți existența lui Pegas, nu poți să spui nici că nu există cupola rotundă pătrată de pe Berkeley College fără ca, prin însuși acest fapt, să-i admiți existența. Nu servește la nimic să spui că expresia "cupolă rotundă pătrată" n-are înțeles, pe motiv că "obiect rotund pătrat" este o expresie autocontradictorie, sinonimă cu "obiect rotund nerotund", spre deosebire de "cal cu aripi", care nu este sinonimă cu "cal necal"; pentru că teoria descripțiilor a lui Russell ne învață cum să parafrazăm o propoziție de felul "Cupola rotundă pătrată de pe Berkeley College nu există", care conține nonsensul denunțat, prin "Nimic nu este rotund și pătrat și o cupolă pe Berkeley College", care are un înțeles ireproșabil. N-am putea, așadar, să admitem posibilia neactualizați dar să respingem imposibilii; generalizând, ar trebui să admitem orice: dar în acest caz nu se mai vede care ar fi sensul unei teorii a existenței. Să adăugăm că, deși Quine discută această poziție în termenii unor filosofi imaginari, ea este

destul de bine ilustrată de teoria obiectelor a lui Meinong – "dincolo de ființă și de neființă" (vezi CHISHOLM, 1972) – care l-a influențat pe însuși părintele teoriei descripțiilor într-o anumită fază a evoluției lui filosofice.

Demontată, ontologizarea abuzivă își dezvăluie clar mecanismul, destul de simplu în fond. Angajarea ontologică este localizată în două componente de limbaj, distincte atât morfologic cât și sintactic: o angajare implicită sau tacită, localizată în nume (și, prin generalizare, în termenii singulari hotărâți), care apar în propoziții în postură de subiect; și o angajare explicită, localizată în verbul "există", care apare în propoziții ca predicat. Dacă ne întrebăm ce înseamnă a spune că un nume (sau, în general, un termen singular hotărât) poartă cu sine o prezumție existențială tacită, atunci, întrucât o presupunere sau o asumpțiune poate fi formulată explicit numai într-o propoziție, răspunsul care se oferă de la sine este că numele funcționează ca un comprimat al unei asemenea propoziții; de exemplu, numele "Pegas" ar trebui luat ca o abreviere pentru ceva de felul "Există ceva numit Pegas (care)...". Dar dacă lucrurile stau într-adevăr așa, atunci o propoziție de felul "Pegas există", dezvoltată în așa fel încât să scoată implicitul la vedere, ar suna "Există ceva numit Pegas care există"; iar una de felul "Pegas nu există" s-ar dezvolta în "Există ceva numit Pegas care nu există". În mod evident, întregul nostru discurs ontologic – care nu poate fi alcătuit decât din propoziții, afirmative și negative – se vede astfel prins în cleștele dilemei banalitate/falsitate; și un critic al analiticității cu greu s-ar putea abține de la a remarca, ironic, ce bine se conformează aceste dezvoltări atât descripției kantiene a propoziției analitice – predicatul este dinainte cuprins în subiect (prima parafrază, poziția afirmativă) – cât și criteriului kantian al analiticității –

negația unei asemenea propoziții conduce la autocontradicție (a doua parafrază, poziția negativă).

În limbajul nostru regimentat nu mai există nici o cale care să conducă într-o asemenea fundătură, grație eliminării din lexicon a ambelor elemente din interjocul cărora rezulta rătăcirea, termenii singulari și predicatul de existență. "Pegas există" este parafrazată prin "Există un x astfel încât x este Pegas", care este evaluată ca falsă, iar "Pegas nu există" este parafrazată prin "Nu există un x astfel încât x este Pegas", evaluată ca adevărată. Din această perspectivă, poziția criticată aici ca ontologizare abuzivă se face vinovată de o răsturnare scandaloasă a valorilor de adevăr: o propoziție falsă este transformată într-una nu pur și simplu adevărată, ci logic sau necesar adevărată, adică o tautologie, iar o propoziție adevărată este transformată nu într-una pur și simplu falsă, ci într-una logic sau necesar falsă, adică într-o autocontradicție.

În asemenea circumstanțe, apare ca psihologic explicabilă – chiar dacă nu ca teoretic acceptabilă – reacția extremă a Cercului de la Viena, care a decretat pur și simplu că problemele filosofice sunt pseudo-probleme. Cu repudierea răspicată a ontologiei s-a însărcinat purtătorul de cuvânt cel mai autorizat al acestei mișcări, într-un articol intitulat "*Empiricism, Semantics, and Ontology*" (CARNAP, 1972, Anexa A). Quine i-a replicat în "*On Carnap's Views on Ontology*" (1966.11).

Carnap începe prin a împărți problemele ontologice în două categorii, interne și externe, relativ la ceea ce el numește un cadru sau un context (*framework*: în versiunea românească termenul a fost tradus prin "carcasă") lingvistic. Problemele interne privesc anumite entități *din* acest context, cele externe privesc contextul în ansamblu. Problemele interne au un caracter teoretic autentic, putând fi rezolvate prin investigații empirice (factice) sau logice;

altfel spus, enunțurile de existență care reprezintă răspunsuri la problemele de acest gen pot fi caracterizate ca adevărate sau false. Problemele externe n-au un caracter teoretic, ci unul practic, pragmatic: răspunsurile la ele echivalează cu decizia de a accepta sau de a respinge un context lingvistic, iar deciziile, nefiind enunțuri, nu pot fi caracterizate ca adevărate sau false. De exemplu, relativ la contextul lucrurilor, putem să ne întrebăm dacă există cutare sau cutare lucru, de pildă lebede negre sau inorogi; acestea sunt probleme interne, la care așteptăm răspunsuri de la oameni de știință, presumabil de la biologi, ca urmare a unor investigații empirice. Problema externă a acestui context este dacă există, în genere, lucruri; și răspunsul, afirmativ sau negativ, interpretat ca acceptare sau respingere a lumii lucrurilor, echivalează în fapt doar cu acceptarea sau respingerea limbajului lucrurilor. În această dihotomie intern-extern transpare dihotomia științific-metafizic: problemele metafizice sunt externe, și metafizica se face vinovată de confuzia deciziilor cu enunțurile.

Desigur că, pentru a lua decizia acceptării sau respingerii unui context lingvistic, trebuie să-l putem specifica: în ce fel s-ar putea face asta? Răspunsul lui Carnap poate fi dat direct în termenii gramaticii logice, în aparență într-un mod simplu și clar. Spunem "în aparență" pentru că referirile lui Carnap la "introducerea" unui gen "nou" de entități – în speță, entități abstracte – sugerează că un context lingvistic ar trebui să fie tratat ca un sub-limbaj al unui limbaj mai larg, mai curând decât ca un limbaj de sine stătător; și este într-adevăr problematic dacă Carnap avea în vedere o asemenea relativizare la un limbaj de fond. În orice caz, un context lingvistic este caracterizat, pe de o parte, de o mulțime de predicate; unul dintre acestea numit de Carnap "de nivel superior", este predicatul universal sau "categoria" contextului, aplicabil

la toate entitățile despre care vorbim în respectivul context, de exemplu "lucru" pentru contextul lucrurilor, sau "număr" pentru contextul numerelor: el furnizează însuși numele contextului în cauză. Celelalte predicate au aplicabilitate numai la anumite specii ale genului de entități dat, cum sunt, de exemplu, "lebedă" sau "inorog" pentru contextul lucrurilor, ori "număr prim" pentru contextul numerelor. Pe de altă parte, Carnap rezervă fiecărui context un stil propriu de variabile, despre care sunt predicabile respectivele predicate și care iau ca valori entități caracteristice contextului. Referirea la stiluri de variabile întărește impresia că un context lingvistic ar trebui tratat ca un sub-limbaj al unui limbaj de fond mai larg; altminteri un singur stil de variabile ar fi suficient. Dar sentimentul nostru de nesiguranță cu privire la poziția efectivă a lui Carnap persistă, pentru că în continuare el tratează probleme ca aceea a existenței numerelor în genere drept interne dacă sunt formulate *după* acceptarea contextului respectiv, și drept externe dacă sunt formulate și li se răspunde *înaintea* acceptării, răspunsurile fiind relevante pentru decizia însăși; or, ideea folosirii unui limbaj înainte de acceptarea lui este una care poate să ne pună în încurcătură.

Quine găsește astfel că e necesar să se reformuleze distincțiile pe baza cărora discută de fapt Carnap. Din descrierea celor doi pași prin care se introduce un context lingvistic – introducerea categoriei și introducerea stilului de variabile – apare că dihotomia carnapiană a problemelor de existență este una între întrebări de forma "Există cutare și cutare?" în care "cutare și cutare" epuizează domeniul unui stil particular de variabile, și întrebări de exact aceeași formă, dar în care "cutare și cutare" nu epuizează domeniul unui stil de variabile; Quine le numește în consecință probleme categoriale și probleme subclasiale. Problemele externe sunt toate categoriale; dar cele interne cuprind atât

chestiuni de subclase cât și chestiuni de categorii. Dacă lebedele negre constituie o subclasă a lebedelor, atunci răspunsul afirmativ la întrebarea dacă există lebede negre *implică* răspunsul afirmativ la întrebarea dacă există lebede în genere; și dacă lebedele în genere sunt o subclasă a lucrurilor, atunci "Există lebede" implică "Există lucruri"; iar acesta din urmă este un răspuns la o întrebare categorială. Nimic din forma acestei propoziții nu semnalează dacă ea este un răspuns la o întrebare "internă" sau la una "externă". Pe de altă parte, folosirea stilurilor distinctive de variabile, pe care se bazează împărțirea problemelor în categoriale și subclasiale, semnalează o supralicitare de către Carnap a teoriei tipurilor a lui Russell; de la teoria alternativă a mulțimilor a lui Zermelo și de la "descendentele" acesteia, folosirea unor stiluri de variabile diferite a decăzut la condiția unui "accident tipografic sau editorial" (1966.11, pp. 132-133), lipsit de însemnătate și eliminabil fără nici o urmare teoretică. Or, într-o notație care nu presupune nici o distincție de stiluri de variabile, toate problemele privind acceptanța oricărui gen de entități – a numerelor în general, a entităților abstracte în general și chiar a lucrurilor în general – devin probleme subclasiale: tot atât de subclasiale ca și problema existenței lebedelor negre sau a numerelor prime mai mari decât un milion. Putem, desigur, să calificăm un răspuns la o întrebare "categorială" și "externă" drept banal – în sensul de implicat de răspunsuri la întrebări "subclasiale" și "interne" – și, ca urmare, să calificăm însăși problema "externă" respectivă drept pseudo-problemă – în sensul de problemă deja rezolvată prin rezolvarea problemelor "interne"; dar asta e altceva decât o confuzie între enunțuri și decizii, și chiar altceva decât o confuzie între enunțuri cu înțeles și enunțuri lipsite de înțeles, pentru că un enunț nu poate implica o decizie, și un enunț cu înțeles nu poate implica unul fără.

O graniță așa de ușor de traversat de o relație atât de tare ca implicația nu poate constitui o bază pentru contrastul pe care empirismul logic voia să-l instituie între știință și filosofie (cel puțin nu în cazul filosofiei de inspirație științifică). Diferențele sunt numai de grad: ceea ce este resimțit ca propriu-zis filosofic nu se distinge decât prin lărgimea categoriilor, și dacă acceptarea unui sistem conceptual cuprinzător include un moment de decizie, același lucru este inclus și în acceptarea oricărei ipoteze științifice. (1960, p. 275; 1961.1, pp. 1-19; 1966.11; 1969.4, pp. 91-92; 1981.12, pp. 102, 107; 1990, p. 52.)

§15. Reducția ontologică

*...două ontologii, dacă sunt explicit
corelate unu-la-unu, sunt empiric
deopotrivă...*

Dacă are sens să spui că n-are sens să pui o întrebare la care s-a răspuns dinainte, și dacă extravaganta de orice fel repugnă oamenilor echilibrați care suntem, ce-ar avea sens să ne întrebăm, ontologic vorbind? Găsim, în textele quineene, *prima facie*, cel puțin trei asemenea întrebări: 1) Ce sunt obiectele unei teorii? 2) Cum adjudecăm între (teorii cu) ontologii rivale? 3) Care ar fi ontologia cea mai potrivită pentru toate scopurile științei, așa cum ni le înfățișăm noi astăzi?

Ca să începem cu prima întrebare, formula la care am ajuns în urma regimentării limbajului, "A fi înseamnă a fi valoare a unei variabile", servește doar la a distinge expresiile care au importanță ontologică de cele care n-au; ea însă nu ne spune ce sunt obiectele pe care o teorie le numără printre valorile variabilelor sale legate. Apariția unei propoziții de felul "Câinii sunt numeroși" într-o teorie (biologică, eventual) semnalează faptul că acea teorie admite speciile printre obiectele ei; pentru că, în ciuda formei gramaticale plurale, "câine" apare în această poziție nu ca un termen general, ci ca unul singular. Parafraza regimentată a acestei propoziții ar fi " $(\exists x)$ (x este specia câine și x are numeroși membri)"; teoria afirmă că există o entitate distinctă de câinii individuali în ciuda faptului că numele ei propriu este "Câine", dar nu ne spune – cel puțin în această propoziție – ce sunt speciile, la fel

cum o teorie care afirmă că există numere prime mai mari decât 100 admite numerele în ontologia ei, dar nu ne spune – cel puțin în acea afirmație – ce este un număr. Îndeobște, la o întrebare de forma "Ce este un *F*?" se dă un răspuns de forma "Un *F* este un *G*"; și dacă "*F*" este o categorie în limbajul teoriei în care se pune întrebarea, "*G*" trebuie să aparțină unui limbaj mai larg. Teoria care include în limbajul ei predicatul "*F*" dar nu și predicatul "*G*" este zisă *teoria-obiect*, iar teoria care include în limbajul ei predicatul "*G*" la fel de bine ca și predicatul "*F*" (sau o "traducere" a lui) este zisă *teoria de fond*. Răspunsul la întrebarea ce sunt obiectele teoriei-obiect se poate da numai în teoria de fond: nu găsim, spune Quine, nici o diferență între a *specifica* un univers de discurs, propriu unei teorii, și a *reduce* acel univers la altul, propriu altei teorii; și el a numit acest fenomen relativitate a referinței. Acordând o importanță specială "categoriilor", Carnap pare să fi avut la urma urmei un *insight*, chiar dacă rău-descrifat: acela al inscrutabilității referinței absolute.

Să ne reamintim experimentul mintal quinean al traducerii radicale. În § 4 l-am văzut pe lingvistul nostru de teren traducând "Gavagai" prin "Iepure". Acestea erau propoziții de ocazie, echivalate în virtutea stimulo-sinonimiei lor; dar fiind propoziții de un singur cuvânt, fiecare dintre ele poate fi la rândul ei echivalată, după gramatica lingvistului, cu un termen; ceea ce înseamnă că "gavagai" ar fi coextensiv cu "iepure", adică ar fi un termen general care se referă la iepuri. Dar dacă e să distingem între "dat" (*given*) și "pus" (*posit*), ceea ce-i este "dat" lingvistului este doar comportamentul observabil al băștinașilor în situații externe observabile; iepurile ca referință este "pus" de el însuși, și datul nu este o garanție pentru pus. Deși propoziția de observație "Gavagai" este ferm traductibilă prin propoziția de observație "Iepure", această traducere,

fiind holofrastică, nu este suficientă pentru a fixa referința lui "gavagai" ca termen. Ca termen, "gavagai" poate să tolereze alternative multiple: el ar putea fi, într-adevăr, un termen general care să denote iepuri, dar și unul care să denote fragmente de iepure nedetașate (nu vorbim noi despre urechea lui Beethoven sau despre *cea rămasă* a lui Van Gogh?), sau stadii de iepure (nu vorbim noi despre un Wittgenstein I și un Wittgenstein II?). Dacă vom compara acea porțiune dispersată a universului care este alcătuită din iepuri cu acea porțiune care este alcătuită din părți de iepure nedetașate și cu aceea alcătuită din stadii de iepure, vom constata că avem de-a face cu aceeași porțiune de fiecare dată; singura diferență între alternativele presupuse este în felul în care o tăiem în felii. După o presupunere și mai fantezistă încă, "Gavagai" ar putea să fie un termen singular, desemnând fie contopirea sau fuziunea iepurilor (adică porțiunea de univers de mai-nainte, numai că tratată ca un obiect unic dispersat, după procedura generală de convertire a unui termen de masă într-unul singular din § 12), fie ca o proprietate recurentă, "iepuritatea" sau proprietatea de a fi iepure (nu vorbește NOICA – 1981, p. 26 – despre "socratitatea" lui Socrate?). Nu putem să limpezim lucrurile prin ostensiune, adică supunând "gavagai" băștinașului în prezența unor stimulări potrivite, pentru că ori de câte ori arătăm spre un iepure, arătăm simultan spre un stadiu de iepure (acela în care se află animalul în momentul ostensiunii), spre o parte nedetașată a lui (urechea, să zicem, sau trunchiul), spre o parte din fuziunea iepurilor și spre locul în care se manifestă sau se "instantiază" iepuritatea. În practică, lingvistul nostru s-a descis, desigur, pentru una din cele cinci referințe alternative de mai sus: conform supoziției noastre, el s-a hotărât să trateze "gavagai" ca pe un termen general pentru iepuri, bazat pe presupunerea rezonabilă că, dată fiind

asemănarea oamenilor între ei, un obiect durabil recurent este referința cea mai probabilă pentru o rostire scurtă care e cel mai probabil să fie un termen, cum stau lucrurile în propriul lui limbaj. Dar, făcând astfel, el a fixat referința termenului străin numai relativ la propriul lui limbaj, care joacă rolul de limbaj de fond; nu în mod absolut. O chestiune de ontologie absolută ar fi aceea dacă, în limbajul lingvistului însuși, termenul "iepure" se referă într-adevăr la iepuri. Dar o asemenea întrebare n-ar face decât să declanșeze o regresie: se referă la iepuri în ce sens al lui "iepure"?; și aceasta este o mostră de întrebare fără sens, din lipsa unui limbaj de fond la care să se regreseze, așa cum se regresa de la limbajul băștinașului la cel al lingvistului. Pentru un limbaj de fond "ultim", întrebările ontologice de acest fel nu au sens: ontologia lui este primitivă și, astfel, înscrutabilă. Acesta era, se pare, *insight*-ul rău-descifrat al lui Carnap: într-o teorie dată, întrebarea ce sunt obiectele acelei teorii nu poate primi decât răspunsuri autorepetitive (sau tautologice sau analitice, într-un cuvânt banale) și, în acest sens al reclamării unei teorii de fond în care să li se răspundă nebanal, ele apar într-adevăr ca "externe" pentru teoria obiect. Reducția la o teorie de fond apare, așadar, ca fiind singura modalitate satisfăcătoare de specificare a obiectelor unei teorii: lingvistul nostru nu făcea decât să "reducă" un limbaj sălbatic la cel domestic.

Exemplul traducerii radicale ilustrează mai curând inscrutabilitatea referinței nerelativizate decât reducția ontologică în sens tare, de economie ontologică; lingvistul nu face decât să proiecteze prin empatie universul lui asumat în cel al băștinașului, fără să economisească nimic. În dorința lor de a separa știința de non-știință – de exemplu de metafizică, sau de religie – empiriștii logici au fost preocupați de reducerea unor noțiuni prezumtive la altele mai puțin prezumtive (vezi § 6) ca modalitate de realizare a acestui

deziderat: Noțiunile care s-ar fi pretat la o asemenea reducere ar fi fost eliminate prin reducția însăși, iar cele care ar fi rezistat, s-ar fi demască *ipso facto* ca neștiințifice. Quine preferă să vorbească mai curând în termeni de predicate decât în termeni de noțiuni și, prezumabil, condiția pe care ar fi trebuit s-o îndeplinească reducerea unui predicat la altele, pentru a fi satisfăcătoare, ar fi fost formularea în termenii acestor alte predicate a unei propoziții deschise care să fie coextensivă cu predicatul de redus, adică să fie satisfăcută de aceleași valori ale variabilelor¹; această condiție apare a fi satisfăcută în exemplul didactic al lui "gavagai". Cerința coextensivității preîntâmpină orice economie ontologică; dar există, chiar la empiriștii logici, exemple de "reducție noțională" care nu satisfac această cerință. Quine citează în această ordine de idei explicitarea de către Carnap a măsurilor sau a numerelor "impure" (n mile, n secunde, n grade) prin recurs la numerele pure. Astfel, citind propoziția "Temperatura lui x este de n grade Celsius" ca "Temperatura în grade Celsius a lui x este n ", Carnap realizează mai mult decât o simplă schimbare a ordinii

- 1 Condiția ar fi putut fi formulată, pentru exemplul care urmează, pur și simplu ca înlocuire a unui predicat cu altul, coextensiv cu el. Referirea la o propoziție deschisă are menirea să facă explicit ordinul predicatului de redus (în exemplul nostru, diadic): în genere, un predicat n -adic poate fi coextensiv cu o propoziție deschisă în n variabile.

În cazurile banale, propoziția deschisă este formulată în termenii aceluiași predicat; dar cazurile cele mai interesante sunt acelea în care propoziția deschisă este formulată în alți termeni. De exemplu, termenul didactic "autor", este coextensiv cu propoziția deschisă " x este autorul lui y ", care nu face decât să marcheze prin numărul variabilelor ordinul predicatului, dar și cu propoziția deschisă " x a scris y ", în care termenul "autor" este înlocuit cu termenul "a scris"; ceea ce e important este că atât predicatul cât și cele două propoziții deschise sunt adevărate despre (sau satisfăcute de) exact aceeași mulțime de perechi ordonate care sunt alcătuite dintr-un om și o carte.

cuvintelor fără nici un fel de urmări; el înlocuiește, de fapt, predicatul diadic " H " al temperaturii, care era folosit în așa fel încât propoziția simbolică " $H(x, \alpha)$ " însemna "Temperatura lui x este α " (în limbajul explicit al cuantificării: "Există un x și există un α astfel încât temperatura lui x este α ") cu predicatul diadic " H_C " al temperaturii-în-grade-Celsius, care este folosit în așa fel încât propoziția simbolică " $H_C(x, n)$ ", la care se reduce acum " $H(x, \alpha)$ ", înseamnă "Temperatura în grade Celsius a lui x este n " (în limbajul explicit al cuantificării: "Există un x și există un n astfel încât temperatura în grade Celsius a lui x este n "). Dar " H " nu este coextensiv cu " H_C " și nici cu vreo propoziție deschisă formulată în termenii lui " H_C " în timp ce " H " se aplica la entități prezumtive de tip α (adică era predicabil despre variabila " α ", care lua ca valori numere impure: "atâtea grade Celsius"), " H_C " se aplică la entități de tip n (adică este predicabil despre variabila " n ", care ia ca valori numere pure, numere pur și simplu). Stilurile diferite ale variabilelor semnaleză tocmai segregarea domeniilor valorilor lor; or, dacă valorile pe care le iau variabilele sunt altele, nu se mai poate vorbi despre coextensivitate. Ceea ce părea la prima vedere o permutare de cuvinte inofensivă apare acum ca o degradare a unui termen, "grade Celsius", la statutul de particulă sincategorematică, de "silabă" a sincreticului "temperatură-în-grade-Celsius"; ceea ce echivalează cu o adevărată expulzare a unor entități – numerele "impure" – din univers. Vechiul univers includea obiecte fizice (valori ale variabilei " x "), numere pure (valori ale variabilei " n ") și numere impure (valori ale variabilei " α "), în timp ce noul univers include numai obiecte fizice și numere pure. Un univers cu trei genuri de entități a fost redus la unul cu numai două: economia ontologică, pe care o presupune reducția în sens tare, este evidentă.

Cerința asigurării coextensivității ca o condiție a unei reducții satisfăcătoare a predicatelor își avea rațiunea ei: ea era destinată să ne asigure că nici un lucru despre care era adevărat un predicat vechi nu va fi lăsat pe dinafară de noua propoziție deschisă care-l înlocuiește, că nici o propoziție adevărată formulată în termenii vechiului predicat nu va rămâne fără o parafrază corespunzătoare într-o închidere adevărată a noii propoziții deschise; cu alte cuvinte, că toate scopurile pe care le serveau vechile predicate sunt servite de noile propoziții deschise, astfel încât să nu se piardă în procesul reducției nimic din ceea ce considerăm că merită numele de cunoaștere. Dar această asigurare poate să fie obținută fără a pretinde coextensivitate: ceea ce ne trebuie este doar o regulă prin care fiecăruia dintre obiectele vechii teorii îi este substituit un obiect din noua teorie. Quine numește această regulă cu un termen juridic, *proxy function*, ceea ce s-ar traduce aproximativ prin funcție de delegare, sau de împuternicire, sau de procură. Grație reinterpretării vechilor predicate, locuitorii vechilor obiecte le pot îndeplini toate funcțiile. Pentru exemplul prezentat, a cărui valoare este în primul rând una didactică, funcția de delegare este simplu funcția "câte grade Celsius", care ia ca argumente numere de grade Celsius și ca valori numere pure: $f(n^{\circ}\text{C})=n$.

Reducția noastră apare astfel ca fiind dublă și completă: obiectele inițiale au fost înlocuite și termenii inițiali au fost reinterpretați, revizia în ontologie mergând mână-n mână cu revizia în ideologie (în sensul din § 11 al acestui din urmă termen). Totuși, dacă trecem cu vederea simpla inversiune a ordinii cuvintelor, comportamentul verbal continuă netulburat: aceleași observații care determinau acordul (sau dezacordul) cu propoziția "Temperatura acestei bucăți de metal este de 100 grade Celsius" o fac și pentru parafraza ei "Temperatura în grade Celsius a acestei bucăți de metal

este de 100", și tot așa pentru toate suratele lor; la acest nivel nimic nu s-a schimbat realmente, nimic din cunoașterea noastră nu s-a pierdut, și, în practică, putem chiar să vorbim în vechile noastre propoziții, cu vechea lor ordine a cuvintelor, cu condiția să le înțelegem tacit ca pe parafrazele lor. Singurul lucru care s-a schimbat este că de acum înainte nu vom mai fi săcăiți de dispute sterile cu privire la existența unităților de măsură, de genul: "Există mile? Dacă da, sunt ele toate absolut la fel? Dacă da, cum pot fi două sute între Boston și New York?" "Desigur că există mile; oriunde ai 1760 yarzi, ai o milă." "Dar nu există nici yarzi; există numai corpuri de diferite lungimi." "Așadar, Pământul și Luna sunt separate de corpuri de diferite lungimi?"; și ne putem imagina urmarea degenerând în invectivă și ocolind în orice caz problema.

Rezumând, pentru a fi satisfăcătoare, o reducere a unei teorii θ (teorie-obiect) la o altă teorie θ' (teorie de fond) trebuie să îndeplinească două condiții, una ontologică și una ideologică:

1) să existe o funcție de delegare care să admită ca argumente toate obiectele din universul lui θ și care să ia ca valori obiecte din universul lui θ' ;

2) fiecărui predicat primitiv n -adic al teoriei reduse θ să-i fie asociată, pentru fiecare n , o propoziție deschisă în n variabile în teoria reducătoare θ' , în așa fel încât predicatul respectiv din θ să fie satisfăcut de un n -tuplu de argumente ale funcției de delegare totdeauna și numai când propoziția deschisă corespunzătoare din θ' este satisfăcută de n -tuplul de valori corespunzător. (Această a doua condiție poate să fie luată ca o explicitare a ceea ce, în finalul § 8, era numit "reconstrucție de predicate" și era destinat să reconcilieze logic două teorii echivalente empiric.) "Argumentele" sunt lucrurile la care se aplică funcția, iar "valorile" sunt rezultatele acestei aplicări. (În termenii

structurii teoriilor științifice din § 7, aceste două condiții stabilesc principii de legătură între teorii.)

Exemplul cel mai serios de reducere care satisface asemenea condiții, în care Quine își are contribuția lui proprie și din care pare a se și inspira în generalizările lui filosofice, îl constituie reducerea aritmeticii, ca teorie a numerelor, la teoria mulțimilor sau logica claselor. În acest caz, numerele sunt înlocuite cu un anumit gen de clase, anume clasele de clase (clasele ai căror membri sunt alte clase, nu indivizi de natura obiectelor, de exemplu), ordonate într-o progresie capabilă să îndeplinească toate funcțiile unei alte progresii, anume șirul numerelor naturale (întregii pozitivi plus zero). Funcția de delegare atribuie fiecărui număr n o clasă a tuturor claselor cu n membri, iar predicatele aritmeticii (ca "sumă", "egalitate" etc.) cedează locul unor construcții logice din propoziții deschise de forma " x este un membru al lui y ", "membru" fiind singurul predicat primitiv al teoriei reducătoare. "Progresia lui Frege, a lui Von Neumann și a lui Zermelo, toate prezente în universul nostru de valori (dacă acceptăm o teorie obișnuită a claselor)... sunt toate adecvate ca explicitări ale numărului natural fie socotite în universul nostru în adaos" (1960, p. 263); "*Explicitarea înseamnă eliminare*" (1960, p. 260). În locul unui univers care include clase de toate felurile și numere, ne putem mulțumi cu un univers care include *numai* clase.

Un alt exemplu, de un interes filosofic tot atât de tradițional, poate, ca și acela al naturii numerelor, îl constituie posibila rezolvare a așa-numitei *mind-body problem* prin eliminarea entităților mentale. Orice partizan al entităților mentale care respinge spiritele decorporalizate este ținut să admită că, pentru orice stare de spirit sau mentală există o stare fiziologică – adică fizică – concomitentă a corpului întovărășitor: acesta este vechiul și îndelung-dezbătutul

dualism al spiritului și corpului, care a generat inevitabil problema relațiilor de conceput între cele două serii de stări paralele. La prima vedere, orice acțiune voluntară apare ca un efect al acțiunii spiritului asupra corpului și orice senzație ca un efect al acțiunii corpului asupra spiritului; dar un dualism cu interacțiune este confruntat cu dificultatea imaginării unui mecanism al acestei interacțiuni, compatibil cu "îndrăgitele legi de conservare ale fizicienilor" (puse în cauză de încercări de felul celei a lui POPPER & ECCLES, 1977). Pe de altă parte, un dualism aseptice este intelectualicește neatrăgător din pricina redundanței lui "monumentale", pe care Quine ar deplânge-o pe bună dreptate (1981, p. 18); alternativa atrăgătoare ar fi monismul. Quine ia drept evident faptul că nu există nici o speranță – în orice caz, nu într-o filosofie de inspirație științifică – de a se putea susține monismul mental prin atribuirea de stări mentale tuturor obiectelor fizice; și atunci nu ne rămâne decât monismul fizic. E adevărat că termenii pe care-i utilizează în mod normal psihologia sunt termeni mentaliști, adică unii despre care se presupune că denotă stări mentale: psihologii cuantifică înconfundabil și fără ezitare asupra percepțiilor, de exemplu; dar tot atât de adevărat este că stările corporale sunt specificabile chiar în acești termeni mentaliști. Ele sunt stările care întovărășesc presupusele denotate ale termenilor mentaliști; și atunci de ce să nu ne stabilim de-a dreptul la ele ca denotate ale termenilor mentaliști înșiși? Stările mentale ar fi înlocuite de o subclasă specială a stărilor corporale, funcția de delegare ar fi aici ceva de genul "este concomitent cu", iar reconstrucția predicatelor mentaliste ar consta în reinterpretarea lor fizicalistă: am vorbi în continuare despre percepții, dar am avea în vedere procese fiziologice din scoarța cerebrală. Ar fi un caz de traducere "mută" sau tacită, care ar lăsa predicatele neatinse, dar le-ar schimba

denotația, cam ca în cazul lingvistului nostru de teren, care, în § 6, comunica cu băștinașii în termeni de posesiune demoniacă, dar îi lua ca referindu-se la atacuri de epilepsie. Parafrazând așa-numita teorie a identității psiho-fizice a lui Herbert FEIGL (1958), psihologii și fiziologii vorbesc în limbi diferite despre aceleași lucruri, și anume despre acelea despre care vorbesc fiziologii activității nervoase superioare. "A repudia entitățile mentale nu înseamnă a nega că simțim sau măcar că suntem conștienți; înseamnă doar a relata și a încerca să descriem aceste fapte fără a asuma entități de un gen mental. ... Chestiunea este dacă, într-o explicație ideală ultimă a oricui, sau într-o explicație practică prezentă a oricui putem explica, este eficace să ne întocmim sistemul conceptual în așa fel încât să delimităm un domeniu de entități sau de unități de un gen așa-numit mental în adaos la cele fizice. Ipoteza mea, avansată în spiritul unei ipoteze a științei naturii, este că nu e eficace" (1966.18, pp. 213, 214). Justificarea și aici, dacă justificare este, este pragmatică. (1960, § 54; 1961.4, pp. 65-66; 1966.17; 1966.18; 1969.2; 1973, pp. 131-132; 1975, p. 320; 1981.1; 1981.3, pp. 34, 36-37; 1984, p. 294; 1987, pp. 132-134, 180-183, 236-238; 1990, pp. 31-32, 51-52, 96.)

Vom încheia acest § cu o prezentare a unui ultim exemplu de reducere ontologică, poate cel mai ilustrativ pentru maniera de abordare pe care am numit-o "de inspirație științifică" și care este în întregime aceea a lui Quine.

"Nici o entitate fără identitate", decreta § 14; dar identitatea este o sursă populară de perplexități filosofice, chiar dacă lăsăm deoparte cazurile fictive, ca acela al lui Pegas, sau ultrabanale, ca acela al grămezii și al cheliei. Fiecare om se schimbă continuu, trupește și sufletește; și atunci cum poate continua să fie același, el însuși? Cum poate fi identic acest bătrân rablagit cu nou-născutul de acum șapte – sau opt, sau nouă – decenii? Cum te poți

scâlda de două ori în același râu când apele lui se primenesc continuu? Restaurată de atenieni, mai este corabia lui Tezeu identică cu cea originală? Chiar și atunci când ultima scândură a putrezit și a trebuit să fie înlocuită? Cu venirea moleculelor, corabia lui Tezeu decade chiar până la statutul promiscuu al grămezii: câte molecule din ea putem îndepărta fără ca ea să înceze să mai fie aceeași?

Corpurile, obiectele fizice de talie mijlocie de felul iepurilor, al merelor sau al corăbiilor, păreau să fie – ontogenetic ca și filogenetic – primii și cei mai legitimi candidați la statutul de entități, tocmai pentru că individualizarea lor părea să fie asigurată automat prin înseși mecanismele noastre perceptive înăscute: pur și simplu "vedem" unde începe și unde se termină un corp, un iepure, un măr sau o corabie, și corpurile sunt mutual exclusive; o corabie nu se include în – și nici nu se suprapune, nici total și nici parțial cu – o altă corabie, astfel încât nimic nu pare mai neproblematic decât să spui când ai de-a face cu o corabie și când cu două. "Ontologia, atunci când vine, este o generalizare a somatologiei" (1973, p. 88). Dar acum "vedem" că nu tot ce vedem se individualizează bine în toate cazurile; există situații în care simpla inspecție vizuală nu mai ajunge, cum o mărturisește corabia evoluândă a lui Tezeu. Sentința neînduplecată a § 14 apare a fi, ca orice sentință neînduplecată, mai ușor de pronunțat decât de executat.

De vină sunt clasificările grosiere ale simțului comun, pe care le oglindește limbajul obișnuit. În § 13 subliniam superficialitatea unor contraste între categoriile gramaticale tradiționale, de exemplu între substantive, adjective și verbe, capabile toate să ocupe, în propozițiile de bază ale limbajului regimentat, o unică și aceeași poziție – aceea de predicat. Avem acum ocazia să subliniem o nouă ineleganță a acestei gramatici, anume în tratarea pătinoare pe care o rezervă problemelor temporale în

detrimentul celor spațiale: orice verb trebuie să aibă un timp, nici unul nu trebuie să aibă un loc. Exaltarea gramaticală a timpului este generatoare de complicații nenecesare, mergând până acolo încât să ne oblige să dăm verbelor un timp chiar atunci când timpul este cel mai departe de gândurile noastre, de exemplu atunci când suntem preocupați exclusiv de probleme spațiale, ca în geometrie. Chiar în precesul regimentării și chiar în limbajul deja regimentat a trebuit să folosim, de formă, prezentul indicativ; și a trebuit să spunem, cu verbele la acest timp, că o asemenea folosire este înțeleasă ca atemporală; și putem să adăugăm acum că o asemenea folosire atemporală ne dă posibilitatea să mânuim informația temporală deopotrivă cu cea spațială.

Să reflectăm puțin la modul în care izbutește limbajul obișnuit să se descurce în mânăuirea informației spațiale, în lipsa unei modalizări spațiale a verbelor. Vom găsi că o face cu ajutorul unor "cuvinte indicatoare" (Russell: "egocentrice") dintr-o altă categorie gramaticală disponibilă, aceea a adverbelor (și cu câteva prepoziții travestite adverbial): "aici", "acolo", "unde", "oriunde". "unde", "pretutindeni", "aproape", "departe", "alături", "înainte", "după", "la", "în". Dar vom mai găsi și că fiecare dintre aceste cuvinte indicatoare spațial își are un corespondent destul de exact într-un indicator temporal: pentru "aici" avem "acum"; pentru "acolo" avem "atunci"; pentru "unde" – "când"; pentru "oriunde" – "oricând"; pentru "pretutindeni" – "totdeauna"; pentru "unde" – "cândva"; pentru "aproape" – "devreme"; pentru "departe" – "târziu"; pentru "alături" – "îndată". Cât despre "înainte", "după", "la" sau "în", ele nici măcar n-au nevoie de un corespondent: pur și simplu sunt slugi la amândoi stăpâni. Chiar reflecțiile filosofice de două parale ale simțului comun sunt împerecheate în asemenea tandemuri

spațio-temporale: exclamații de felul "Cât suntem de mici!" și "Cât suntem de trecători!" sunt auzite la fel de des și cu intenția aceleiași morale.

Ineleganța de care vorbeam stă în redundanța timpului verbelor. N-avem nevoie de o modalizare temporală a verbelor la fel cum n-avem de modalizarea lor spațială, de care n-are nevoie nici limbajul obișnuit, pur și simplu pentru că ambele modalizări sunt deja realizate în folosirea adverbilor, care sunt într-adevăr ceea ce spune numele lor: "ad-verbe", adică "la verbe". Dacă cuantificăm asupra spațiului și timpului, incluzându-le în ontologia noastră, toate adverbele enumerate mai sus devin termeni singulari nehotărâți și, în haina artificială a variabilelor sau în tovărășia lor, apar în predicatii în poziție de subiect.

Tratarea nediscriminatorie a spațiului și a timpului este loc comun în știință, unde, prin intermediul sistemelor de coordonate, spațiul cu cele trei dimensiuni ale sale și timpul cu dimensiunea sa unică devin un mediu unic, spațiu-timp, cu patru dimensiuni, dintre care primele trei rămân – punct cu punct – spațiu, și a patra rămâne – punct cu punct – timp, la fel ca și înainte. Un precedent pentru o asemenea tratare poate fi regăsit schițat chiar în limbajul comun, în care măsurăm distanțe și localizăm poziții relativ la un obiect anume, de exemplu la Piața Sf. Gheorghe din București, și măsurăm durate și localizăm momente relativ la un eveniment anume, de exemplu la nașterea lui Cristos.

În fața unei asemenea tratări, perplexitățile filosofice privitoare la identități pălesc și dispar. Râul lui Heraclit era un exemplu tipic de proces, caracterizat prin întindere în timp așa cum un obiect este caracterizat prin întindere în spațiu; o dată ce punem întinderea în timp pe același plan cu întinderea în spațiu, atenți la spațiul proceselor și la timpul obiectelor deopotrivă, nu mai vedem în a intra în același râu în două timpuri diferite o dificultate mai mare

decât în a intra în același râu în două locuri diferite. Dacă pricina încurcăturii este diferența de substanță, atunci substanța râului este alta în același loc de la timp la timp la fel cum e alta în același timp de la loc la loc: identitatea râului nu este mai controversabilă într-o privință decât în cealaltă. Un proces își are părțile lui temporale, care sunt stadiile lui; și chiar dacă nu te poți scălda de două ori în același stadiu de râu, te poți scălda în două stadii diferite care să fie stadii ale aceluiși râu, și asta este ceea ce constituie scăldarea repetată în același râu. "Problema" lui Heraclit se rezolvă astfel (cum preconizau Wittgenstein și empiriștii logici care l-au urmat) prin soluție; nu e nevoie să inventăm o logică nouă, în care principiul necontradicției să fie înlocuit de o lege a unității contrariilor și pe care s-o botezăm "dialectică" sau oricum altcumva. Pseudo-paradoxele lui Zenon, izvorâte din aceeași tratare asimetrică a spațiului și a timpului, sunt făcute inofensive când ne dăm seama că infinit de multe perioade de timp pot să se însumeze într-o perioadă finită la fel de bine cum o distanță finită poate fi divizată în infinit de multe distanțe componente; un matematician ar spune că întrecerea lui Ahile cu broasca țestoasă este o chestiune de șiruri convergente. Și tot așa sunt risipite și nedumeririle privitoare la identitatea personală peste timp: prima și a șaptea decadă ale unui om sunt părți temporale sau stadii ale unui om, în ciuda eterogenității lor, la fel cum capul și picioarele lui sunt părți spațiale ale lui, în ciuda eterogenității lor; lucrul acesta noi l-am simțit à propos de iepuri și de Wittgenstein încă din § 15.

Obiectul fizic spațio-temporal constituie o rafinare bine-venită a corpurilor grosiere ale simțului comun, care se individualizau din considerente nu de absență a schimbării, ci de continuitate a ei. Această continuitate a schimbării este recuperată acum în "forma" obiectelor cvadridimensionale: un corp care crește devine un obiect ascuțit spre

trecut iar unul care se contractă devine un obiect ascuțit spre viitor, ca să zicem așa: trucurile cinematografice care suprapun secvențe de mișcare sunt sugestive în această privință. Părțile unui obiect fizic cvadridimensional sunt particule-evenimente, adică puncte-momente pline, și fiecare dintre acestea este un obiect fizic la rândul lui, cu o individualitate bine-definită. Un corp al simțului comun apare astfel ca un obiect difuz, care ocupă o porțiune de spațiu-timp vagă din pricina aderențelor sporadice la împrejurimile lui; câștigăm precizie dacă eliminăm corpurile în favoarea obiectelor fizice cvadridimensionale. Funcția de delegare este aici "este loc-timpul lui": o corabie devine loc-timpul unei corăbii, sau, ca să zicem așa, filamentul de spațiu-timp ocupat de ea, cu o lungime în spațiu măsurată în metri și o lungime în timp măsurată în ani – secole dacă e vorba de corabia lui Tezeu. Aceasta din urmă, în particular, este un obiect ramificat începând dintr-un anumit stadiu al ei, și continuitatea urmează ambele ramuri. Moleculele care rămân în ea multă vreme își păstrează neschimbată poziția în spațiu și și-o schimbă numai pe cea în timp; cele care pleacă din ea își schimbă și poziția în spațiu începând cu o anumită poziție în timp; dar fiecare poziție în spațiu-timp constituie un punct-moment plin care intră în mulțime, și relativ la mulțimea integrală nu se pune nici o problemă de identitate. Fiecare stadiu momentan al corăbiei, cu o moleculă în plus sau în minus, constituie într-adevăr un obiect distinct, deși este numai o parte a corăbiei; nimic nu împiedică însă un obiect întreg identic cu el însuși să aibă părți distincte una de alta, după cum nimic nu împiedică o mulțime dată să includă submulțimi distincte în același timp în care rămâne identică cu sine. Pentru obiectele fizice cvadridimensionale, operativitatea maximei din § 14 este în întregime restabilă.

Obiectele fizice à la Quine aduc o mare simplificare teoretică, fiind capabile să acomodeze entități de genurile cele mai pestrițe și mai îndepărtate de corpurile simțului comun: instituții, evenimente, stări etc. Președintele sau Președinția Statelor Unite ale Americii este un obiect à la Quine, deși nu un corp. El este un obiect spațial discontinuu, alcătuit din segmente temporale dintre care fiecare este și un stadiu – de patru, sau opt, sau chiar mai mulți ani – al unui corp omenesc. Obiectul începe cu venirea la putere a lui George Washington și se va sfârși într-un moment imprevizibil, o dată cu un stadiu imprevizibil al unui corp omenesc imprevizibil azi. La fel este și Dalai Lama – minus mitul reîncarnării, care nu e necesar. O gripă este un stadiu al segmentului afectat al corpului victimei. O epidemie de gripă este o mulțime de asemenea stadii ale unor corpuri diferite. În mod asemănător, o bătălie este suma stadiilor adecvate ale combatanților. Orice combinație, oricât de bizară, de exemplu o monedă aflată acum în buzunarul cuiva, o bătălie navală din antichitate și ideea de Pegas din capul unui realist medieval, se califică drept un obiect dispersat, grație faptului că orice poate să fie un membru al unei mulțimi fără să fie nevoie să fie juxtapus celorlalți membri în spațiu sau în timp; mulțimile nu sunt grămezi. Așadar, ideea de obiect fizic à la Quine este în același timp foarte generală și foarte generoasă; dar să nu subestimăm prețul care trebuie plătit pentru această adevărată erupție de simplitate teoretică. Deși avem de-a face cu o reducere ontologică – adică o eliminare a unui șir întreg de genuri de entități – ontologia rezultantă este umflată, pentru că universul obiectelor fizice à la Quine este mai dens decât cel al corpurilor, instituțiilor, evenimentelor, stărilor etc. luate laolaltă, chiar dacă le adăugăm toate animalele mitologice și toți zeii lui Homer. (1959, pp. 210-211; 1960, pp. 116, 170-173, 262-266; 1961.4, pp. 65-66;

1966.17; 1966.18; 1969.2; 1970, p. 30; 1973, pp. 131-132; 1975, p. 320; 1981.1; 1981.3, pp. 34, 36-37; 1984, p. 294; 1987, pp. 132-134, 180-183, 236-238; 1990, pp. 31-32, 51-52, 96.)

§ 16. Decizia ontică

*E distanță mare de la cupa obiectivă
la buzele subiective.*

Dacă disciplinarea limbajului face posibilă clarificarea angajărilor ontologice ale unei teorii, reducția ontologică ne dă, retrospectiv, conștiința de sine a actului asumării ontologiei: dacă anumite entități pot fi repudiate, înseamnă că ontologia nu este – în orice caz, nu este în întregime – ceva care s-ar impune de la sine și în mod irevocabil, ci este mai curând rezultatul unei opțiuni, al unei angajări, al unei "puneri". Mitul genezei prin cuvânt s-ar putea să nu fie decât licărul poetic al acestei conștiințe de sine ontologice. Cum s-a văzut, reducția ontologică antrenează teorii care pun universuri diferite, dar care vizează să sistematizeze o aceeași mulțime de "date" sau "fapte", ceea ce înseamnă că sunt competitive sau rivale; ei bine, care este criteriul alegerii între ele? Dacă, de exemplu, optăm – ca în cazul reducățiilor – pentru o teorie cu un univers mai economic, sau, dimpotrivă, pentru una cu un univers mai bogat, cum poate fi justificată o asemenea opțiune? Aceasta era, ne reamintim, întrebarea care venea la rând după cele privitoare la indiciile neechivoce ale angajării ontologice și la specificarea obiectelor acestei angajări pentru o teorie dată. Răspunsul lui Quine la această a treia întrebare este că acceptarea de către noi a ontologiei unei teorii este identică în principiu cu acceptarea de către noi a adevărului acelei teorii; adică, în măsura în care suntem rezonabili, vom accepta cel mai simplu sistem conceptual în care "faptele" brute pot fi

potrivite și, astfel, ordonate sau sistematizate. Necazul cu acest răspuns stă în clauza rezonabilității.

Să încercăm, așadar, să spunem pe nume acestei rezonabilități; adică, pe un nume mai analitic. Decizia acceptării unei teorii ca adevărată era văzută, în § 8, ca rezultanta a două forțe sub tensiunea cărora orice teorie se află în același timp: o forță "externă", reprezentând tendința spre obiectivitate sau spre acordul cu "lumea", și o forță "internă", reprezentând tendința spre sistematicitate sau spre acordul cu sine. Simplitatea teoriei ține de considerente sistematice, reprezentând aspectul economic al sistemului, iar capacitatea ei de a ordona "fapte brute" ține de considerente de obiectivitate, dacă se presupune că obiectivitatea nu este decât un alt nume, mai scurt, dat corespondenței cu faptele. Dar cele două tendințe nu sunt convergente. De una singură, tendința spre obiectivitate s-ar solda cu o imensă și absolut nemaniabilă înregistrare haotică de fapte sau de date, iar tendința spre simplitate, de una singură, s-ar solda în cele din urmă cu un mit, de o frumusețe "geometrică" poate, dar lipsit de orice fundament real. Cel mai simplu sistem în care pot fi potrivite faptele trebuie să fie astfel rezultatul hibrid al inhibării reciproce a celor două tendințe divergente; și, întrucât tendințele n-au o unitate de măsură comună, rezultatul nu poate fi decât unul de convență, un compromis – și unul din mai multe posibile. Oameni cu temperament filosofic diferit vor diferi în gradul de diluție a dovezilor pe care sunt dispuși să-l tolereze în schimbul unui beneficiu sistematic dat, și vice-versa. "Aceasta a fost diferența dintre Ernst Mach și atomiști. Aceasta este diferența între intuizioniști și închinătorii la logica clasică. Aceasta este diferența dintre școala de la Copenhaga a fizicienilor cuantici și partizanii variabilelor ascunse" (1981.3, p. 31). Rezonabilitatea, orice ar fi ea, este departe de a fi un lucru simplu și clar.

Pentru un suflet empirist, dorul de obiectivitate ar trebui să primeze; dar sistemul lui conceptual este ținut să includă, ca orice teorie științifică de altfel, o parte angajată la entități inaccesibile faptului brut, în favoarea cărora el nu poate avea decât dovezi indirecte, *via* interanimarea propozițiilor: dovezi consistând, adică, doar în modul armonios, sistematic, în care această parte neobservațională se îmbină într-un tot coerent cu partea accesibilă observației. În termenii noștri regimentați, el este ținut să cuantifice existențial propoziții deschise de felul " x este o moleculă" la fel de bine ca și propoziții de felul " x este un iepure". Dacă ne întrebăm ce ar putea să conteze ca dovadă în favoarea unor asemenea cuantificări, răspunsul nu poate fi simplu sau general. Pentru propoziția despre iepuri, dovadă stă în "mărturia directă a simțurilor", spre fericirea sufletului empirist; dar pentru propoziția despre molecule, dovada nu mai poate fi de acest gen: moleculele, ni s-a spus, sunt prea mici pentru a putea fi văzute. Fizicianul care pune aceste entități ipotetice începuse prin a fi interesat, ca tot profanul, de sistematizarea unor adevăruri generale care pot fi spuse în termeni de simț comun despre lucruri obișnuite; dar în acești termeni, cel mai bun lucru pe care l-a putut obține a fost o combinație rău-conectată de teorii despre proiectile, bile de biliard, conducție a căldurii, atracție capilară etc. El găsește la un moment dat că, pentru universul suplimentat cu noile entități – un "sescvivers" decretat de el însuși – poate născoci o teorie care să aducă vechile fenomene miscelane sub acoperământul unic al legilor familiare ale mișcării mecanice, din care ele pot fi derivate. Noua teorie este mai simplă decât combinația celor vechi și se acordă cu ele în toate consecințele ei pentru lucrurile obișnuite observabile, ceea ce ajunge atunci să constituie dovada ei empirică indirectă.

La o analiză mai atentă, cerința simplității este de fapt ubicuă: ea operează totdeauna și pretutindeni. Contrastul pe care-l zugrăveam mai sus între dovezile indirecte pentru moleculele inobservabile ale fizicianului și dovezile directe pentru lucrurile observabile ale simțului comun – iepurii, corăbiile și tot restul – este în realitate defăimător și nefondat. A spune că simțurile mărturisesc *direct* în favoarea lucrurilor obișnuite înseamnă a spune că noi cunoaștem aceste lucruri numai *mijlocit* prin simțuri. Ceea ce ne furnizează "nemijlocit" simțurile sunt senzații și percepții, pete de lumină și culoare sau sunete; iepurii și corăbiile nu sunt de găsit printre ele mai mult decât moleculele. Adunând laolaltă evenimente senzoriale dispersate și tratându-le ca percepții ale unui singur obiect – *e pluribus unum* – reducem complexitatea haotică a fluxului experienței noastre la o simplitate conceptuală ușor de mânuit. Chiar și cel mai iscoditor observator are a decide tot timpul dacă să trateze două observații similare ca întâlniri repetate cu unul și același obiect fizic sau ca întâlniri unice cu două obiecte fizice distincte; și el decide în așa fel încât să simplifice imaginea lui cuprinzătoare despre lume în care aceste percepții trebuie să-și găsească locul potrivit. Dar asta înseamnă că lucrurile cele mai obișnuite ale simțului comun sunt "puse" la fel ca moleculele fizicianului. Dacă avem dovezi pentru existența lucrurilor de simț comun, le avem numai în modul ("indirect") în care se poate spune că avem dovezi pentru existența moleculelor. Convers, dacă există vreun sens în care moleculele fizicianului sunt nereale, o ficțiune a imaginației omului de știință, în același sens și lucrurile obișnuite sunt nereale, numai că o ficțiune a imaginației întregii specii umane. Putem să nu-i urmăm pe filosofii care, de la Berkeley, au încercat să expulzeze obiectele fizice din universul lor și să se descurce numai cu datele nude ale

simțurilor (ceea ce arată că reducția ontologică este un "dejă vu" în istoria filosofiei); dar trebuie să le concedem *insight*-ul că obiectele noastre cele mai familiare sunt puse. Fizicianul pune moleculele în mod explicit, din rațiuni recunoscute, într-un târziu al istoriei noastre, în timp ce punerea lucrurilor obișnuite este implicită, fără alte rațiuni decât aceea tacită a valorii de supraviețuire, și în timpurile imemorabile ale preistoriei speciei; dar din punctul de vedere al organizării experienței, ipoteza moleculelor și ipoteza lucrurilor obișnuite sunt la fel. Cu atât mai bine, desigur, pentru molecule.

A numi "pus" un pus nu înseamnă a-l desconsidera. Orice lucru căruia îi concedem existență este un pus din punctul de vedere al descrierii procesului construcției-de-teorie și, simultan, un lucru real din punctul de vedere al descrierii lumii de către teoria care este construită, și construită tocmai în acest scop. Iar punctul de vedere al teoriei nu trebuie privit ca fictiv, pentru că nu putem niciodată să ne plasăm undeva în afara punctului de vedere al *oricărei* teorii; tot ceea ce putem face este să adoptăm punctul de vedere al celei mai bune la care putem apela în momentul dat respectiv. Atâta doar că "cea mai bună teorie" nu este o expresie mai bună decât "cea mai rezonabilă alegere".

Teoria noastră cuprinzătoare despre lume se gradează de la cel mai concret fapt despre iepuri și corăbii până la cele mai abstracte speculații despre curbura spațiu-timpului și despre creația continuă de atomi de hidrogen într-un univers în expansiune; și dovezile noastre se gradează corespunzător de la observațiile cele mai specifice până la considerațiile cele mai larg sistematice. Cum arăta § 9, moștenim această teorie cuprinzătoare de la înaintașii noștri și încercăm să potrivim în ea barajul continuu de impresii senzoriale cu care ne asaltează lumea externă; și unii dintre noi se aventurează din când în când

s-o modifice, într-un punct sau altul, elaborând ipoteze noi în același timp în care continuă să se bizuie pe rest, ca niște navigatori într-o corabie a lui Tezeu pe care trebuie s-o reconstruiască pe marea deschisă, în același timp în care continuă să navigheze cu ea. Dintre cele două forțe care se cumpănesc în alegerea între ipotezele rivale, una poate să fie, pentru un timp mai lung sau mai scurt, inoperantă: observația sau experimentul crucial care ar putea decide din punctul de vedere al obiectivității pot să fie multă vreme amânate pentru că deocamdată imposibile, și atunci simplitatea rămâne arbitru final. Dar nu numai simplitatea ontologiei; economia ontologică propovăduită de Occam trebuie să fie luată doar ca o parte a unei recomandări mai largi, de economie și simplitate a teoriei în general. Combinația teoriilor premoleculare ale fizicianului poate să fie văzută ca fiind mai economică în ontologie, întrucât nu presupune moleculele, dar teoria lui moleculară este în orice caz mai economică în numărul legilor fundamentale, independente unele de altele; și dacă el găsește că o funcție de delegare poate să substituie tuturor vechilor corpuri obișnuite grupări mai mari sau mai mici de molecule, rata inflației ontologice apare a fi mai mică decât părea la prima vedere, și este compensată din plin de simplitatea teoriei.

Alegem, așadar, între teorii rivale nu absolut separate, ci plasate într-o teorie de fond; ceea ce înseamnă că, în ultimă instanță, alegerea între teorii cu universuri de discurs parțiale echivalează cu alegerea între variante de eventuale modificări ale unor teorii cu universuri de discurs mai largi, în ultimă instanță între modificări ale teoriei noastre de fond ultime, care este teoria noastră totală a lumii sau sistemul nostru conceptual global. În aceste alegeri, dacă filosofia este una de inspirație științifică, ne lăsăm ghidați de ceea ce este numit în mod vag metoda științifică, adică de un gust pentru lucruri simple combinat

cu un gust pentru lucruri vechi. Conservatorismul este capabil să constituie o virtute a unei ipoteze, alături de simplitate. Predicțiile neizbutite ar trebui, în calitatea lor de presiune externă, să condamne fără drept de apel teoria din care au fost derivate; ar trebui s-o condamne astfel cel puțin în ochii empiriștilor programatici care suntem. Totuși, uneori, ne descoperim încercând să scuzăm eșecul a una sau două predicții prin invocarea fie a unei greșeli de observație, fie a unei intruziuni de factori nedepistați; acesta este, cum spuneam, impasul empiristului care ajunge să vadă coada teoretică dând din câinele empiric. Principiile noastre familiare, pe care le protejăm la acest preț în fața unor dovezi adverse răzlețe, au în favoarea lor încrederea în unealta încercată, și familiaritatea principiului poate fi regăsită la lucru chiar în punerea moleculelor, devreme ce teoria cinetico-moleculară ne permitea să aducem legile gazului sub incidența vechii noastre mecanici a bilelor de biliard. Conservatorismul este o ridicare la rang de principiu a leneviei noastre, dar și o strategie de reconstrucție a sistemului conceptual care favorizează revizia minimă. Adevărul despre lume poate să fie atât de complicat, și atât de îndepărtat de ceea ce credem noi astăzi, încât să fie nevoie de mulți pași conservatori pentru a atinge, în drumul spre el, un punct pe care l-am putea atinge altminteri printr-un salt temerar; dar cu cât saltul este mai lung, cu atât mai gravă este o eventuală eroare unghiulară, o abatere de la direcția bună. Conservatorismul combină avantajele unei răspunderi limitate pentru fiecare pas cu avantajele păstrării unui număr maxim de opțiuni viabile pentru pasul următor.

Conservatorismul poate să dea verdicte consonante cu cele ale simplității. Pașii noștri către adevăr, oricât de complicat ar fi acesta, pot fi făcuți cu cea mai mare încredere atunci când la fiecare pas este aleasă ipoteza cea mai simplă.

Dar verdictele nu sunt totdeauna consonante. O mare simplificare poate să îndreptățească o îndepărtare destul de drastică de principiile noastre familiare, și istoria ne furnizează exemple remarcabile de acest fel: pierderea beneficiului familiarității este, în cazul teoriei cuantice sau al teoriei relativității, regretată poate, dar compensată și supracompensată de câștigul în simplitate. În fond, corabia este destinată navigației; și asigurarea unei cât mai depline manevrabilități poate să ceară, din timp în timp, chiar reparații capitale, cu toată dificultatea realizării lor în plin marș, departe de orice doc uscat. Când să ne mulțumim cu revizii minime și când să trecem la reparații capitale este o chestiune în mare măsură de fler și de dibăcie, pentru că presupune punerea în balanță a unor considerente eterogene. "Arbitrăm între aceste două interese, simplitatea și conservarea. Ele sunt legate *dialectic*, ca să împrumut un termen de la studenții mei" (1973, p. 137).

Rezonabilitate, numele tău este (a câta oară?) pragmatism. (1960, pp. 19-21; 1961.1, pp. 16-17; 1966.19, p. 221; 1966.20, pp. 233- 234, 237-241; 1966.21; 1969.1, pp. 16-17; 1969.4, pp. 97-98; 1973, pp. 134-137; 1975, pp. 318-320; 1978, pp. 66-73.)

§17. *Entia non grata* într-un univers transcendent

Am avut atâta minte încât să punem o ontologie destul de masivă ca să se năruie sub propria ei greutate ...trebuie să ne strângem curelele ontologice cu câteva găuri.

Ironie, goana omului după simplitate pare să-l conducă la complexități mereu noi: atât speculațiile psihogenetice din § 12, cât și comentariile istorice din § anterior, ne-au înfățișat o ontologie în permanentă expansiune. Din nevoia simplificării fluxului experienței s-au întrupat corpurile. Cu complicitatea unor analogii gramaticale, somatologia inițială este apoi deturnată într-o ontologie din ce în ce mai pestriță, adăpostind entități din ce în ce mai abstracte; sistemul nostru conceptual crește și se diferențiază în părți cu legături din ce în ce mai subțirele între ele. Sub imperiul unui comandament identic, domenii diferite sunt simplificate prin punerea unor entități de genuri diferite: istoria incipientă prin zeii lui Homer, fizica modernă prin molecule și alte particule, din ce în ce mai mici. Folosirea crescândă a matematicii, cerută de dezvoltările fizicii, îi conduce pe matematicieni la repetarea pe cont propriu a trucului umflării ontologiei cu entități din ce în ce mai nepământene pentru a-și simplifica propria lor teorie: peste numerele naturale date de Dumnezeu, ei adaugă proporții pentru a face general aplicabilă diviziunea, numere negative pentru a face general aplicabilă scăderea, iraționale și imaginare pentru a face general aplicabilă exponențierea. Începem să ne temem că, în realitate, cosmosul zămislește

haosul mai curând decât invers; și medităm la o simplificare de ansamblu a acestei îngrămădiri laolaltă a atâtor simplificări parțiale insuficient coordonate. Uluiți retrospectiv de prăsila atâtor entități, începem să ne întrebăm ce sunt ele; și, cum s-a văzut în § 15, a răspunde la întrebări de acest gen înseamnă a opera reducții, a decreta expulzări, într-o mișcare inversă celei inflaționiste. Dar până unde poate să meargă nerecunoștința noastră față de binefăcătoarii de odinioară, deveniți acum dispensabili? Până unde poate să meargă politica dării cu piciorul scărilor după ce ne-am cocoțat? Omniprezența exigență a simplității sugerează un răspuns pe cât de evident, pe atât de needificator: cât mai departe posibil. Întrebarea trebuie să fie reformulată: cât de nerecunoscători putem să fim fără ca nerecunoștința să se întoarcă împotriva noastră, periclitându-ne interesele actuale? Altfel spus, de ce entități ne-am putea degreva universul fără ca aceasta să impieteze asupra scopurilor științei? Aceasta era a treia, și ultima, dintre întrebările bine puse cu care debuta § 15. Ea e un ecou al înfruntării medievale dintre realism și nominalism, care se prelungește făcând din Occam contemporanul nostru.

În parte, soluția acestei probleme a fost dată deja în cele ce preced. În § 14 am găsit un bun motiv de a respinge entitățile posibile – posibیلی neactualizați – laolaltă cu cele imposibile: lipsa unui criteriu clar de individualizare le condamnă, fiindcă cine n-are identitate n-are legitimitate. Singurele propoziții pe care le putem verifica sunt, cum am văzut, propozițiile singulare; or, cum să le atribuim o valoare de adevăr dacă nu e clar despre ce individ vorbesc ele? În § 15 am văzut cum ne putem dispensa de unitățile de măsură – așa-numitele numere impure – în favoarea obiectelor și a numerelor pure; de numerele pure în favoarea claselor de clase; de entitățile mentale în favoarea concomitentelor lor neurofiziologice; și chiar de corpurile

ancestrale în favoarea modernelor obiecte cvadridimensionale, concepute ca mulțimi de particule-evenimente, sau de puncte-momente pline. În acest din urmă caz întrevădem chiar posibilitatea unei vaste uniformizări a ontologiei prin dispensarea de o serie întreagă de genuri de entități nebuloase de felul instituțiilor, al stărilor patologice sau al evenimentelor istorice. În fiecare din aceste cazuri, un domeniu de obiecte este reinterpretat prin identificarea lui cu o parte a unui alt domeniu, mai larg, ceea ce ne dă satisfacția de a ne dispensa de cel dintâi și de a ne putea descurca numai cu cel din urmă. Rămân încă să mai fie discutate cel puțin două categorii de cazuri abstracte mai speciale, dintre care o categorie pare a prezenta o atracție deosebită pentru filosofi, iar cealaltă pentru oamenii de știință; în asta și constă caracterul lor special.

Din prima categorie fac parte așa-numitele entități *intensionale*: propozițiunile (*propositions*), proprietățile (sau attributele), relațiile. Ce sunt – sau ce vizează să fie – aceste entități, nu e ușor de spus. Dacă termenul "înțeles" ar fi suficient de clar, am spune că aceste entități sunt înțelesuri ale principalelor categorii lingvistice. Regimentarea limbajului obișnuit ne-a lăsat cu numai două categorii ireductibile: propoziții și termeni de diferite ordine (monadici, diadici, triadici ș.a.m.d. Propozițiunile ar fi înțelesurile propozițiilor, proprietățile (sau attributele, în sensul non-gramatical al termenului) ar fi înțelesurile termenilor monadici, relațiile simple ar fi înțelesurile termenilor diadici, iar relațiile complexe ar fi înțelesurile termenilor triadici și de ordin mai înalt. Dar fapt este că "înțeles" n-are un înțeles destul de clar: ceea ce am ajuns noi, eventual, să mai clarificăm un pic în § 5, era înțelesul empiric și nu înțelesul în general. Pe de altă parte, filosofii care sunt partizani ai intensiunilor, importând din simțul comun ideea

vagă a unei semantici dualiste a înțelesului și a referinței, nu o utilizează ca atare, ci o supun ei înșiși unor rafinări destinate s-o facă aptă să răspundă unor nevoi ale lor specifice; și asta începând chiar cu terminologia, adică vorbind nu despre înțelesuri și referințe, ci despre intensiuni și extensiuni. Poate că un efect clarificator ar putea fi obținut pornind chiar de la nevoile cărora sunt proiectate să le răspundă entitățile intensionale de care ne ocupăm acum.

Aceste nevoi sunt, în genere, nevoi de ieșire din încurcături cel puțin aparente. Așa, de exemplu, când întreprindem traduceri dintr-o limbă într-alta, împerechem propoziții care, ca entități lingvistice, sunt ostensibil diferite; care sunt atunci criteriile după care împerechem o propoziție străină dată cu o propoziție anume a limbii noastre mai curând decât cu oricare alta? Ce au în comun "Der schnee ist weiss" sau "Snow is white" cu "Zăpada este albă"? Și, fiindcă veni vorba, ce au în comun "Der schnee ist weiss" și "Snow is white"? Or, ca să venim acasă, în limba noastră maternă: când întreprindem parafraze, împerechind o propoziție care conține un termen indezirabil cu una care nu-l conține, și cu una anume mai curând decât cu oricare alta, ce au ele în comun? Or, când spunem despre cineva că dorește să aibă o șalupă sau crede că există strigoi, despre ce vorbim noi în calitate de obiecte ale dorinței sau credinței? Or încă, știind că o întreagă cohortă de propoziții – propozițiile de ocazie ale § 7 – își schimbă valoarea de adevăr cu locul, timpul și vorbitorul, despre ce vorbim noi în regulile noastre logice ca fiind adevărat sau fals fără nici o specificare de timp, loc sau vorbitor? Rezumând: ce sunt presupusele constante ale traducerii și parafrazei, ce sunt obiectele atitudinilor propoziționale, ce sunt vehiculele adevărului? Răspunsul – unificator – a fost: propozițiunile. Propozițiunile, nu pur și simplu înțelesurile propozițiilor: aici intră în joc rafinările

despre care vorbeam mai sus. La nivelul simțului comun, înțelesurile sunt idei ale subiecților umani, adică entități mentale; Frege însă, care ne spune că sensul (noi am spune înțelesul) unei propoziții este gândul pe care ea îl conține, simte nevoia să ne prevină că prin "gând" el înțelege "nu activitatea subiectivă a gândirii, ci conținutul ei obiectiv, care poate fi o proprietate comună mai multor oameni" (FREGE, 1966, pp. 60-61). Există, ce-i drept, și niște entități subiective care se asociază semnelor lingvistice și care există în mințile oamenilor; dar acestea sunt nu gânduri, ci reprezentări (FREGE, 1966, pp. 58-59). Carnap, la rândul său, ne spune că intensiunile "sunt acele entități care sunt uneori considerate ca înțelesurile (*meanings*) expresiilor în chestiune" și că "intensiunea unei propoziții este judecata exprimată de ea"; dar și el simte nevoia să ne prevină că prin "judecată" înțelege "nu fenomene mentale, subiective", ci "ceva obiectiv, care poate să fie sau nu exemplificat în natură" (CARNAP, 1972, pp. 71-72, 86). Evident, "gândul" lui Frege și "judecata" lui Carnap nu sunt gândul și judecata simțului comun, "înțelesurile" lui Frege și ale lui Carnap nu sunt înțelesurile simțului comun. Dacă ar fi fost, ele nu ne-ar fi pus acum nici un fel de probleme speciale: am fi putut să le considerăm eliminate încă din § 15, odată cu celelalte entități mentale. Vedem însă că lucrurile nu stau așa: intensiunile celor doi n-au concomitente neurofiziologice.

O dată puse propozițiunile ca înțelesuri ale propozițiilor, distincte de evenimentele mentale care acompaniază rostirile lor, continuitatea cere punerea ca înțelesuri (în același sens distinct de entitățile mentale care le acompaniază folosirea) a altor entități corespunzătoare celorlalte unități lingvistice cu funcție simbolică mai mult sau mai puțin de sine stătătoare: termenii. Avem sentimentul că orice e spus despre un lucru, într-o propoziție simplă în care predicatul este un termen monadic, atribuie acelui lucru o

proprietate; când spunem despre Socrate că e om, de exemplu, îi atribuim proprietatea umanității sau proprietatea de a fi om. Din rațiuni de simplitate, noi am convertit – în procesul regimentării – numele și ceilalți termeni singulari în termeni generali, în ciuda sentimentului natural că funcția referențială a cuvintelor stă în principal în numire și aparține termenilor singulari. Dar este suficient să ne lăsăm călăuziți de sentimentul naturaleții în locul dorinței de simplitate și precizie, pentru ca lucrurile să se inverseze: să fim înclinați mai curând să convertim toți termenii generali în singulari, pentru a le asigura capacitatea de a numi. "Fido este câine" și-ar îndeplini atunci funcția referențială exclusiv prin numire: "Fido" este numele câinelui particular, "câine" este numele proprietății lui de a fi câine, și propoziția este adevărată pentru că individul concret *instanțiază* proprietatea abstractă. Carnap afirmă răspicat că intensiunea unui predicat (de gradul unu) este proprietatea corespunzătoare (CARNAP, 1972, p. 63). Relațiile calcă imediat pe urmele proprietăților, din simple considerente de continuitate. Pentru că, așa cum, spunând despre Socrate că e om, îi atribuim proprietatea umanității, tot așa, spunând despre el că este soțul Xantipei sau magistrul lui Platon, instituim între el și Xantipa relația soț-soție, sau între el și Platon relația magistru-învățăcel.

În limbajul obișnuit putem identifica multe expresii care ar putea să fie luate ca nume de entități intensionale (sau, pe scurt, de intensiuni). Clauzele formate cu "că" (așa-numitele clauze de conținut), care apar în construcțiile de atitudine propoziționale, sunt nume de propozițiuni; astfel, în "Aristotel crede că Socrate este magistrul lui Platon", fragmentul "că Socrate este magistrul lui Platon" numește propozițiunea exprimată de propoziția subordonată "Socrate este magistrul lui Platon". Termenii formați cu

anumite sufixe, ca și clauzele infinite (numite astfel pentru că propozițiile care le dau naștere își trec verbul la infinitiv), sunt nume de atribute sau proprietăți; astfel, propoziția "Socrate este înțelept" poate fi parafrazată ca "Socrate are înțelepciune" sau "Socrate are proprietatea de a fi înțelept", sau chiar "A fi înțelept e ceva ce are Socrate", în care intenția fragmentelor "înțelepciune" și "a fi înțelept" de a numi o proprietate este destul de vizibilă. La fel – ca nume de proprietate – poate fi analizat gramatical și fragmentul "este magistrul lui Platon" din exemplul nostru cu credința lui Aristotel, care poate fi parafrizat explicit ca "Aristotel crede că Socrate are proprietatea de a fi magistrul lui Platon", sau chiar ca "A fi magistrul lui Platon este ceva pe care Aristotel îl crede despre Socrate". După cum, dacă schimbăm parafraza cu "Aristotel crede că Socrate se află cu Platon în relația magistru-învățăcel", fragmentul "este magistrul lui" din formularea originală devine în mod evident un nume de relație. Această relație este una simplă sau diadică; dar în același exemplu original putem decupa un fragment discontinuu, anume "crede că... este magistrul lui", care să funcționeze ca numele unei relații triadice între Aristotel, Socrate și Platon. Nu e greu de imaginat cum am putea construi chiar exemple cu nume de relații de ordin mai înalt: este suficient să-l punem pe Quine să ne comunice el însuși credința lui Aristotel despre legătura de rudenie spirituală dintre Socrate și Platon, pentru a avea un nume de relație tetradică "spune că... crede că... este magistrul lui", relație care s-ar manifesta între Quine, Aristotel, Socrate și Platon (în această ordine). Ș.a.m.d. în sus, fără alte limite decât acelea ale imaginației noastre.

Toată poliloghia poate câștiga în inteligibilitate dacă o gândim în limbajul nostru regimentat. Aici, grație instrumentului variabilelor, putem vorbi despre limbaj în termenii unei singure categorii gramaticale, aceea a

propozițiilor: ceea ce în limbajul obișnuit este clasificat ca propoziție devine în limbajul regimentat o propoziție închisă, adică lipsită de variabile libere, iar ceea ce în limbajul obișnuit este clasificat ca termen devine în limbajul regimentat o propoziție deschisă în n variabile, unde n indică ordinul sau gradul termenilor substituiți: monadice pentru $n=1$, diadice pentru $n=2$ ș.a.m.d. Putem chiar să introducem simboluri speciale pentru numele de intensiuni, prin propoziții închise în paranteze drepte, după modelul simbolizării numelor de propoziții prin închiderea propozițiilor numite între ghilimele (citarea directă). Obținem o ordonare a intensiunilor după gradul lor, astfel:

- gradul 0: *propozițiuni* (înțelesuri ale unor propoziții închise, fără variabile libere sau cu zero variabile libere). Exemplu:

[Socrate este magistrul lui Platon]

care este parafraza simbolică a clauzei de conținut "că Socrate este magistrul lui Platon" din limbajul obișnuit;

- gradul 1: *proprietăți* sau *atribute* (înțelesuri ale unor propoziții deschise cu o singură variabilă liberă). Exemplu:

y [y este magistrul lui Platon]

care se citește " y astfel încât y este magistrul lui Platon" și contează ca parafraza simbolică a clauzei infinitive "a fi magistrul lui Platon" din limbajul obișnuit;

- gradul 2: *relații* simple sau *diadice* (înțelesuri ale unor propoziții deschise cu două variabile libere). Exemplu:

yz [y este magistrul lui z]

care se citește "y și z astfel încât y este magistrul lui z" și contează ca parafraza simbolică a expresiei "relația dintre magistrul și învățăcel" (sau, pe scurt, "relația magistrul-învățăcel") din limbajul obișnuit;

- gradul 3: *relații triadice* (înțelesuri ale unor propoziții deschise cu trei variabile libere). Exemplu:

yzw [y crede că z este magistrul lui w]

care se citește "y și z și w astfel încât y crede că z este magistrul lui w", care contează ca parafrază regimentată a unei expresii construibile – cu oarecare artificialitate – în limbajul obișnuit ca "relația (complexă) a credinței despre relația (simplă) dintre magistrul și învățăcel" (sau, pe scurt, "relația credință-magistrul-învățăcel");

- ș.a.m.d.

Angajarea ontologică la aceste genuri de entități poate fi acum clar exprimată în limbajul cuantificării. Deslușirile lui Carnap cum că *unele* propozițiuni pot să fie sau nu exemplificate în natură contează pentru noi ca asumând propozițiuni, pentru că "unele" din limbajul obișnuit se traduce în limbajul regimentat tocmai prin cuantificatorul existențial:

$(\exists x) (x \text{ este o propozițiune} \cdot \sim (x \text{ este exemplificat în natură}))$,

adică "Există (cel puțin) un x astfel încât x este o propozițiune și x nu este exemplificat în natură".

La fel pot să fie exprimate eventualele asumări explicite ale entităților particulare cu care am ilustrat noi intensiunile de diferite grade, astfel:

$(\exists x) (x = [\text{Socrate este magistrul lui Platon}])$

pentru "Există propozițiunea că Socrate este magistrul lui Platon";

$(\exists x) (x = y [y \text{ este magistrul lui Platon}])$

pentru "Există proprietatea de a fi magistrul lui Platon";

$(\exists x (x = yz [y \text{ este magistrul lui } z]))$

pentru "există relația magistru-învățăcel";

$(\exists x) (x = yzw [y \text{ crede că } z \text{ este magistrul lui } w])$

pentru "Există relația (complexă) credință-magistru-învățăcel"; ș.a.m.d. Toate aceste propoziții au forma unor identități cuantificate: una între o variabilă și numele unei propozițiuni, alta între o variabilă și numele unei proprietăți, alta între o variabilă și numele unei relații diadice, ultima între o variabilă și numele unei relații triadice. Adică toate sunt de forma lui "Socrate există", simbolizată ca " $(\exists x) (x = \text{Socrate})$ ".

Să observăm aici posibilitatea unei reducții descendente: intensiunile de gradul $n + 1$ pot fi privite ca niște subclase speciale ale intensiunilor de gradul n , până la $n = 1$. Astfel, relația triadică între un crezător, un magistru și un învățăcel poate fi privită ca o relație diadică specială, în care una dintre relate este ea însăși o relație: relația diadică între un crezător și relația magistru-învățăcel. Relația diadică magistru-învățăcel poate fi privită ca un gen special de proprietate, pe care Carnap o numea proprietate relațională, anume proprietatea de a fi magistrul cuiva; corespunzător, relația dintre un crezător și relația

magistru-învățăcel devine ea însăși o proprietate a crezătorului, anume proprietatea de a crede că cineva este magistrul cuiva. Cu alte cuvinte, relația triadică între Aristotel, Socrate și Platon se transformă într-o relație între Aristotel și Socrate (magistrul-lui-Platon) și apoi într-o proprietate a lui Aristotel (aceea de a crede-că-Socrate-este-magistrul-lui-Platon). Această reducere descendentă ne simplifică mult sarcina de a clarifica natura entităților intensionale, pentru că ne lasă numai cu două feluri de intensiuni: propozițiuni și proprietăți.

Dar dacă are sens clar să vorbim despre propozițiuni și proprietăți, trebuie să aibă sens clar să vorbim și despre identitatea lor: dacă propozițiunile sunt înțelesurile propozițiilor, trebuie să putem spune când două propoziții exprimă aceeași propozițiune și când două propozițiuni diferite; și dacă proprietățile sunt înțelesurile termenilor, trebuie să putem spune când doi termeni exprimă aceeași proprietate și când proprietăți diferite. În genere, admitând că entitățile lingvistice exprimă înțelesuri, admitem *ipso-facto* că expresiile constituie modalitățile de specificare a înțelesurilor; și pare firesc să căutăm criteriul de individualizare în modalitatea de specificare. Prima sugestie pe care ne-o oferă intuițiile noastre privitoare la înțelesuri este că două propoziții au același înțeles dacă sunt cognitiv echivalente, și doi termeni au același înțeles dacă sunt sinonimi. Cele două intuiții sunt strâns legate: două propoziții au în mod evident același înțeles dacă cea de a doua este rezultatul înlocuirii în cea dintâi a unui termen cu un altul care are același înțeles; și doi termeni au în mod evident același înțeles dacă, substituind unul dintre ei celui alt în orice propoziție dată, ceea ce rezultă este o propoziție care are același înțeles cu originalul. Cu alte cuvinte, identitatea de înțeles a propozițiilor apare ca fiind interdefinibilă cu identitatea de înțeles a termenilor, astfel

încât n-avem nevoie decât de un singur criteriu de identitate pentru una singură dintre cele două categorii, oricare.

În § 5 am examinat deja problema identității de înțeles a propozițiilor pentru o subclasă a lor, propozițiile de observație. Ceea ce am avea de făcut acum ar fi, în aparență, să găsim o modalitate de a extinde criteriul de identitate de la stimulo-înțelesurile propozițiilor de observație la înțelesurile propozițiilor în genere, dar lucrul este imposibil în lumina subdeterminării: cum am văzut în § 8, propozițiile teoretice pur și simplu nu au înțelesuri empirice ale lor proprii. Din același motiv nu vom putea generaliza nici criteriul stimulo-sinonimiei, pentru că acolo identitatea de înțeles a termenilor era definită ca intersubstituibilitate *salva aequalitate*, adică în dependență de criteriul echivalenței cognitive a propozițiilor. Dacă, pe de altă parte, vom încerca să începem cu sinonimia termenilor, va trebui să ne întoarcem la § 9, în care era discutat criteriul intersubstituibilității *salva veritate*, care făcea uz numai de adevărul propozițiilor, nu de înțelesul lor. Dar acolo am constatat că un asemenea criteriu nu e o sită destul de deasă: în același timp în care ne restituie într-adevăr unele intuiții de sinonimie, ca aceea între "burlac" și "necăsătorit", lasă să se strecoare și cazuri intuitiv nesinonime, ca acela al lui "ființă cu inimă" și "ființă cu rinichi". Încercările de a rafina criteriul astfel încât să se elimine cazurile nedorite n-au dat rezultate: a recurge la operatori modali pentru a spune că oricine e burlac e în mod necesar necăsătorit dar că nu orice are inimă are în mod necesar și rinichi, sau a spune că bicondiționala lui "x este burlac" și "x este necăsătorit" este analitică în timp ce bicondiționala lui "x este ființă cu inimă" și "x este ființă cu rinichi" nu este analitică, nu rezolvă problema, ci doar o deplasează; pentru că adverbul "în mod necesar" și

adjectivul "analitic" nu sunt cu nimic mai puțin obscure decât "sinonim".

De fapt, cum am văzut, ne puteam scuti din capul locului eforturile unor asemenea căutări. Dacă am fi găsit criterii operaționale pentru echivalența cognitivă a propozițiilor, de exemplu, punerea propozițiilor în adaos la propoziții ar fi fost superfluă, pentru că tot ce am fi putut să spunem în termenii propozițiilor, am fi putut să spunem în termenii propozițiilor și ai echivalenței lor cognitive, și n-ar fi avut nici un rost să ne complicăm universul peste necesar: "însăși chestiunea condițiilor pentru identitatea propozițiilor prezintă nu atât o problemă nerezolvată, cât un ideal greșit" (1960, p. 206). Motivul nostru de a face astfel ar fi fost evident: propozițiile dispun de un criteriu clar de individualizare, spre deosebire de propozițiuni; și toate nevoile filosofice cărora părea să le răspundă punerea propozițiilor pot să fie împlinite foarte bine de propoziții. Aveam – sau păream a avea nevoie – de propozițiuni ca vehicule de adevăr stabile, funcție pe care n-o puteau îndeplini propozițiile de ocazie; noi am subînțeles tot timpul că propozițiunile sunt înțelesuri ale propozițiilor *etern*e. Dacă n-am făcut specificarea, aceasta este tocmai pentru că ocazionalitatea nu reprezintă un obstacol real: propozițiile de ocazie pot să fie eternizate foarte lesne, prin "fixarea" lor într-un sistem de referință spațio-temporal. Dacă "Plouă" este exemplul cel mai grăitor de propoziție al cărei adevăr se schimbă de la o zi – și chiar de la o oră – la alta ca și de la un loc la altul, "Plouă în București la 10 octombrie 1992, ora 10" este o propoziție al cărei adevăr a ajuns la fel de stabil ca al oricărei propoziții eterne. În fapt, toate consecințele observaționale ale teoriilor – pe care le echivalam, în finalul § 7, cu însuși conținutul empiric al acestor teorii – sunt propoziții de observație fixate; din propozițiile teoretice, care sunt eterne,

nu s-ar putea deriva decât consecințe de asemenea eterne, și efectiv omul de știință face totdeauna predicții – și astfel își testează teoriile – despre ocazii care sunt strict individualizate prin poziția lor în spațiu și în timp. Chiar dacă ne schimbăm sistemul de referință spațio-temporal, fiecare ocazie individuală își va avea fixarea ei unică în noul sistem. Așadar, toate propozițiile pot să fie făcute eterne printr-un expedient banal, și propozițiile eterne pot să îndeplinească ele însele funcția de vehicule de adevăr stabile; nu e nevoie să punem propozițiuni în adaos la ele. Mai departe, propozițiunile păreau să fie necesare ca obiecte ale atitudinilor propoziționale: propozițiunea că Socrate este magistrul lui Platon era, în exemplul nostru, obiectul unei credințe a lui Aristotel. Dar și aici propozițiile sunt de ajuns: reformulată după modelul tarskian, credința lui Aristotel este doar că propoziția "Socrate este magistrul lui Platon" este adevărată. Vorbind despre obiectul credinței lui Aristotel, trebuia oricum să folosim o propoziție pentru a numi propozițiunea respectivă; de ce n-am vorbi mai bine despre propoziția însăși, numind-o prin citare directă? După acest model tarskian putem în principiu să parafrazăm orice construcție de atitudine propozițională astfel încât obiectul atitudinii să fie o propoziție: dacă x dorește să aibă o șalupă, atunci ceea ce dorește el este ca propoziția " x are o șalupă" să fie adevărată, și dacă y crede în strigoi, ceea ce crede el este că propoziția "Există strigoi" este adevărată. În acest fel putem să împlinim și celelalte nevoi presupuse a fi reclamat punerea propozițiunilor, nevoia de obiecte ale traducerii și nevoia de obiecte ale analizei filosofice: este suficient să privim atât traducerea cât și analiza filosofică drept ceea ce sunt, adică drept atitudini propoziționale de parafrizare, pentru a vedea că și aici propozițiile pot să joace rolul atribuit propozițiunilor. Desigur că o analiză care nu face decât să

reducă obiectele atitudinilor propoziționale dar lasă atitudinile ca atare este nesatisfăcătoare, pentru că o atitudine propozițională este opacă referențial; dar ea poate să fie tratată ca un gen de entitate mentală și eliminată cu restul entităților de acest fel, ca în § 15.

Înainte de a trece la intensiunile termenilor – proprietăți și relații de diferite grade – să observăm în treacăt că, o dată cu propozițiunile cu care pot fi identificate, sunt eliminate și alte entități obscure care au fost asumate explicit de unii filosofi, ca RUSSELL (1956, eseul "The Philosophy of Logical Atomism") și Wittgenstein (vezi GRIFFIN, 1969): *faptele*. Ca și în cazul propozițiunilor, punerea faptelor este încurajată de amăgirea că în acest fel s-ar putea rezolva anumite probleme filosofice; de exemplu, s-ar preîntâmpina întrebarea ce anume face adevărate propozițiile care sunt astfel, al cărui răspuns dat dinainte ar fi "sunt adevărate propozițiile care corespund faptelor". Paradigma lui Tarski

"Zăpada este albă" este adevărată dacă și numai dacă zăpada este albă

ar trebui să fie privită ca sunând, în urechile partizanilor faptelor ca entități,

"Zăpada este albă" semnifică o propozițiune adevărată dacă și numai dacă este un fapt că zăpada este albă.

Dar ce ar putea să fie "faptele"? Că o ființa are inimă este un fapt, că aceeași ființă are rinichi este prezumabil alt fapt, în ciuda faptului că ființa e aceeași (acesta ar fi al treilea fapt). Dar faptul că Timișoara este la Vest de București este diferit de faptul că Bucureștiul este la Est de Timișoara, sau este același fapt? În privința unui standard al identității, faptele sunt în aceeași dificultate ca și propozițiunile cărora sunt proiectate să le "corespundă". Formula lui Tarski arată că a atribui adevăr propoziției înseamnă a atribui albeață zăpezii: interpunerea faptelor și a propozițiunilor nu aduce nimic în plus. Cuvântul "fapt" își dezvăluie caracterul

sincategorematic în trimiterea abreviată, când, pentru a ne scuti de repetarea unei afirmații lungi, spunem "acest fapt"; ca și în ranforsarea fragilului "că" al abstracției propoziționale, când, în loc să spunem "Că Socrate este magistrul lui Platon...", spunem "Faptul că Socrate este magistrul lui Platon...", numai din pricina lipsei de naturalețe idiomatice a unei clauze "că" pure în poziție substantivală. Iar pentru restul aparițiilor lui în vorbirea obișnuită, "fapt" intervine adesea acolo unde am putea să spunem, fără nici o pierdere, "propoziție adevărată" (sau, dacă suntem intensionaliști, "propozițiune adevărată"), ca în expresiile destinate persuasiunii, de felul "Fapt este că..."; Russell însuși a tratat la un moment dat faptele în acest fel, identificându-le cu propozițiunile. În oricare dintre cazuri, soarta faptelor ca entități este pecetluită de briciul lui Occam.

Aceeași soartă le este rezervată și proprietăților, ca unora de același neam. Trei circumstanțe pot ușura discuția lor, făcând-o mai expeditivă. Prima este că, așa cum am văzut, criteriul de identitate pentru proprietăți este interdefinibil cu acela pentru propozițiuni, și luarea fiecăruia drept primitiv a dus la același eșec: sinonimia termenilor (abstracție făcând de cei observaționali) nu este într-o situație mai bună decât echivalența cognitivă a propozițiilor (abstracție făcând de cele de observație). A doua circumstanță este că, după cum de asemenea am văzut, intensiunile termenilor pot să fie reduse toate la un singur gen, intensiunile de gradul unu, adică tocmai proprietățile; ceea ce e de spus despre ele va fi deci valabil și pentru rest. În fine, o a treia circumstanță este că, în afara intensiunilor, termenii sunt presupuși a avea și extensiuni, care sunt, pentru termenii monadici, clasele, un alt gen de entități abstracte. La aceeași pagină la care ne spune că intensiunea unui predicat (de gradul unu) este proprietatea "corespunzătoare", Carnap ne spune și că extensiunea lui

este clasa "corespunzătoare" (CARNAP, 1972, p. 63). N-ar putea extensiunile să joace și rolul intensiunilor, făcându-le astfel inutile?

În contrast cu obscuritatea proprietăților, clasele dispun de un criteriu de individualizare clar precum cristalul, pe care l-am amintit în mai multe rânduri: sunt identice clasele care au exact aceiași membri, deci care sunt denotate de termeni coextensivi. Ele pot îndeplini toate scopurile pentru care sunt puse proprietățile. Astfel, în loc să tratăm termenul "Om" ca desemnând hominitatea sau proprietatea de a fi om, îl putem trata ca desemnând omenirea sau clasa oamenilor; și în loc să tratăm "Roșu" ca desemnând proprietatea roșeții, îl putem trata ca desemnând clasa tuturor lucrurilor roșii. Clasele *sunt* proprietățile, minus diferența între coextensive, pentru care s-a căutat în van un criteriu clar; și diferența între coextensive, adică între desemnatele termenilor intersubstituibili *salva veritate* este absolut nerelevantă pentru știință. Știința nu caută decât adevărul, și nici o lege a naturii nu încetează să fie adevărată dacă în formularea ei înlocuim "ființă cu inimă" cu "ființă cu rinichi".

O dată cu eliminarea proprietăților în favoarea claselor sunt eliminate și relațiile de toate gradele, grație reductivității lor la proprietăți. Ceea ce sunt clasele pentru proprietăți, sunt clasele de perechi ordonate pentru relațiile diadice: astfel, în loc să privim termenul relativ "Tată" ca desemnând o relație între un bărbat și progenitura lui (și, deci, ca o proprietate a unui bărbat, aceea de a avea urmași), îl privim ca desemnând o clasă anume, clasa perechilor ordonate care, ca <Abraham, Isaac>, sunt alcătuite dintr-un bărbat și una din progeniturile sale. Relațiile triadice sunt eliminate în favoarea claselor de triplete ordonate ș.a.m.d. Intensiunile sunt, toate, creaturi ale întunericului, și trebuie să fie toate exorcizate.

Experiența arată că, pentru a preîntâmpina la cititorii noștri neînțelegeri care s-au manifestat adesea la cei ai lui Quine, este necesar să subliniem încă o dată că înseși clasele sunt entități *abstracte*, la fel de abstracte ca și intensiunile pe care le înlocuiesc, și că ele sunt admise pe deasupra obiectelor concrete care există în spațiu-timp; "Om", "Roșu" și "Tată", luați ca desemnând clase, sunt termeni singulari, cu altă referință decât termenii generali corespunzători "om", "roșu" și "tată". Conform standardului nostru pentru angajarea ontologică, a recunoaște existența claselor înseamnă a le face accesibile variabilelor cuantificării în calitate de valori; variabile care stau, în predicatii, în poziție de subiect gramatical, potrivită pentru termenii singulari. Clasa pietrelor dintr-o grămadă este altceva decât grămadă însăși, care e un obiect concret, ceea ce se vede lesne din faptul că așa-numitul "paradox al grămezii" nu afectează în nici un fel clasa pietrelor ei: pe de o parte, îndepărtarea unei pietre dintr-o grămadă lasă clasa corespunzătoare intactă, deoarece ea este determinată de membrii ei indiferent de poziția spațio-temporală a acestora; pe de altă parte, pietrele rămase într-o grămadă după fiecare îndepărtare a uneia dintre ele alcătuiesc de fiecare dată o clasă, chiar dacă la un moment dat nu mai alcătuiesc o grămadă: și asta chiar după înlăturarea ultimei pietre, întrucât clasa vidă este o clasă ca oricare alta, supusă aceluiași criteriu de individualizare. Înlocuirea proprietăților cu clasele nu înseamnă trecerea de la un realism al universalilor la nominalism, ci doar reducerea realismului la un minim posibil, la un singur gen de entități abstracte; acestea sunt, însă, tot spațiale și atemporale, și realismul lor este la fel de "abject" ca al oricăror alte universalii, de felul proprietăților sau al relațiilor (1981.21, p. 184).

Să trecem, în fine, la entitățile dubioase ale savanților înșiși. Am putut să ne lepădăm fără nici un fel de remușcări

de draguri, unități de măsură, posibili neactualizați și intensiuni, pentru că eram convinși că admiterea lor nu apare a servi nici un scop al științei. Dar nu trebuie să căutăm prea departe exemple de obiecte prezumtive care par absurde în același timp în care par să servească cele mai bune scopuri ale celei mai bune științe, astfel încât expulzarea lor din domeniul variabilelor noastre amenință să ne deterioreze sistemul conceptual. Așa sunt *obiectele ideale* despre care pare a se vorbi în expunerile unor teorii fizice: puncte de masă, suprafețe fără frecare, sisteme izolate. Un punct cu masă sau un sistem imun la orice forțe exterioare sunt contrare teoriei fizice cuprinzătoare, și totuși legile mecanicii, de exemplu, sunt enunțate cel mai simplu tocmai în termenii unor asemenea entități imposibile; care ar trebui să fie atunci statutul lor?

Surprinzător, poate, Quine le atribuie condiția unor entități *mitologice*, mitul lor de origine fiind acela al unor limite către care se tinde fără a fi atinse. Doctrina punctelor de masă trebuie să fie văzută ca *simbolică*, "în sensul în care este folosit acest cuvânt de către criticii literari, psihanaliști, și de către filosofi religiei" (1960, p. 249). Mitul este deliberat, folositor prin simplificarea calculelor și prin vivacitatea, frumusețea și corectitudinea esențială cu care zugrăvește anumite aspecte ale naturii, chiar dacă, la o citire literală, el falsifică natura în alte privințe. Această falsificare poate fi făcută inofensivă prin parafrază, în maniera în care Weierstrass s-a descotorosit de infinitesimalele absurde, infinit de apropiate de zero și totuși distincte între ele, păstrând beneficiile calcului diferențial: când cineva asertează că un punct de masă se comportă în cutare și cutare fel, el trebuie înțeles ca spunând aproximativ că o particulă cu o masă dată se comportă cu atât mai aproape de cutare și cutare fel, cu cât volumul ei este mai mic; și, corespunzător, când cineva asertează că un sistem izolat se

comportă în cutare și cutare fel, el trebuie înțeles ca spunând că un sistem de particule se comportă cu atât mai aproape de cutare și cutare fel, cu cât proporția de energie transferată din – sau în – lumea exterioară este mai mică. Din aceste parafraze au dispărut termenii "punct de masă" și "sistem izolat" și, odată cu ei, referirea la entitățile fictive corespunzătoare. Într-o teorie-obiect, considerată izolat sau tratată ca autoconținută, putem vorbi despre asemenea entități ca și cum cele spuse ar fi adevărate, pentru că o facem prin condiționale universale de forma "(x) (dacă x este un punct de masă, atunci...)", și inexistența obiectelor ideale nu falsifică asemenea propoziții, ci le lasă adevărate în gol sau în alb, ca să zicem așa, din lipsă de contraexemple (vezi § 13). Dar dacă includem teoria-obiect într-o teorie de fond mai largă, atunci aceasta din urmă va fi aceea îndreptățită să reclame adevărul pentru sine, iar cea dintâi decade la statutul de mit convenabil, pur simbolic în raport cu acest adevăr ulterior. Punctele de masă și sistemele izolate au atunci tot atâta realitate ca și inorogii și zeii lui Homer; singura lor deosebire de aceștia din urmă este că mitul lor comunică, în mod evident, teorie științifică folositoare. Nu numai că briciul lui Occam operează și în știință, dar aici operarea lui apare a fi cel mai ușor de realizat.

Reducând tot ce se poate reduce și eliminând tot ce se poate elimina, după liniile de mai sus, ce mai rămâne să populeze universul nostru în urma acestei politici de eugenie nemiloasă? Doar două genuri de entități, unele concrete și altele abstracte: indivizi de vreun fel sau altul, preferabil obiecte fizice cvadridimensionale à la Quine, și tot felul de clase: toate clasele formate din indivizi, plus toate clasele formate din totalitatea entităților astfel suplimentată ș.a.m.d. în sus, fără nici un sfârșit. Acesta este un univers departe de a fi sărac; el este de un gen pe care Quine îl numea *transcendent*: "o totalitate transcendentă este

una în care fiecare combinație de membri determină un nou membru" (1966.8, p. 89). Un univers transcendent este "mai rău decât infinit: pur și simplu a vorbi despre numărul lui cardinal ar atrage după sine revizia aritmeticii infinite clasice, deoarece sau numărul lui cardinal este cel mai mare din toate numerele, sau părți ale universului au numere cardinale mai mari decât ale întregului" (*ibid.*).

Acesta este, deci, răspunsul la cea de a treia întrebare; sărac sau nu, acest univers, în care există în orice caz mai mult decât văd ochii, este suficient pentru toate scopurile științei austere, în ciuda tuturor expulzărilor pe care le-am decretat. Dar, ca totdeauna, un răspuns la o întrebare este susceptibil să genereze alta nouă, până când ne decidem să oprim regresia prin ceva care să aibă aparența unui sunet final; și, pentru ontologia adecvată, această întrebare dramatică nenumerotată ar fi "*Quo vadis?*"

(1960, §§ 40, 42-44, 50-51; 1961.6, p. 114; 1966.3, pp. 27-30; 1966.7, pp. 58-61; 1966.8, pp. 68-69; 1966.15, pp. 184-194; 1969.6; 1969(a).3, p. 300; 1970, pp. 1-10; 1973, p. 135; 1985, p. 85; 1987, pp. 22-23, 229; 1990, pp. 67-72.)

§ 18. Indiferența ontologiei

*De aceea am propovăduit eu
inscrutabilitatea referinței: existența,
în starea ei finală, este teoretică.*

Dacă cineva, ajuns la ceea ce ar putea să pară un capăt de drum, își mai pune întrebarea "Încotro?", aceasta nu poate decât să trădeze neliniștea că odihna, oricât de binemeritată, ar putea să nu fie durabilă.

Pe de o parte, am văzut în § 15 că specificarea obiectelor unei teorii θ este relativă la o teorie de fond θ' , mai largă cu o ontologie a ei proprie. Obiectele acesteia din urmă ar putea fi specificate numai relativ la o altă teorie, și mai largă, θ'' , capabilă să joace rolul de teorie de fond pentru θ' , devenită acum teorie-obiect. E clar că o asemenea regresie nu poate continua indefinit: în orice moment istoric determinat va exista o teorie maximă, un sistem conceptual global, a cărui ontologie, în lipsa unei teorii și mai largi la care să se regreseze, va fi adoptată primitiv și va fi, în acest sens, inscrutabilă, neanalizabilă pe mai departe. Ontologia teoriei noastre totale despre lume poate astfel să apară ca un capăt de drum, ca o fundătură pentru relativitatea ontologică, ca absolută.

Pe de altă parte, am văzut în § 8 că subdeterminarea empirică afectează toate teoriile, indiferent de cuprinderea lor, soldându-se în cele din urmă cu posibilitatea existenței unor teorii autotcuprinzătoare – sisteme ale lumii sau sisteme conceptuale totale – echivalente empiric dar ireconciliabile una cu alta prin orice reconstrucție de predicate pe care am putea-o imagina. Realizăm acum că, între altele,

asemenea teorii ar putea să difere în ontologia lor. Criteriile pentru alegerea între teorii cu ontologii rivale, examinate în § 16, sunt inoperante: teoriile noastre sunt presupuse a fi egal de simple și egal sprijinite de observație. Așadar, în această ordine de idei, concluzia care pare să se impună este că, pentru orice sistem al lumii la care ne-am fixa, poate exista un altul, bazat pe aceleași dovezi empirice ("compatibil cu toate observațiile posibile"), care să aibă o altă ontologie; sau, altfel spus, orice teorie atotcuprinzătoare la care ne-am stabili tolerează ontologii alternative. Aceea pe care o presupunem noi în mod expres – de exemplu universul transcendent al obiectelor fizice cvadridimensionale și al claselor – este numai una din mai multe posibile; pentru că, dacă referința este inscrutabilă, nu există nici o garanție a unicității ei.

Să ne gândim la unul din cazurile analizate de noi, de exemplu la eliminarea entităților mentale în favoarea concomitentelor lor fiziologice, care lăsa limbajul neatinș; și să ne gândim la un mentalist, întru totul satisfăcut de ontologia lui abstractă și care, din acest motiv, nici nu visează la posibilitatea schimbării referinței termenilor lui, posibilitate care pentru noi este deja fapt împlinit. Propozițiile noastre sunt identice cu ale lui și termenii noștri sunt identici cu ai lui: să ne amintim că, pentru a arăta cum ne putem dispensa de un termen nu e neapărat nevoie să ne dispensăm de el în mod efectiv. Referințele noastre permutate sunt, așadar, pentru mentalist, ascunse; atunci ce garanție avem noi că termenii noștri pentru obiecte fizice și pentru clase nu se referă la niște delegați disimulați ai obiectelor și al claselor mai curând decât la obiectele și la clasele însele? Noi puteam să gândim referințele termenilor mentalismului ca schimbate pentru că descoperisem o funcție de delegare pe care mentalistul o ignora; ce garanții am putea avea că nu există o asemenea funcție de delegare,

nedescoperită încă, în stare să elimine obiectele noastre în favoarea altora, ignorate încă?

Se pare că nu putem avea nici o garanție de acest fel. Distincția între o teorie-obiect și una de fond, între un limbaj-obiect și un limbaj de fond este, cum am văzut, circumstanțială. Teoria-obiect este o subteorie a teoriei de fond, și limbajul-obiect este un sublimbaj al limbajului de fond; altminteri n-am putea deriva din cel din urmă teoreme cuprinzând termeni ai celui dintâi. Fiecare eliminare a unor obiecte ale teoriei-obiect contează în același timp ca o împuținare a obiectelor teoriei la fond: reducția afectează ambele teorii, fiind în același timp inter-teoretică și intra-teoretică. Cu îndeplinirea fiecărei reducții a unei teorii mai largi ne apropiem de teoria de fond ultimă care este sistemul nostru conceptual și care poate juca rolul de teorie de fond pentru propria lui reducere. Cum o sugerează parafraza "Toți nenegrii sunt necorbi" a lui "Toți corbii sunt negri" (§ 8), am putea să reinterprețăm termenii noștri singulari ca desemnând complementele cosmice ale obiectelor noastre individuale, "restul lumii" pentru fiecare; sau ca desemnând singletonii sau clasele-unități ale acestor obiecte; și am putea să reinterprețăm termenii generali în mod corespunzător. Ar rezulta o ontologie interșanjabilă cu cea familiară; și cine, în afară de noi, ar putea să-și dea seama de schimbare? Cele două ontologii ar fi, empiric, deopotrivă. Obiectele singulare ar continua să fie distincte de complementele lor cosmice și de singletoanele lor, prin rolurile lor relative: unul relativ la celălalt și fiecare relativ la tot restul ontologiei. "De aici cuvântul de ordine 'relativitate ontologică'" (1981.1, p. 34).

Poate că morala acestei fantezii abstracte ar putea fi apropiată un pic de intuiție printr-o îndepărtare momentană de litera lui Quine, deși nu și de spiritul lui. Să distingem, urmându-l pe TONDL (1973), care-l urmează la

rândul lui pe KÖRNER (1966), *sistemul conceptual* despre care am vorbit până acum (*conceptual scheme*: acesta corespunde la ceea ce Tondl numește "specificarea externă a universului"), de *schema conceptuală* (*conceptual schema*: aceasta servește, după Tondl, "analizei interne a universului"), în felul următor: dacă "sistem conceptual" este o expresie care desemnează universul ca *mulțime* de obiecte, "schemă conceptuală" este o expresie care va denota *tipul* sau standardul a ceea ce contează ca membru al acestei mulțimi. Distincția carnapiană între diversele *categorii* care dau numele diverselor cadre lingvistice este, în mare măsură, o distincție între scheme conceptuale: a vorbi limbajul lucrurilor, de exemplu, înseamnă a subscrie la existența unei mulțimi de entități, dar și la ideea că aceste entități sunt toate de unul și același tip – "lucru" (dovadă faptul că pot constitui valori ale unuia și aceluiasi stil de variabile).

Dezordinea ontologică a simțului comun, deplânsă de Quine, ar putea fi văzută retrospectiv ca datorându-se nu numai lipsei unor criterii de individualizare clare pentru unele entități, ci și multitudinii de scheme conceptuale rău-articulate pe care le conține: o schemă a *obiectului* (ca generalizare a schemei lucrului), o alta a *proprietății*, o alta a *relației*, o alta a *stării*, o alta a *evenimentului* etc. Cum se articulează ele într-un limbaj unic? Să examinăm, de exemplu, raporturile dintre schema obiectelor, ilustrată de "iepure", și schema proprietăților, ilustrată de "alb". A spune că "iepure" ilustrează schema obiectelor înseamnă a spune că termenul este analizat gramatical ca unul general, care denotă fiecare obiect dintr-o mulțime de obiecte, iepurii. A spune că "alb" ilustrează schema proprietăților înseamnă a spune că termenul este analizat gramatical ca unul singular, care desemnează o entitate unică, proprietatea de a fi alb. Cât timp e vorba doar de "iepure" și "alb", raportul dintre cele

două scheme pare a fi unul de simplă juxtapunere: există, pe de o parte, obiecte, și există, pe de altă parte, proprietăți. Dar care e situația termenului rezultat din compunerea lor, "iepure alb"? De ce gen este entitatea la care se referă el, și care este modalitatea referirii, desemnarea sau denotarea? Altfel spus, la ce gen de entități ne angajează tratarea ca adevărată a propoziției "Există iepuri albi"?

S-ar părea că avem de ales între cel puțin trei soluții alternative. Prima ar fi că propoziția ne angajează la două tipuri de entități, obiecte și proprietăți, iar termenul ar fi un hibrid care ar denota iepuri și ar desemna albeața în același timp. Asta face soluția neconvenabilă, dacă ne gândim la rolul pe care îl joacă în regimentarea limbajului distincția între singular și general, între desemnare și denotare. A doua soluție ar fi că propoziția ne angajează la un singur tip de entități, obiectele, care se întâmplă să intre, în cazul nostru, simultan în clasa iepurilor și în clasa lucrurilor albe, iar termenul este unul general, rezultând din reunirea a doi termeni generali, unul denotând iepuri și celălalt denotând lucruri albe; așadar, modul lui de referire este unic, și anume denotarea. A treia soluție ar fi din nou că propoziția ne angajează la un singur tip de entități, numai că de data asta la proprietăți: proprietatea de a fi iepure și proprietatea de a fi alb, care se întâmplă să fie uneori manifestate sau "instanțiate" ambele în aceleași loc-timpuri; corespunzător, termenul este unul singular, rezultând din reunirea a doi termeni singulari, unul desemnând iepuritatea și celălalt desemnând albeața, ceea ce înseamnă iarăși o modalitate unică de referire, numai că de data aceasta desemnarea. E lesne de recunoscut în ultimele două soluții, două cazuri de reducere: o reducere a proprietăților la obiecte și o reducere a obiectelor la proprietăți. E la fel de lesne de recunoscut, în cele spuse în §§ 15 și 17 mai ales, o înclinație a lui Quine de a favoriza reducerea celorlalte genuri de entități la

obiecte – atât concrete, obiectele fizice cvadridimensionale, cât și abstracte, clasele – mai curând decât sensul invers. Dar ceea ce ar putea să treacă neobservat este că, în timp ce reducerea corpurilor groșiere ale simțului comun la obiecte fizice cvadridimensionale contează ca o rafinare a uneia și aceleiași scheme conceptuale a obiectului (cu caracterul lui "particulat" sau "corpuscular" sau "granular"), reducerea proprietăților sau a relațiilor contează ca înlocuiri ale altor scheme cu schema obiectului. Astfel spus, reducția corpurilor la mulțimi de puncte-momente pline conta *doar* ca o reducere a sistemului conceptual, în timp ce celelalte contează ca reducții simultane ale sistemului conceptual și ale schemei conceptuale.

Ideea indiferenței ontologiei poate dobândi acum o formă mai explicită ca o a treia posibilitate: aceea a reducerii *doar* a schemei conceptuale. Este acel caz, pe care Quine îl găsește instructiv, în care "nu economisim nimic, ci doar ne schimbăm sau părem a ne schimba obiectele fără a perturba câtuși de puțin nici structura și nici sprijinul empiric al unei teorii" (1981.1, p. 19). Un exemplu ar fi chiar posibilitatea reducerii schemei conceptuale a obiectelor, într-o mișcare inversă celei a lui Quine, la schema conceptuală a proprietăților, sau la cea a stărilor. De posibilitatea comutării de la schema obiectelor la cea a proprietăților ne putem da seama încă la nivelul discuției banale despre iepuri. Pentru că, să ne gândim că o teorie ar putea să acomodeze toate datele despre iepuri și totuși să nu admită ca valori ale variabilelor sale nici un iepure sau alte corpuri, ci numai calități, timpuri și locuri. Aderenții acelei teorii, sau *imaterialiștii*, ar avea o propoziție care, ca întreg, ar avea același stimulo-înțeles ca și propoziția noastră "Există un iepure în ogradă"; totuși, în sensul cuantificațional al cuvintelor, el ar trebui să nege că există vreun iepure, în ogradă sau oriunde altundeva" (1969.4, p. 98). "Imaterialiștii"

de care vorbește aici Quine nu sunt alții decât adepții "iepurității", adică ai schemei conceptuale a proprietăților. În paginile precedente, proprietățile au fost criticate pentru lipsa unui criteriu clar al individualizării și pentru pretenția că, totuși, unele proprietăți coextensive sunt distincte. Dacă un adept al schemei proprietăților primește aceste critici, renunțând la distincția între coextensive și transferând problema individualizării de la proprietățile propriu-zise la manifestările sau "instanțierile" lor în spațiu-timp, ce diferență empirică se mai poate face între prezența în ogradă a obiectului iepure și manifestarea locală aici a proprietății iepurității? Nici una: propoziția este tratată holofrastic, ca un "întreg fără cusături", și astfel poate să întrunească asentimentul materialistului ca și pe al imaterialistului, pentru că ei se deosebesc numai după felul în care analizează propoziția în termeni; cât despre această analiză, o funcție de delegare unu-la-unu atribuie un iepure fiecărei manifestări a iepurității la fel de bine ca o manifestare a iepurității fiecărui iepure.

Posibilitatea comutării la schema stărilor este, întâmplător, legată de ceva mai mult decât de un exemplu născocit. Reducția la obiecte fizice liberalizate ne lăsa cu puncte-momente goale alături de cele pline, deci cu o ontologie duală a ceea ce am putea numi, în maniera lui Carnap, un spațiu-timp impur și unul pur; o simplificare a ontologiei ar putea s-o constituie acum înlocuirea diferenței ocupat-neocupat cu o diferență de stare a unor loc-timpuri care ar fi toate ocupate de un câmp unic. "O teorie a câmpului în care stările sunt atribuite loc-timpurilor poate foarte bine să reprezinte o imagine mai bună, și mulți fizicieni gândesc că așa și este" (1981.1, p. 17). Vechile obiecte fundamentale, particulele "elementare", ar putea să fie acomodate într-o asemenea teorie prin conceperea lor ca niște "singularități" analoge unor mici "turbioane" (DE

BROGLIE, 1980, pp. 37, 43). Mai mult, alături de o funcție de delegare care să atribuie fiecărui micro-obiect o singularitate, am putea avea o alta care să atribuie acestei singularități o "instanțiere", ceea ce ar face schema stărilor interșanjabilă simultan cu aceea a obiectelor și cu aceea a proprietăților.

Dar dacă așa stau lucrurile, apare ca evidentă *deșertăciunea oricărei dispute ontologice care nu s-ar putea întemeia nici pe diferențe de acord cu observația, și nici pe diferențe de simplitate teoretică*. "Propozițiile adevărate, observaționale și teoretice, sunt alfa și omega întreprinderii științifice. Ele sunt legate prin structură, și obiectele figurează doar ca noduri ale structurii. Ce obiecte particulare pot să existe este indiferent pentru adevărul propozițiilor de observație, indiferent pentru sprijinul pe care ele îl împrumută propozițiilor teoretice, indiferent pentru succesul teoriei în predicțiile ei" (1990, p. 31). Empirismul în epistemologie este incompatibil cu sectarismul în ontologie. "Discuția noastră despre lucruri externe, însăși noțiunea noastră de lucruri, este doar un aparat conceptual care ne ajută să prevedem și să controlăm activarea receptorilor noștri senzoriali în lumina unei activări anterioare a receptorilor noștri senzoriali... Sistemul științific, ontologia și totul, este un pod conceptual, făcut de noi înșine, care leagă stimulare senzorială de stimulare senzorială... Teoria noastră științifică globală cere lumii doar să fie structurată în așa fel încât să asigure secvențele de stimulare la care teoria noastră ne face să ne așteptăm. Exigențe mai concrete sunt vane, din pricina libertății funcțiilor de delegare" (1981.1, pp. 1, 20, 22).

Ceea ce este pus în cauză aici este nu realismul științei, căreia îi revin atât asumările ontologice cât și schimbarea lor, ci autoritatea supra-științifică a unei filosofii prime sau transcendente. Orice atribuire de realitate trebuie să vină dinlăuntrul unui sistem conceptual, altminteri

este incoerentă: "Ceea ce se evaporă este chestiunea transcendențială a lumii externe – chestiunea dacă sau în ce măsură știința noastră se ridică la înălțimea *Ding an sich*-ului" (1981, p. 22). Spre dezamăgirea materialistului, imaterialistul ar putea să aibă o teorie la fel de bine confirmată empiric și la fel de coerentă ca a lui proprie; și vice-versa. Sunt posibile moduri de a concepe lumea care, deși diferite, pot fi la fel de bine apărute; și atitudinea recomandabilă susținătorilor eventuali ai fiecăreia dintre ele pare să fie mai curând una ecumenică decât una sectară.

IV. ÎNCHEIERE

§19. A treia dogmă?

Fluența și claritatea sunt prost correlate.

Istoria, cu tristețe trebuie spus, pare să se repete. Quine îl numea învățător pe Carnap; alături de mulți alții, eu aș fi bucuros să fi învățat efectiv de la Quine. Quine găsea la empiristul logic Carnap două dogme – dogma verificabilității și dogma analiticității; eu cred a găsi la empiristul pragmatic Quine alte două dogme – dogma rivalității indecidabile a teoriilor despre lume și dogma indiferenței ontologiei. Quine găsea că dogmele lui Carnap erau, în realitate, una singură – pentru că analiticitatea nu era decât cazul limită al verificabilității de către orice; eu găsesc că presupusele dogme ale lui Quine sunt, în realitate, una singură – pentru că indiferența ontologică nu este decât cazul limită în care rivalitatea teoriilor se reduce la ontologie. Și toate acestea sunt spuse cu tristețe, pentru că sugerează că orice încercare de a pătrunde gândirea unui gânditor remarcabil până în cele mai detaliate articulații ale ei este condamnată să conducă la apostazie. Așa, Quine gândea despre empiristul Carnap că nu merge destul de departe cu pragmatismul său, pe care-l rezerva filosofiei în

loc să-l recunoască și în știință; și tot așa, eu gândesc despre pragmatistul Quine că mergea prea departe cu speculativismul lui, abuzând de așa-numitul experiment mental și încălcând astfel preceptul empirismului relativ enunțat de el însuși: "nu te aventura mai departe de dovezile senzoriale decât ai nevoie" (vezi finalul § 9); și nu sunt singurul dintre admiratorii lui care-i impută un exces până la urmă dogmatic. Dar toate acestea au nevoie, desigur, de o detaliere.

Prima dogmă quineană se insinua, poate fără s-o observăm, încă în § 8, sub forma absolutizării tezei subdeterminării empirice a teoriilor științifice (care, la rândul ei, reprezenta reacția lui Quine la dogma verificabilității): "Mulțimea tuturor observațiilor posibile este astfel incapabilă să decidă univoc... între concepții alternative despre lume". Cred că insinuarera dogmei este facilitată de vaguitate, în mod special de vaguitatea unor termeni ca "teorie", "limbaj" și "mulțimea tuturor observațiilor posibile".

Vaguitatea este condamnată energic – și argumentele lui ne-au convins că pe bună dreptate – chiar de Quine; pentru a o risipi avem nevoie de criterii de individualizare clare. Teoriile sunt exprimate în limbaje; avem nevoie deci să putem stabili când avem de-a face cu două teorii și când cu una singură, când avem de-a face cu două limbaje și când cu unul singur, când avem de-a face cu două teorii exprimate în același limbaj și când avem de-a face cu aceeași teorie exprimată în două limbaje. Pentru "mulțimea tuturor observațiilor posibile", necesitatea unui criteriu de individualizare clar apare ca fiind și mai urgentă, dacă ținem seama de cele spuse de Quine despre individualizarea entităților posibile. Care sunt, așadar, criteriile de individualizare pentru cei trei termeni antrenați în proclamarea dogmei indecidabilității rivalității teoretice?

Cele spuse în § 7 despre structura teoriilor pot să conteze ca explicitări ale termenului "teorie"; dar întrucât acolo

eram preocupați în mod special de raportul între teorie și observație, problema individualizării teoriilor putea să treacă nepusă explicit. Această problemă se va pune în scrierile lui Quine, sub presiunea criticilor, mai ales în (1961(a).4) și în (1975), și va fi reluată schematic în (1990).

Quine distinge între cel puțin două întrebări ale termenului "teorie". Într-un sens tehnic, ca la Tarski, o teorie este o mulțime de propoziții care constă dintr-o submulțime S împreună cu toate propozițiile implicate de S și care nu depășesc vocabularul lui S . (în termenii § 7, S ar fi alcătuită din principiile interne și principiile de legătură, iar restul ar consta din generalizările observaționale și propozițiile de observație singulare care sunt implicate de principiile interne în conjuncție cu principiile de legătură.) Într-un sens netehnic, o teorie este o mulțime de propoziții, formulate într-un vocabular limitat asupra unui domeniu, pe care cineva le crede a fi adevărate; acesta este un sens "intuitiv și întrucâtva figurat". Teoria în sens intuitiv sau de simț comun este aceea care "stă în spatele" teoriei în sens tehnic: una se transformă în cealaltă atunci când "teoreticianului" i se îngăduie un discernământ logic deplin (1969(a).4, p. 309). Înțelegem de aici că delimitarea submulțimii S și stabilirea legăturilor ei logice cu restul propozițiilor sunt vagi și dezlănate în teoriile în sens intuitiv, și clare și stricte în teoriile în sens tehnic.

Quine avertizează că, în *Cuvânt și obiect* și în scrierile înrudite, folosirea termenului "teorie" nu este una tehnică. Să înțelegem că scrierile în care este enunțată dogma rivalității idecidabile a teoriilor sunt "înrudite" cu *Cuvânt și obiect* și că, deci, prosperă pe vaguitate? Presat din ce în ce mai mult de critici, Quine îngăduie teoreticianului din ce în ce mai mult discernământ logic. În locul teoriilor, el vorbește despre *formulări de teorie*, care ar cuprinde "axiomele" teoriei (1975, p. 318), axiome în care putem identifica

submulțimea S despre care era vorba în (1969(a).4). În această folosire a termenilor, o teorie ar admite mai multe formulări: tot ceea ce se cere de la ele, pentru a fi formulări ale aceleiași teorii, este să fie logic echivalente. Ceea ce implică o formulare de teorie, pentru ca teoria să fie empirică, este o mulțime de consecințe observaționale. Două formulări care implică aceleași consecințe observaționale sunt zise a fi empiric echivalente. (Un exemplu de teorii empiric echivalente întâlnim în § 8, în teoriile cu termenii "moleculă" și "electron" permutați.) Acum putem enunța un criteriu pentru individualizarea teoriilor: două formulări de teorie sunt formulări ale aceleiași teorii dacă sunt empiric echivalente și există o reconstrucție de predicate care transformă o formulare într-un echivalent logic al celeilalte. (Teoriile empiric echivalente din § 8 se vedeau a fi, de fapt, formulări ale aceleiași teorii, întrucât exista o "reconstrucție de predicate" sub forma simplă a permutării și întrucât permutarea transforma o formulare direct în cealaltă; or, în mod banal, orice formulare este logic echivalentă cu ea însăși.) Așadar, o teorie este o clasă de formulări de teorie echivalente atât empiric cât și logic. Dogma rivalității indecidabile afirmă că există formulări de teorie care sunt empiric echivalente relativ la toate observațiile posibile, dar nu pot fi făcute și logic echivalente prin nici o reconstrucție de predicate și, astfel, nu pot fi tratate ca formulări ale unei singure teorii, ci trebuie considerate formulări ale unor teorii diferite.

Comutarea discuției de la teorii la formulări de teorie face individualizarea teoriilor dependentă explicit de aceea a limbajelor, deși o asemenea dependență era deja implicită în caracterizarea teoriilor ca mulțimi de propoziții care utilizează *un vocabular dat*. Formulările de teorie sunt mulțimi de propoziții, consecințele lor observaționale sunt de asemenea propoziții; dar calificarea unei expresii

lingvistice date ca o propoziție și calificarea unei relații între propoziții ca o relație de consecință sau de implicație au sens numai relativ la un limbaj dat. Quine afirmă explicit lucrul acesta în diferite rânduri: "...noțiunile (de implicație sau consecință logică și de echivalență logică – n.m.) sunt clare atâta timp cât formulările de teorie și consecințele lor sunt exprimate în limbajul nostru științific regimentat, cu notația lui logică explicită. Dacă încercăm, totuși, să acomodăm formulări de teorie în alte limbaje, este mai puțin clar când să spunem că o formulare de teorie o implică pe alta, sau implică o condițională observațională dată. Intervin inoportune probleme de traducere" (1975, p. 318). "Oricine e zis a fi învățat un limbaj (acel limbaj și nu vreun dialect înrudit), va fi învățat gramatica lui... Oricine deviază de la gramatică e de clasificat fie ca un străin care n-a luat în stăpânire limbajul, fie ca un nativ al cărui limbaj este diferit" (1970, p. 101). Dogma rivalității indecidabile presupune, deci, că teoriile empiric echivalente și ireconciliabile prin reconstrucție de predicate sunt formulate în unul și același limbaj. Dar este lucrul acesta inteligibil? Pentru a da un răspuns, avem nevoie de un criteriu de individualizare pentru limbaje.

Poziția lui Quine nu este, în această privință, neambiguă. Pe de o parte, el vorbește cu dezinvoltură în termeni ca "un limbaj", "același limbaj", "limbajul nostru", "limbaj străin" etc., cum se vede chiar în citatele de mai sus; însăși problema traducerii, necum problema traducerii radicale, n-ar putea fi pusă în alți termeni. Pe de altă parte, el se plânge deschis de faptul că termenul "limbaj" nu a primit încă un principiu de individualizare satisfăcător (1966.15, p. 194; 1969.6, p. 142), și admite că, "în anumite contexte", termenii "limbaj" și "teorie" pot să fie, pe bună dreptate, folosiți în mod interșanjabil (1969(a).4). Există, totuși, în scrierile lui Quine, pasaje din care s-ar putea

induce, la urma urmei, ceva apropiat de un criteriu de individualizare pentru limbaje.

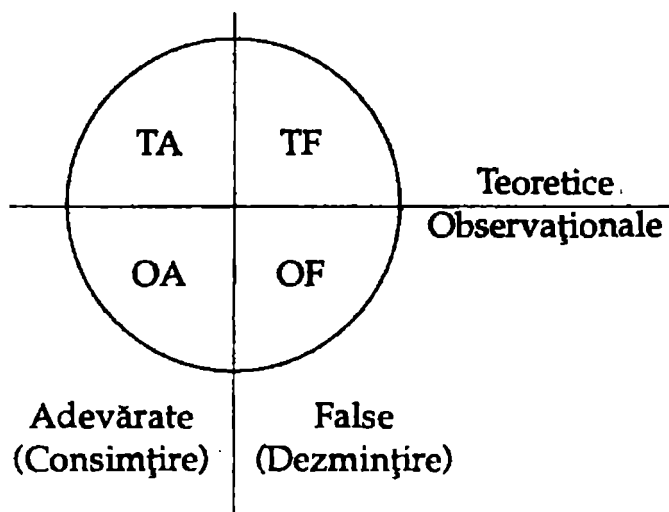
În fapt, în cele spuse în § 13 despre structura unui limbaj, criteriul este destul de transparent. Specificând un vocabular și o gramatică, specificăm – recursiv – o mulțime sau o clasă de propoziții, care se obține aplicând *tuturor* membrilor *tuturor* categoriilor *toate* operațiile gramaticale relevante; mulțimea sau clasa propozițiilor rezultante este atunci limbajul, și pentru mulțimi avem deja un criteriu de individualizare clar: două mulțimi care diferă printr-un singur membru sunt deja mulțimi diferite. Iată cum sună, literal, textele quineene: "Gramaticianul cataloghează forme scurte și elaborează legile înlănțuirii lor, și produsul final a toate acestea este nici mai mult nici mai puțin decât o specificare a clasei tuturor formelor lingvistice, simple și compuse, ale limbajului investigat – clasa tuturor șirurilor semnificative..." (1961.3, pp. 48-49). "Întrebarea gramaticianului este...ce șiruri de foneme aparțin limbajului? Adică, ce șiruri au fost vreodată rostite sau ar putea fi rostite în comunitate în vorbirea normală? ...Ca un ajutor la demarcarea clasei șirurilor gramaticale...gramaticianul este capabil să specifice o așa-numită categorie gramaticală consistând din așa-numitele propoziții...și apoi, ca un ultim pas, clasa șirurilor gramaticale va fi identificată cu clasa tuturor fragmentelor de șiruri de propoziții" (1970, pp. 16, 21). Ideea acestei clase sau mulțimi devine mai intuitivă dacă ne-o formulăm progresiv: clasa *K* a șirurilor semnificative pe care trebuie s-o delimiteze gramaticianul este ultima dintr-o progresie de patru clase de mărimea crescândă, după cum urmează: *H* este clasa șirurilor observate de el până la un moment dat, *I* este clasa șirurilor observate de el și/sau alți gramaticieni în viitor, *J* este clasa tuturor șirurilor observate efectiv în trecut, prezent și viitor de către orice vorbitor al limbii respective, și, în fine, *K* este

clasa tuturor șirurilor care pot să fie construite recursiv din componentele șirurilor lui J în conformitate cu regulile de construcție ale lui J, adică în conformitate cu ceea ce e indus ca gramatică a limbajului. Având în vedere primatul semantic al propozițiilor și faptul că fragmentele fragmentelor unui întreg sunt fragmente ale întregului, putem să identificăm clasa K cu o clasă sau o mulțime de propoziții, cum am procedat deja în nota explicativă la "umplutura teoretică" din § 8. Ceea ce trebuie reținut în orice caz este că testul empiric de principiu al apartenenței propozițiilor la limbaj – al "semnificativității" sau al "vorbirii normale" – este consimțirea sau dezmințirea de către comunitatea vorbitorilor.

În sfârșit, avem nevoie de un criteriu de individualizare pentru "mulțimea tuturor observațiilor posibile", termen care apare, ca atare sau într-o formă ușor modificată, în toate formulările date dogmei rivalității indecidabile: "Totalitatea observațiilor naturii, făcute și nefăcute, este compatibilă cu teorii fizice care sunt incompatibile una cu alta" (1969(a).4, p. 302); "...teoria noastră despre natură este subdeterminată...nu numai de observațiile pe care le-am făcut și le vom face efectiv, dar chiar de toate evenimentele neobservate care sunt de un gen observabil...pe scurt...de toate observațiile 'posibile'" (1970, p. 6); "știința naturală este subdeterminată...nu numai de observația trecută, ci de toate evenimentele observabile" (1975, p. 313); "...teoria științifică este subdeterminată de toate datele posibile...; teorii diferite pot să fie empiric echivalente" (1984, p. 294). Urgența criteriului de individualizare este determinată în primul rând de vaguitatea cuvântului "posibile" (Quine îl pune și el între ghilimele în citatul din (1970)). Făceam, în § 14, o distincție între posibili actualizați, care erau entități reale ca orice alte entități reale, numai că plasate în alte zone de spațiu-timp decât a noastră proprie (de exemplu, realii

"viitori"), și posibilități neactualizate, care nu erau de găsit nicăieri în univers și pe care-i concediam pur și simplu ca pe niște pseudo-entități sau nou-entități. În consecință, sub pedeapsa autodestrucției, referirea lui Quine la observații "posibile" nu poate fi decât o referire la posibilități actualizate; și, în acest sens, mulțimea observațiilor posibile corespunde unu-la-unu cu mulțimea evenimentelor observabile din întregul univers spațio-temporal. Cele spuse mai sus despre mulțimea tuturor propozițiilor alcătuind un limbaj ca o culminație a unor clase crescânde se aplică, *mutatis mutandis*, la discuția noastră actuală. Începem cu clasa observațiilor efectiv făcute de cineva în trecut și în prezent, în fapt clasa la care raportăm efectiv teoriile noastre efective; continuăm cu clasa tuturor observațiilor care vor fi făcute în viitor, care constituie o extensiune a celei dintâi; și terminăm cu clasa tuturor observațiilor care ar fi putut să fie făcute în trecut, prezent și viitor, chiar dacă n-au fost făcute efectiv, clasă care constituie o extensiune în întregime imaginară a celei precedente și care corespunde unu-la-unu – printr-o funcție de delgare simplă, sufixul "*bil*" al dispoziționalului "*observabil*" – clasei tuturor observabilelor. Întrucât orice observație poate fi relatată printr-o propoziție de observație – altfel spus există o funcție de delegare unu-la-unu care atribuie propoziții observațiilor, funcția "relatării" – și întrucât teoriile ca mulțimi de propoziții nu pot implica decât propoziții, putem să reducem mulțimea tuturor observațiilor posibile la mulțimea tuturor propozițiilor de observație care relatează mulțimea tuturor evenimentelor observabile din univers.

Criteriile de individualizare pentru teorii, limbaje și mulțimi de observații sunt acum date toate în termeni de propoziții. Aceste criterii ne permit să identificăm nu mai puțin de nouă clase de propoziții, interrelaționate ca în diagrama de mai jos.

Clasa atotcuprinzătoare, s-o numim L , reprezintă limbajul unui vorbitor. (În termenii intensionalistului, L este caracterizat ca mulțimea propozițiilor cu înțeles, abstracție făcând de valoarea lor de adevăr.) Axa verticală împarte limbajul în două clase disjuncte, clasa propozițiilor adevărate (la care vorbitorul consimte), A , și clasa propozițiilor false (pe care vorbitorul le dezmente), F . Axa orizontală împarte limbajul în alte două clase disjuncte, clasa propozițiilor teoretice, T , și clasa propozițiilor de observație (indiferent dacă sunt generalizări sau propoziții singulare), O . Luate împreună, cele două axe determină alte patru clase disjuncte, care sunt intersecții ale lui A , F , T și O : TA este clasa propozițiilor teoretice adevărate, TF este clasa propozițiilor teoretice false, OA este clasa propozițiilor observaționale adevărate și OF este clasa propozițiilor observaționale false. Să observăm simetriile existente. Propozițiile adevărate și propozițiile false (A și F) constituie două jumătăți perfect egale ale limbajului (L), pentru că fiecărei propoziții adevărate îi corespunde una

falsă care este negația ei, și vice versa. Același lucru se poate spune, din același motiv, pentru perechile de clasă TA și TF , respectiv OA și OF . Determinarea uneia dintre clasele acestor perechi constituie, simultan, o determinare a clasei complementare. Clasa TA este teoria totală a vorbitorului. Clasa OA este mulțimea tuturor observațiilor posibile (atribuite unui vorbitor idealizat). Clasa A este teoria totală și consecințele ei observaționale; determinarea lor echivalează automat cu determinarea limbajului vorbitorului respectiv.

După dogma rivalității indecidabile, două teorii, T_1A și T_2A , sunt "rivale" dacă una include o propoziție oarecare p și cealaltă include negația lui p . Aceste teorii sunt empiric echivalente dacă clasele consecințelor lor observaționale sunt identice: $O_1A = O_2A$. Un lucru rămâne însă de clarificat: teoriile presupuse a fi simultan rivale și empiric echivalente sunt formulate într-un limbaj unic L , sau în două limbaje distincte, L_1 și L_2 ?

La prima vedere, limbajul pare, cum spuneam, concept ca unic: "multe teorii, chiar teorii conflictuale, pot fi exprimate într-un limbaj" (1969(a).4, p. 309). Am arătat deja că în favoarea unicității limbajului pledează mai multe considerente: pentru ca teoriile să fie rivale, trebuie să aibă aceleași consecințe observaționale dar să nu fie logic echivalente, iar pentru a putea fi declarate astfel, trebuie să avem niște noțiuni clare de implicație sau de consecință logică și de echivalență logică, ceea ce nu e posibil decât cu propoziții aparținând unuia și aceluiași limbaj. Pe de altă parte însă, pentru a putea decide dacă două teorii rivale pot să fie exprimate în același limbaj, trebuie să putem distinge în prealabil o teorie de limbajul în care este exprimată; și există, cum spuneam de asemenea, texte quineene care sugerează că termenii "teorie" și "limbaj" pot fi folosiți interșanjabil, lucru pe care Chomsky i l-a reproșat și pe care

Quine l-a admis: "când o credință este împărtășită de întreaga comunitate, o distincție între limbaj și teorie ajunge la ananghie" (1969(a).4, p. 310). Dar împrășirea de către întreaga comunitate este ceea ce numeam "consimțire", și consimțirea adjudecă propoziția ca adevărată, deci ca aparținând teoriei întregii comunități, ceea ce sugerează că într-un același limbaj nu poate fi exprimată decât o singură teorie. Să remarcăm cât de bine se potrivește această sugestie cu relațiile stabilite între clasele noastre de propoziții (determinând propozițiile adevărate, adică teoria și observațiile exprimate într-un limbaj, am delimitat *ipso facto* clasa complementară a propozițiilor false și, deci, limbajul în totalitatea lui) și cât de prost se potrivește cu citatul de mai sus în care se afirma că multe teorii, chiar conflictuale, pot fi exprimate într-un limbaj. Quine are poate în vedere o distincție între credințe împărtășite de toți vorbitorii unui limbaj și credințe împărtășite de unii vorbitori ai acelui limbaj, cum o sugerează utilizarea necritică, vagă a lui "teorie" și "limbaj" în colocviile de toate zilele? Să vedem, consultând textele relevante, cât de defensibilă ar fi o asemenea interpretare. "...să luăm cazul în care, mai curând decât să acuzăm pe cineva de o credință complet absurdă, conchidem că folosirea de către el a unui cuvânt crucial diferă de a noastră...Negția propoziției absurde în chestiune este făcută să conteze ca o credință împărtășită de întreaga comunitate...și rostirea prietenului nostru contează atunci numai ca un omofon străin al propoziției absurde" (1969(a).4, pp. 310-311). Dacă propoziția crezută de întreaga comunitate este p , iar propoziția absurdă este negația lui p , atunci ele par să satisfacă foarte bine condiția apartenenței la două teorii rivale, T_1 și T_2 : "Fiind incompatibile, cele două formulări de teorie pe care le imaginăm trebuie să evalueze vreo propoziție în mod opus" (1981.2, p. 29); "Trebuie să existe o

propoziție care este implicată de una dintre formulări și a cărei negație este implicată de cealaltă (1984, p. 294). (Să notăm, în treacăt, că rolul propoziției p este jucat de o propoziție conținând termenii "moleculă" și "electron" și aparținând teoriei curente, iar rolul negației lui p este jucat de propoziția obținută din p prin permutarea celor doi termeni și aparținând teoriei "rivale" celei curente, din exemplul imaginat în § 8. Numai că, acolo, rivalitatea era aparentă, "teoriile" putând să fie făcute identice printr-o nouă permutare, aidoma celei dintâi.) A spune că negația lui p este absurdă înseamnă a spune tocmai că p este banală, adică este crezută adevărată de întreaga comunitate; astfel, $\text{non } p$ nu poate să aparțină limbajului comunității decât ca propoziție falsă.

Ca propoziție adevărată, negația lui nu poate să aparțină decât unui alt limbaj: asta și înseamnă că ea este un omofon străin al negației lui p . Prietenul nostru nu vorbește același limbaj cu noi. Poate că ar trebui să tratăm posibilitatea de a lua negația lui p drept străină ca fiind facultativă? Dar Quine nu ne lasă să întrevădem nici o alternativă posibilă la această tratare: "Se poate imagina că, printr-o coincidență extraordinară, unul și același șir de sunete sau litere ar putea servi pentru " $2 < 5$ " într-un limbaj și pentru " $2 > 5$ " în altul. Când vorbim despre " $2 < 5$ " ca propoziție eternă, deci, trebuie să înțelegem că o considerăm exclusiv ca pe o propoziție în limbajul nostru... Printr-o coincidență mai puțin extraordinară, o propoziție care era adevărată ar putea să devină falsă din cauza vreunei schimbări semantice apărute în evoluția propriului nostru limbaj. Aici iarăși trebuie să concepem discrepanța ca pe o diferență între două limbaje: româna cum era la o dată și româna cum este la o altă dată. Șirul de sunete sau litere în chestiune este și rămâne o propoziție eternă a românei mai vechi, și una adevărată, chiar dacă se întâmplă să aibă o dublură într-o falsitate din alt

limbaj, româna mai recentă" (1970, p. 14). Concluzia care pare să se impună este că, dacă T_1 și T_2 sunt rivale nu pot să aparțină aceluiași limbaj, iar dacă aparțin unor limbaje diferite nu pot să fie rivale. Cu alte cuvinte, în ciuda inteligibilității ei aparente, expresia "teorii rivale empiric echivalente" pare să fie pur nonsens, la fel ca expresia "clasa tuturor claselor care nu-și aparțin". Dogma rivalității indecidabile este nu pur și simplu falsă, ci absurdă, lipsită de înțeles (*meaningless*), dacă e să vorbim în termeni intensionali. Filosofii care nu se înțeleg cu nici un chip sunt nu în situația unor oameni care vorbesc despre lucruri diferite, ci în situația unora care vorbesc limbi diferite; fiecare este priponit în propriul său idiolect.

Se poate arăta că una, cel puțin, din sursele paradoxului stă în folosirea nonșalantă a lui "traducere" în absența unui criteriu care să ne spună când avem de-a face cu două limbaje (între care să se traducă) și când cu unul singur (pentru care problema traducerii nu se pune; sau se pune doar la modul banal, sub forma transformării omofonice, sau nule, sau identice). Sursa remontează până la înălțimi nebănuite: până la Tarski, care, în teoria lui a adevărului (TARSKI, 1956) îngăduie metalimbajului (în care se enunță condițiile de adevăr ale propozițiilor limbajului-obiect) să conțină propozițiile limbajului-obiect *sau traducerii ale lor*. Dar cărui limbaj îi aparține o propoziție "tradusă", sau o "traducere" a unei propoziții? Dacă propoziția românească "Zăpada este albă" este o traducere a propoziției englezești "Snow is white", asta nu o împiedică să aparțină limbii române ca atunci când nu este traducerea a nimic (sau este traducerea omofonică de către noi a propoziției vecinului nostru, român ca și noi). Se pare că, prin traducere, limbajul-obiect devine oricum parte a metalimbajului, astfel încât referirea la traducere apare ea însăși ca superfluă. Concluzia, care poate să șocheze preconcepțiile

simțului comun, este că două limbaje intertraductibile nu sunt de fapt două ci unul singur, în același sens în care două teorii care pot fi făcute echivalente prin reconstrucția de predicate nu sunt două ci una singură: pentru că "reconstrucția de predicate" nu este decât un alt nume dat traducerii.

Paradigma tarskiană

- (1) "Zăpada este albă" este adevărată dacă și numai dacă zăpada este albă

ilustrează cât se poate de clar cazul în care limbajul-obiect (româna) este parte a metalimbajului (româna), la fel cum o face

- (2) "Snow is white" is true if and only if snow is white

pentru limba engleză. Într-un manual de traducere din engleză în română am avea o condiție de adevăr corespunzătoare în forma

- (3) "Snow is white" este adevărată dacă și numai dacă zăpada este albă,

care ne spune, în românește, că vorbitorii limbii engleze vor consimți la propoziția "Snow is white" exact în aceleași situații în care noi, vorbitorii limbii române, vom consimți la "Zăpada este albă", conform lui (1). Corespunzător, într-un manual de traducere din română în engleză am avea o condiție de adevăr de forma

- (4) "Zăpada este albă" is true if and only if snow is white,

care face vorbitorilor englezi același serviciu pe care (3) ni-l face nouă. Propoziția (3) este română fără cusur, așa cum (4) este engleză fără cusur, pentru că, în ambele propoziții,

expresiile străine apar doar în ghilimele, ceea ce înseamnă că apar ca nume de şiruri de foneme; şi dacă şirurile însele sunt fiecare galimație pentru limba în care sunt numite, nu acelaşi lucru se poate spune despre numele lor, cum ar trebui să fie clar dacă reflectăm că putem cita în româneşte orice nonsens pentru a spune despre el că *este* nonsens, şi spusele noastre vor avea atâta sens pe cât este posibil să aibă vreo spusă. Dar

- (5) "Snow is white" este adevărată dacă şi numai dacă snow is white

ca şi

- (6) "Zăpada este albă" is true if and only if zăpada este albă

par să fie într-adevăr galimatii, amestecături fără nici un înţeles, nici în română, nici în engleză.

Totuşi, (1) şi (3) par să fie cognitiv echivalente în română, ca şi (2) şi (4) în engleză, dacă cele două limbi naturale sunt suplimentate cu câte un manual de traducere dintr-una într-alta; pentru că, graţie manualelor, putem substitui *salva veritate* expresii native celor străine şi putem reduce astfel cazurile bilingve (2) şi (4) la cazuri monolingve, respectiv (1) şi (3). Dar dacă lucrurile stau astfel, de ce n-am putea face acelaşi lucru şi în cazurile lui (5) şi (6), făcând – prin reunirea celor două manuale de traducere – toate propoziţiile (1)-(6) cognitiv echivalente?

Ideea poate fi adusă destul de aproape chiar de simţul comun, dacă-i îngăduim atâta perspicacitate câtă îi este necesară pentru a recunoaşte şi a se familiariza cu fenomenele de omonimie, sinonimie şi toleranţă gramaticală care se manifestă în propriul său limbaj. Un limbaj natural prezintă, chiar în acel nucleu al său care

este numit limbaj obișnuit sau colocvial, o serie de imperfecțiuni vizibile cu ochiul liber. El este *ambiguu*, în sensul că tolerează ca aceleași șiruri de foneme să aibă referințe (și înțelesuri) diferite, cum e cazul notoriu cu "broască" în limba română: asta e omonimia. El este *redundant*, în sensul că tolerează risipitor ca șiruri de foneme diferite să aibă aceeași referință (și același înțeles), cum e cazul cu "burlac" și "celibatar" în limba română: asta e sinonimia. Uneori ambiguitatea și redundanța lui se combină, cum e cazul cu "nea", care, pe lângă faptul de a avea un sinonim în "zăpadă", are și un omonim care este sinonim cu "nenea", în calitate de abreviere a acestuia din urmă. El este redundant nu numai în vocabular, ci și în gramatică, în măsura în care tolerează construcții gramaticale alternative, cum e cazul cu inversarea ordinii unor cuvinte în propoziții (caz exploatat deliberat de poeți, dintre care unii sunt și filosofi), sau cu construcțiile hipercorecte (exploatare de copilul aflat la începuturile dobândirii gramaticii), sau cu dezacordurile gramaticale trecute cu vederea din caritate (atât copilului aflat în curs de inițiere gramaticală, cât și adultului neinstruit). Redundanța este agravată vizibil în cazul așa-numitelor *dialecte* ale unei limbi naturale, atât în ce privește sinonimia, cum e cazul cu regionalismele de felul "cartofi"- "picioici"- "barabule" sau "porumb"- "cucuruz"- "păpușoi", cât și în ce privește devianța gramaticală, cum e cazul cu abuzul de perfectul-simplu al oltenilor. De ce n-am privi atunci două limbaje intertraductibile ca pe două dialecte – cu un regionalism foarte marcat – ale unui singur limbaj-tandem, în care imperfecțiunile semnalate ar fi încă și mai mult agravate? Într-un limbaj-tandem român-englez, "celibatar" va căpăta, pe lângă "burlac", un sinonim nou în "bachelor", iar "Zapadă" va căpăta, pe lângă "nea" și "omăt", un sinonim nou în "snow". Vor

spori, desigur, și omonimiile: nu numai "broască" va ascunde în fapt două cuvinte, unul denotând animale și altul denotând mecanisme, dar și "car" va ascunde în fapt două cuvinte, unul denotând *numai* vehicule cu tracțiune animală și celălalt denotând și vehicule cu tracțiune mecanică. Gramatica se va diversifica și ea: uneori articolul hotărât va fi pus după substantivul pe care-l determină și va fi contopit cu el ca un sufix, ca în "*carul*", iar alteori va fi pus înaintea substantivului și va fi păstrat ca o particulă distinctă, ca în "*the car*". Diferența între limbajul-tandem și "dialectele" lui naturale va fi, deci, una de grad, la fel ca diferența între o limbă naturală așa-zicând "cultă" sau "literară" unică și dialectele ei regionale "inculte": limbajul-tandem va fi mai ambiguu și, mai ales mult mai redundant – atât în vocabular cât și în gramatică – decât orice limbaj natural, în ale cărui dialecte redundanța este diminuată. Ca orice limbaj natural, el își va avea comunitatea lui de vorbitori, așa-numiții bilingvi care, atât după fluența dialogului, cât și după testul consimțirii și al dezmințirii, se vor comporta ca orice comunitate lingvistică naturală. Nu numai că ei nu vor avea nici o dificultate să folosească oricare dintre cele două "dialecte" pentru a se înțelege cu comunitățile la intersecția cărora se află, dar nu vor avea dificultăți nici în a folosi între ei amestecături efective: de rusă și franceză, de exemplu, dacă vor fi niște personaje tolstoiene care vor să se înțeleagă între ele dar să nu fie înțelese de slugi. Oricât de artificială ar părea ideea, acceptarea ei nu depinde decât de refuzul de a supraestima granițele lingvistice, de dispoziția de a identifica lingvisticul în translingvistic: așa cum parafrazele nu sunt decât niște traduceri intralingvistice, traducerile nu sunt decât niște parafraze interlingvistice. Iar dacă mai facem încă un pas și recunoaștem că diferența între un bilingv și un poliglot

nu este decât tot una de grad, atunci pare mai ușor de primit ideea că toate limbile intertraductibile sunt, în fapt, dialecte locale ale unui limbaj uman universal, idee care stă în spatele gramaticii universale a lui Chomsky (care n-ar fi întâmpinat, poate, atâta rezistență dacă n-ar fi fost enunțată în termenii alunecoși ai "ideilor înnăscute") și care este favorizată de ipoteza naturalistă a unei origini comune unice a tuturor triburilor care populează astăzi întregul arhipelag terestru.

Fie limbajul universal doar fantezia unui cosmopolit, iubitor, la urma urmei, de limbi naturale, din imperfecțiunile cărora putem totuși să învățăm atâtea; încă, pentru limbajul regimentat al științei, dogma rămâne absurdă. Dacă nu urmărește decât refuzul justificat al oricărei pretenții de adevăr absolut – în sensul de definitiv, irevizibil, ireformabil – ea nici nu este necesară: teza subdeterminării teoriilor își păstrează totată vigoarea, susținută cum este de holismul teoretic și de caracterul incomplet al confirmării inductive a teoriilor de către o observație mereu în expansiune; caracterul dogmatic vine numai din închiderea în "mulțimea tuturor observațiilor posibile" a acestei experiențe deschise. Aceeași închidere generează și dogma indiferenței ontologice: în realitate, schemele conceptuale și sistemele conceptuale nu se acordă niciodată perfect cu *toate* observațiile *disponibile*, necum posibile, și nici nu se schimbă arbitrar: fizicienii care, în § anterior, gândeau că o schemă a stărilor ar putea să constituie o imagine *mai bună* a lumii, aveau motivele lor s-o facă: "Apar situații care pun în discuție în mod serios individualitatea unei particule, nu numai peste timp, dar chiar într-un singur timp" (1981.1, p. 17). Și nici această dogmă nu este necesară: teza inscrutabilității referinței "ultime" nu împiedică înlocuirea vechilor primitive

ontologice cu altele noi și, astfel, relativizarea lor, atunci când progresele științei o cer.

„Toate observațiile posibile” nu sunt decât țărmul la care corabia ar putea să ajungă numai în visele noastre neîntemeiat speculative. În realitate, ea se află pe marea deschisă, încă, și acolo și trebuie să rămână, pentru orice viitor previzibil.

Bibliografie generală

- CAMPBELL, Norman R., "What is a Theory?", în Baruch A. Brody (ed.), *Readings in the Philosophy of Science*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1970.

- CARNAP, Rudolf, "Testability and Meaning", în R. Ammerman (ed.), *Classics of Analytic Philosophy*, McGraw-Hill, New York, St. Louis, San Francisco, Toronto, London, Sydney, 1965.

- CARNAP, Rudolf, *Semnificație și necesitate*, Dacia, Cluj, 1972.

- CHISHOLM, Roderick M., "Beyond Being and Nonbeing", în H. Feigl, W. Sellars & K. Lehrer (eds.), *New Readings in Philosophical Analysis*, Appleton-Century-Crofts, New York, 1972.

- DE BROGLIE, Louis, *Certitudinile și incertitudinile științei*, Editura Politică, București, 1980.

- DUHEM, Pierre, *La théorie physique. Son objet et sa structure*, Chevalier & Rivière, Paris, 1906.

- FEIGL, Herbert, "The 'Mental' and the 'Physical'", în Feigl et al. (eds.), *Concepts, Theories, and Mind-Body Problem. Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. II, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1958.

- FREGE, Gottlob, "Sens și semnificație", în M. Târnoveanu & Gh. Enescu (ed.), *Logică și filozofie*, Editura Politică, București, 1966.

– GOODMAN, Nelson, *Ways of Worldmaking*, Hackett Publishing Co., Indianapolis, Cambridge, 1978.

– GRIFFIN, James, *Wittgenstein's Logical Atomism*, University of Washington Press, Seattle & London, 1969.

– HEISENBERG, Werner, *Physique et philosophie*, Albin Michel, Paris, 1971.

– HEMPEL, Carl G., "The Theoretician's Dilemma", în Feigl et al. (eds.), *Concepts, Theories, and the Mind-Body Problem (op.cit.)* 1958.

– HEMPEL, Carl G., "Teoriile și explicația teoretică", în Gh. Enescu & C. Popa (ed.), *Logica științei*, Editura Politică, București, 1970.

– KANT, Immanuel, *Critica rațiunii pure*, Editura Științifică, București, 1969.

– KANT, Immanuel, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa drept știință*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.

– KÖRNER, Stephan, *Experience and Theory*, Routledge & Kegan Paul, London, The Humanities Press, New York, 1966.

– LOCKE, John, *Eseu asupra intelectului omenesc*, Editura Științifică, București, 1961.

– NEURATH, Otto, *Empiricism and Sociology*, (ed. by Marie Neurath & Robert S. Cohen), Reidel, Dordrecht/Boston, 1973.

– NOICA, Constantin, *Rostirea filosofică românească*, Editura Științifică, București, 1970.

– NOICA, Constantin, *Devenirea întru ființă*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.

– PIAGET, Jean, *La formation du symbole chez l'enfant*, Delachaux & Niestlé, Neuchâtel-Paris, 1972.

– POPPER, Karl R. & ECCLES, John C., *The Self and Its Brain*, Springer International, Berlin, Heidelberg, London, New York, 1977.

– RUSSELL, Bertrand, *Logic and Knowledge* (ed. by R. C. Marsh), George Allen & Unwin, London, 1956.

– RUSSELL, Bertrand, "Principia mathematica: aspecte filosofice" în M. Târnoveanu & Gh. Enescu, *Logică și filozofie* (*op.cit.*), 1966.

– SCHEFFLER, Israel, *Four Pragmatists. A Critical Introduction to Peirce, James, Mead, and Dewey*, Routledge & Kegan Paul, London, 1974.

– TARSKI, Alfred, *Logic, Semantics, Metamathematics*, Clarendon Press, Oxford, 1956.

– TONDL, Ladislav, *Scientific Procedures*, Reidel, 1973.

– VAN HEIJENOORT, Jean, "Frege and Vagueness", în L. Haaparanta & J. Van Heijenoort (eds.), *Frege Synthesized*, Reidel, Dordrecht/Boston/Lancaster/Tokyo, 1986.

Bibliografie Quine

- 1958 "The Philosophical Bearing of Modern Logic",
in Raymond Klibanski (ed.), *Philosophy in the
Mid-Century*, La Nuova Italia, Firenze
- 1959 *Methods of Logic*, Holt, New York (1950)
- 1960 *Word and Object*, The M.I.T. Press, Cambridge
- 1961 *From a Logical Point of View*, Harper & Row,
New York (1953)
1. On what there is (1948)
 2. Two dogmas of empiricism (1951)
 3. The problem of meaning in linguistics
 4. Identity, ostension, and hypostasis (1950)
 5. New foundations for mathematical logic
(1937)
 6. Logic and the reification of universals
 7. Notes on the theory of reference
 8. Meaning and existential inference

1. *The Ways of Paradox* (1961)
2. *On a Supposed Antinomy* (1952)
3. *Foundations of Mathematics* (1964)
4. *On the Application of Modern Logic* (1960)
5. *Logic as a Source of Syntactical Insights* (1960)
6. *Necessary Truth* (1963)
7. *Ontological Remarks on the Propositional Calculus* (1934)
8. *A Logistical Approach to the Ontological Problem* (1939)
9. *Truth by Convention* (1935)
10. *Carnap and Logical Truth* (1954)
11. *On Carnap's Views on Ontology* (1951)
12. *Mr. Strawson on Logical Theory* (1953)
13. *Three Grades of Modal Involvement* (1953)
14. *Reply to Professor Marcus* (1962)
15. *Quantifiers and Propositional Attitudes* (1955)
16. *Implicit Definition Sustained* (1964)

17. Ontological Reduction and the World of Numbers (1964)

18. On Mental Entities (1952)

19. The Scope and Language of Science (1954)

20. Posits and Reality (1955)

21. On Simple Theories of a Complex World (1960)

1966(a) *Selected Logic Papers*, Randon House, New York

1. Whitehead and the Rise of Modern Logic (1941)

2. Logic, Symbolic (1954)

3. A Method of Generating Part of Arithmetic Without Use of Intuitive Logic (1934)

4. Definition of Substitution (1936)

5. Concatenation as a Basis for Arithmetic (1946)

6. Set-theoretic Foundations for Logic (1936)

7. Logic Based on Inclusion and Abstraction (1937)

8. On Ordered Pairs and Relations (1945-46)

9. On ω -Inconsistency and a So-called Axiom of Infinity (1952)

10. Element and Number (1941)
11. On an Application of Tarski's Theory of Truth (1952)
12. On Frege's Way Out (1954)
13. Completeness of the Propositional Calculus (1937)
14. On Cores and Prime Implicants of Truth Functions (1958)
15. Two Theoremes About Truth Functions (1951)
16. On Boolean Functions (1949)
17. On the Logic of Quantifications (1945)
18. A Proof Procedure for Quantification Theory (1954)
19. Interpretations of Sets of Conditions (1953)
20. Church's Theorem on the Decision Problem (1954)
21. Quantification and the Empty Domain (1953)
22. Reduction to a Dyadic Predicate (1953)
23. Variables Explained Away (1960)

1969 *Ontological Relativity and Other Essays*,
Columbia University Press, New York & London

1. Speaking of Objects (1958)
2. Ontological Relativity (1968)
3. Epistemology Naturalized
4. Existence and Quantification (1968)
5. Natural Kinds
6. Propositional Objects (1968)

1969(a) "Replies", in D. Davidson & J. Hintikka (eds.),
Words and Objections. Essays on the Work of W.V.
Quine, Reidel, Dordrecht.

1. Reply to J.J.C. Smart
2. " " Gilbert Harman
3. " " Erik Stenius
4. " " Noam Chomsky
5. " " Jaakko Hintikka
6. " " Barry Stroud
7. " " P.F. Strawson
8. " " H.P. Grice
9. " " P.T. Geach
10. " " Donald Davidson

11. Reply to Dagfinn Føllesdal
 12. " " Wilfrid Sellars
 13. " " David Kaplan
 14. " " George Berry
 15. " " Ronald Björn Jensen
-
- 1970 *Philosophy of Logic*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey
- 1970(a) "Grades of Theoreticity", in L. Foster & J.W. Swanson (eds.), *Experience & Theory*, University of Massachusetts Press, Amherst.
- 1971 *Set Theory and Its Logic*, Harvard University Press, Cambridge, (1963).
- 1972 "Ontology and Ideology", in H. Feigl, W. Sellars & K. Lehrer (eds.), *New Readings in Philosophical Analysis*, Appleton-Century-Crofts, New York.
- 1972(a) "Methodological Reflections on Current Linguistic Theory", in D. Davidson & G. Harman (eds.), *Semantics of Natural Language*, Reidel, Dordrecht/Boston.
- 1973 *The Roots of Reference*, Open Court, La Salle.
- 1974 "On Popper's Negative Methodology", in Paul Arthur Schilpp (ed.), *The Philosophy of Karl Popper*, Open Court, La Salle, Book I.

- 1975 "On Empirically Equivalent Systems of the World", in *Erkenntnis*, No. 9.
- 1978 *The Web of Belief* (with J.S. Ullian), Random House, New York (1970).
- 1981 *Theories and Things*, Harvard University Press, Cambridge & London.
1. Things and Their Place in Theories
 2. Empirical Content
 3. What Price Bivalence?
 4. On the Very Idea of a Third Dogma
 5. Use and Its Place in Meaning (1978)
 6. On the Nature of Moral Values (1978)
 7. Five Milestones of Empiricism
 8. Russell's Ontological Development (1966)
 9. On Austin's Method (1969)
 10. Smart's *Philosophy and Scientific Realism*
 11. Goodman's *Ways of Worldmaking*
 12. On the Individuation of Attributes (1975)
 13. Intensions Revisited (1977)
 14. Worlds Away (1976)
 15. Grades of Discriminability (1976)

16. Lewis Carroll's Logic
 17. Kurt Gödel
 18. Success and Limits of Mathematization
 19. On the Limits of Decision (1969)
 20. Predicates, Terms, and Classes
 21. Responses
 22. Postscript on Metaphor (1978)
 23. Has Philosophy Lost Contact with People?
 24. Paradoxes of Plenty (1974)
 25. *The Times Atlas*
 26. Mencken's *American Language*
- 1984 "Relativism and Absolutism", in *The Monist*, vol. 64, No. 3.
- 1985 *The Time of My Life. An Autobiography*, The M.I.T. Press, Cambridge & London.
- 1987 *Quiddities. An Intermittently Philosophical Dictionary*, Harvard University Press, Cambridge.
- 1990 *The Pursuit of Truth*, Harvard University Press, Cambridge & London.

Glosar

- <i>account</i>	- dare de seamă
- <i>to account for</i>	- a da seama de
- <i>assent</i>	- consimțire
- <i>to assent to</i>	- a consimți la (propoziții)
- <i>commitment</i>	- angajare (ontologică)
- <i>conceptual scheme</i> (pl. <i>schemes</i>)	- sistem conceptual
- <i>conceptual schema</i> (pl. <i>schemata</i>)	- schemă conceptuală
- <i>cross-reference</i>	- trimitere (gramaticală)
- <i>dissent</i>	- dezmințire
- <i>to dissent from</i>	- a dezminți (propoziții)
- <i>linguistic framework</i>	- cadru (sau context) lingvistic
- <i>mapping</i>	- aplicație (în sens matematic)
- <i>to map</i>	- a aplica (mat.)
- <i>meaning</i>	- înțeles

- *underdetermination*
(*less than determination*)

- *underlying*

- *utterance*

- subdeterminare (a teoriilor)

- subiacent

- rostire (în sensul fizic de
emisie sonoră)

Postfață

Willard Van Orman Quine este singurul filosof în viață despre care se poate afirma fără nici o îndoială că este un clasic. Opera sa a dominat ultima jumătate de secol filosofia analitică. De la primele studii din anii '50, prin care se respingeau "dogmele" centrale ale filosofiei empirist-logice, Quine a devenit filosoful de referință al modului analitic de construcție a problematicei filosofice. Polemica sa cu Rudolf Carnap, cuprinsă în mare parte în volumul de corespondență "Dear Carnap, Dear Van", recent publicat, a constituit cea mai profundă controversă filosofică din secolul nostru, un model de înfruntare între două personalități de excepție, comparabil ca amploare și semnificație cu nu mai puțin celebra polemică științifico-filosofică dintre fizicienii Niels Bohr și Albert Einstein. Elev al lui Carnap, Quine a devenit "criticul intern" cel mai reductibil al empirismului logic, propunând o nouă viziune ("holistă") asupra semnificației structurilor teoretice ale cunoașterii umane și o amplă perspectivă "naturalistă" asupra filosofiei.

Puțin cunoscut în România, Quine este cel mai reprezentativ autor contemporan din cadrul acelei orientări a filosofiei numită filosofia analitică – o filosofie centrată pe probleme și analize conceptuale, pe argumente și elaborări constructive, nespeculative. Logician, filosof al limbajului și al științei, Quine este paradigmatic pentru modul de tematizare a problemelor filosofice, pentru ordinea nouă de cercetare în filosofie propusă de școala analitică. Înainte de a formula răspunsuri la marile întrebări ale filosofiei tradiționale, de a construi sisteme explicative

ale existenței sau experienței în integralitatea lor, filosoful analitic se interesează de condițiile de semnificație ale discursului, propunând o analiză a logicii și semanticii acestuia ca o propedeutică necesară oricărei "sinteze constructive". Numai după acest prim moment se poate trece, progresiv, la cercetarea riguroasă a chestiunilor privind structura și posibilitatea cunoașterii, natura organizării cunoașterii în știință – modul exemplar, cel mai productiv și obiectiv dintre variantele cunoașterii; și, în al treilea rând, se poate apoi trece la studiul problemelor ontologice, concept în filosofia analitică mai degrabă ca o investigare a presupuzițiilor și angajărilor ontice ale diferitelor construcții teoretice. În acest fel, filosofia analitică inversează ordinea tradițională a sistematicii filosofice, în concordanță cu valorile și normele de exactitate și raționalitate introduse pentru prima oară în construirea și evaluarea filosofiei. Exemplar pentru acest nou tip de demers în cercetarea filosofică este studiul lui Quine "Două dogme ale empirismului", fără îndoială cea mai cunoscută și comentată lucrare din filosofia contemporană. Dincolo de respingerea temeiurilor unor distincții supreme ale filosofiei empiriste în genere și ale variantei ei logiciste în particular, opera lui Quine formulează un veritabil program fundamental pentru întreaga filosofie analitică, în cadrul lui înscriindu-se nu numai restul contribuțiilor eminente din propriile sale opere (printre care cele mai cunoscute sunt: "Cuvânt și obiect", "Relativitatea ontologică și alte eseuri", "Teorii și lucruri"), dar și majoritatea investigațiilor ulterioare datorate unor logicieni și filosofi ca H. Putnam, S. Kripke, D. Davidson, M. Dummett, J. Hintikka ș.a. Principalele "teze" filosofice ale lui Quine ("imposibilitatea traducerii radicale", "inscrutabilitatea referinței", "relativitatea ontologiei") sau criteriile lui explicite de existență

(relative la contexte teoretice determinate) au constituit "substanța" celei mai laborioase și îndelungate activități de cercetare filosofică din secolul nostru. Ele au contribuit decisiv la constituirea "bugetului" de probleme filosofice actuale, iar prin aceasta la progresul general al reflecției și construcției filosofice într-o perioadă în care, văzută din afară, filosofia părea a se dizolva într-un "alexandrinism" fără orizont teoretic și forță de inovație. Marile și semnificativele probleme puse de Quine, ca o provocare la adresa gândirii filosofice, reprezintă contribuția sa cea mai importantă la dezvoltarea și vigoarea filosofiei actuale și, în același timp, semnul vitalității unei discipline căreia i se anunțase de numeroase ori disoluția.

De o claritate exemplară, cu un discurs natural și elevat, cartea profesorului Ion C. Popescu este prima monografie din literatura română consacrată lui Quine. De mult așteptată, ea reprezintă o "introducere" în opera unui mare filosof, fixând noi standarde și criterii pentru cercetarea filosofică românească în confruntarea ei cu operele esențiale ale filosofiei secolului XX. Familiarizată cu toate detaliile unei opere de o complexitate extraordinară, cartea de față se detașează autoritar de numeroasele exegeze "locale", propunând o reconstrucție "internă" a dominantelor programului filosofic al lui Quine, o expunere exactă și în același timp sofisticată a demersurilor analitice ale lui Quine. Sperăm ca efortul deosebit al autorului acestei cărți să ducă la "naturalizarea" în spațiul filosofic românesc a celei mai recunoscute creații filosofice din literatura analitică a secolului nostru. Era de mult timpul unui asemenea eveniment.

Ilie Pârvu

Tipărit la
Atellerele Tipografice
METROPOL

